

50281

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-IOSEPHINAE

Sectio: JURIDICO-POLITICA

Tom. III. Fasc. 1.

Redigunt: ST. EREKY et E. POLNER

A TERMELÉKENYSÉG ELMÉLETÉNEK TÖRTÉNETE

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NEMZETGAZDASÁGI
TERMELÉKENYSÉGRE

IRTA

Dr. CSIKÓS-NAGY BÉLA

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE ALAP
TAMOGATÁSÁVAL KIADJA

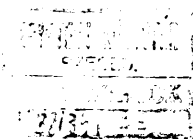
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D

1938

P 250

+

ACTA
LITTERARUM AC SCIENTIARUM

REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE FRANCISCO-IOSEPHINAE

SECTIO

JURIDICO-POLITICA

REDIGUNT

ST. EREKY ET EDM. POLNER

TOM. III.

EDIT

UNIVERSITATE REGIA HUNGARICA FRANCISCO-IOSEPHINA FUNDOQUE ROTHERMEREIANO
ADIUVANTIBUS

SODALITAS AMICORUM UNIVERSITATIS

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

A JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI ÉRTEKEZÉSEK
KÖRÉBŐL

SZERKESZTIK

EREKY ISTVÁN és POLNER ÖDÖN

III. KÖT.

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

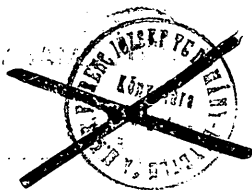
AZ EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE

SZEGED

1938.

50281

INDEX TOM. III.

III. KÖTET TARTALOMJEGYZÉKE.

	Oldal
<i>Dr. Csikós-Nagy Béla</i> : A termelékenység elméletének története	1. füzet 1—116
<i>Dr. Richter Béla</i> : Politikai irányeszmék hatása a polgári perjogra	2. füzet 1—132

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-IOSEPHINAE

Sectio: JURIDICO-POLITICA

Tom. III. Fasc. 1.

Redigunt: ST. EREKY et E. POLNER

A TERMELÉKENYSÉG ELMÉLETÉNEK TÖRTÉNETE

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NEMZETGAZDASÁGI
TERMELÉKENYSÉGRE

IRTA

Dr. CSIKÓS-NAGY BÉLA

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE ALAP
TAMOGATÁSÁVAL KIADJA

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAIÉK EGYESÜLETE

S Z E G E D

1938

Bevezetés.

A gazdaságtudomány nem lehet meg a termelékenység fogalma nélkül. Olyan tétele ez tudományunknak, amelynek tagadása egyet jelentene a gazdasági „cél” és a gazdasági „módszer” tagadásával. A fogalommal kapcsolatban felmerülő probléma-komplexumok központi fekvése és jelentősége már ebből is nyilvánvaló. Ennek ellenére a termelékenység — de általában az eredménykategóriák — kérdése, a gazdaságelmélet mostohagyermekként kezelt problémája. Csak nagyon kevesen vannak, akik ezt a fogalmat elméletük középpontjába állították.

De még azoknál is, akik többé-kevésbé helyes szempontokból indulnak ki ennek a problémának az értékelésénél, mélyreható különbségek mutatkoznak; mindenekelőtt attól függően, hogy mit tekintenek a gazdálkodás céljának. Amikor a hangsúlyt az individuális jólétre helyezik — miként pl. a fiziokrata és a klasszikus iskola — akkor a rentabilitási kategória lép az előtérbe. Amikor viszont a társadalmi igazságosság elve dominál — miként pl. a szocialistáknál — akkor a rentabilitást is a szociál-produktivitás váltja fel. A termelékenység tulajdonképeni fogalmát csupán akkortól kezdve találhatjuk meg, amikor — a romantikusoknál — az egyéni és a társadalmi jólét szempontjai mellett a közületi jólét eszméje is pozitív megvalósulási formára törekszik.

Idővel a termelékenységi probléma kiszélesbül az összes általános gazdasági eredménykategóriák keretére, ami által annak megértése kissé nehézkessé vált. Csak a legújabb elméleti kutatás vezetett el a termelékenység tisztultabb fogalmához.

Ezek azok a körülmények, amelyek a termelékenységi elmélet történeti vizsgálódásának értékét adják. Feladata az ilyen munkának épen ezért csak az lehet, hogy a különböző elméleti állásfoglalásokat rendszerbe foglalva azokat egymás mellé állítsa, rámutasson a közöttük fellelhető különbségekre és ellentétekre, végül pedig megkísérelje a probléma megoldását.

Összefoglaló — a XVIII., XIX., valamint a XX. század legelejére is kiterjeszkedő — részletes termelékenységi történeti tanulmányt kettőt ismer a gazdaságtudományi irodalom: *Baxa Jakob* „Geschichte der Produktivitätstheorie”¹ és *Wunderlich Frieda* „Produktivität”² című munkáját.

Baxa tanulmányában inkább a termékeny (produktív) és a terméketlen (inproduktív) tevékenység irodalmi küzdelmének anyagfeldolgozására fekteti a súlyt. A termelékenység lényegének kérdéséig így csupán *Wunderlich* jut el. Ő is azonban a világháború utáni termelékenységi irodalomnak csak kis részét dolgozhatta fel. Ez az irodalmi anyag pedig azért is nagy figyelmet érdemel, mert megalkotói olyan új szempontokat vittek a termelékenység problémájába, amelyek végül is a fogalom teljes kiépítéséhez vezettek.

Kívülük meg kell azonban még e helyen is említeni *Spann Othmar* „Fundament der Volkswirtschaftslehre”³ és *Surányi-Unger Tivadar* „A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései”⁴ című munkáit. Bár ezeknek ide vonatkozó fejtegetései nem is annyira történeti, mint inkább elméleti részében jelentősek.

Jelen munka az így jelentkező hiányokat kívánja pótolni, hogy az egész problémáról egységes képet alkotva a további vizsgálódásoknak is lehetőséget nyújtson.

¹ *Baxa*: „Geschichte der Produktivitätstheorie“, Jena 1926.

² *Wunderlich*: „Produktivität“, Jena 1926.

³ *Spann*: „Fundament der Volkswirtschaftslehre“, IV. kiadás, Jena 1929, 114., 115. és 211–246. l.

⁴ *Surányi-Unger*: „A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései“, Közgazdasági könyvtár, III. kötet. Budapest 1927, 146–171. l.

I. Az ókori és a középkori vallás-erkölcsi felfogás termelékenységéi vonatkozásai.

A nemzetgazdasági rendszerek tudományos kiépítése a *fiziokratákkal* kezdődik; körülbelül tehát 160—180 évre nyúlik vissza. Az egyes gazdasági összefüggések vizsgálata azonban, amely a rendszeres kutatást megelőzte több ezer éves.

Az ókor és a középkor gazdálkodásának karakterizáló vonása kettős gyökérből táplálkozik: egy *világi* és egy *vallási* ideológiából. A rabszolgaság elvette a munka méltóságát és általa megvetetté tette a gazdálkodást. Az egyház gazdálkodás-ellenes szempontjai más okokra vezethetők vissza: felfogása szerint minden istentől való, így minden csakis istenért képzelhető el. Az a munka tehát, amely nem az isteni érdekkeretben találja a maga célját, elvetendő. A *földi javakról való lemondás* ezzel a gondolkodással magyarázható. Ez adott alapot az aszketikus szemlélet merően gazdaság-ellenes szempontjaihoz is. A gazdálkodás céljában az eszközgyarapító tevékenység emelkedik jelentőségre, hogy ezáltal a szükségletek minél nagyobb köre legyen kielégíthető. A nemzet, kulturális fejlődésének viszonylagos fokát is e szerint méri. Az aszkézis viszont épen az anyagi szükségletekről való lemondásban bírja jelentőségét. Egy olyan állapot felé való törekvésben tehát, amelyben nem igen lesz szükség gazdálkodásra, mert a rendelkezésünkre álló eszközök elegendők lesznek mindama földi igényeink kielégítésére, melyeket az étellel szemben támaszthatunk. Ellenben hatványozottabb mértékben emelkedik ki a *lelki szükségletekben* való gazdagság. Az aszketizmusban is van tehát esz-

közgyarapító tevékenység. Csakis olyan eszközökről lehet azonban szó, amelyek alkalmasak az ember vallásos meggyőződését, hitét kimélyíteni. Ezek azonban többé-kevésbbé *mentesek az anyagi vonatkozásoktól*.

És mert az isteni cél az emberi élet összes megnyilvánulási területére kihat, minden emberi cselekvésnek — így nemcsak a gazdálkodásnak — bele kell illeszkednie az isteni ideális célkeretbe.

Termelékeny tehát az emberiségnek — mint univerzumnak — csakis olyan állapota lehet, amelyben valamennyi emberi cselekvés hatásösszefüggésének eredője összhangban van az isteni céllal. A nemzetgazdasági összefüggéseknek ebben az értelemben való magyarázata elsőnek az ú. n. *augustinizmus* formájában nyer határozottabb keretet. *Augustinus* a gazdálkodást a transcendens — és egyedül transcendens — vallási értékek szolgálatába állította. A gazdálkodás visszautasítása, — mivel az a lélekre gyakorolt egyik legnagyobb veszély, — nála különösen a kereskedelem elvetésében nyilvánult meg, amely a gazdálkodás közvetítője és így a kapzsiság szellemének nevelője. Az igazságos ár tanítása, a kamatok eltörlése és az uzsora eltiltása már mind ennek a szemléletnek egyes összefüggésekben megnyilvánuló hatásaiként jelentkeznek.⁵

A középkori közgazdaságtudomány *Aquinoi szent Tamás* munkásságával indul meg. Tanításában, mintegy megtisztult formában elevenedik fel az ókor vallásbölcseleti világnézete.⁶

⁵ *Baxa*: id. m. 7. l.

⁶ A középkori termelékenységi elméletek megtalálhatók; *Roscher*: „Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland“, München 1874, valamint *Surányi-Unger*: „Philosophie in der Volkswirtschaftslehre“, 1. köt., Jena 1923.

II. A merkantilizmus közület anyagiassági szemlélete. Az individualizmus termelékenységi szempontjai.

A „pecunia nervus rei publicae...” jelszava a gazdálkodás újabb útjait nyitja meg. Az egyház univerzalisztikus szemlélete helyébe az állam *nacionalisztikus* szemlélete lép. Az állam öntudatra ébredésével előtérbe nyomulnak annak anyagi vonatkozású problémái. *Machiavelli* az, aki elsőnek látja meg azt a nagy hatalmi erő-különbséget, amely a pénzben gazdag és szegény ország között fennáll. Látja egyben, hogy az erős központi hatalom kiépítésének feltételei megint csak anyagi szempontokra vezethetők vissza.

Ez a vallásos eszményiességgel szembenálló, merőben *anyagiassági gondolkodás* lassan az egész művelt Európa irányító eszményévé válik és az isteni kincsekben való gazdagság helyébe az államnak anyagiakban való gazdagsága lép. Ez alkotja egyben minden gazdasági cselekvés végső célját. *A közületi termelékenység* egyes vonásai ebben a gazdasági irányzatban, — melyet ma általánosan *merkantilizmusnak* neveznek — már határozottan fellelhetők. Vigyáznunk kell azonban! Itt elsősorban közületi gazdagságról van szó. Hogy ez sokszor egyéni gazdagságot is jelent; mellérendelt jelentőségű. Csakis azok a gazdasági cselekvések részesülhetnek így támogatásban, amelyek az állami gazdagodás szolgálatában a legeredményesebben tudnak közreműködni. Eme kiválogató szempont megindítójává válik az egyes gazdasági ágak termelékenységi harcának, aminek az lett a következménye, hogy *a termelékenységi elmélet hamis vágányokon indult el.*

A *merkantilista* felfogás szerint az állam gazdagságá-

nak három gyökere van: 1. Erős népességi szaporodás, 2. minél több nemesfém birtoklása és 3. erőteljes külkereskedelmi forgalom. Az első nemcsak gazdasági, de a hatalmi politika szempontjából is jelentőséggel bír. Ezt szolgálja többek között a gyermekgazdag családok jutalmazása.

A nemesfémekben való gazdagság leginkább aktív külkereskedelmi mérleg útján érhető el. Ezért emelkedett náluk a külkereskedelem olyan nagy jelentőségre és vált minden egyes gazdasági cselekvés értékmérőjévé az a hatás, melyet a külkereskedelmi mérleg aktivitására gyakorol. Utak építése, belkereskedelem előmozdítása, kiviteli prémiumok, nyersanyagok szabad behozatali lehetősége, készárúk behozatalának lehető megakadályozása alkotják nagyjában azokat az irányelveket, amelyeket az államnak a gazdasági élet irányításánál szem előtt kell tartania akkor, ha célját el kívánja érni. Egyben ekkor lesz nemzetgazdasága *termelőkeny*.

A nemzetgazdasági rendszerek tudományos kiépítése, — mint arra már az előbb is utaltunk — a *fizikokratákkal* indul meg. Amíg a merkantilistáknál a külkereskedelem szempontjainak kihangsúlyozását láttuk, addig itt a *földművelés* egyedüli *termelőkeny* volta domborodik ki. A föld egyedüli gyökere minden gazdagságnak, így csak az a munka produktív, amely közvetlenül a földművelés érték-termelő szolgálatában áll.

Ez vezeti Quesnay Francois-t az egyes polgároknak munkájuk szerinti osztályozására. *Produktív osztály*: „... ist diejenige, welche durch die Kultur des Gebietes die Reichtümer der Nation jährlich wieder ersehen läst...” A modern gazdaságelméletek ebben a kérdésben azonos véleményen vannak és maguk is elfogadják ezt a megállapítást. A különbség mégis ott van, hogy Quesnay szerint az államfenntartás szempontjából az iparos, a kereskedő és a szellemi munka *terméketlen*. A földművelő, mint produktív és az utóbbiak, mint inproduktív osztályok között áll a *vegyes osztály*; a földbirtokosok csoportja. Ezeknek kiadásai közül csakis azok mondhatók termékenyeknek, amelyeket saját földjük megművelésével összefüggésben álló eszközök beszerzésére, javítására, tőkéletesítésére fordítanak.

A *fiziokrata* rendszer átvezet a *klasszikus* iskola tanításához és annak megalapítójához, *Smith Adam*-hoz. A gazdálkodás célja valamely ország gazdagságának emelése. Ez a célkitűzés nála át és át van szöve individuális elemekkel. Ahhoz ugyanis, — szerinte — hogy egy nemzet anyagi jólétben élhessen, egyedüli előfeltétel, hogy a kötelékében élő tagok minél nagyobb gazdagságban legyenek. Ez az eset pedig akkor áll elő, ha viszonylagosan sokan vannak, akik az emberi élet kényelmét és örömeit élvezhetik és csak kevesen, akik csupán annyival rendelkeznek, hogy egzisztenciájukat fenntarthassák. A közületi gazdagság így vezet vissza az egyénhez, rajta keresztül pedig az anyagi termeléshez. Hiszen az individuum legtöbbször csakis termelés által gyűjthet magának gazdagságot.

Épen ezért merő egyoldalúság — *Smith* szerint — azt hangoztatni, hogy a nemzet gazdagsága szempontjából csakis a földművelés jöhet számba. Valójában a gazdasági életnek valamennyi ága egyformán képes a nemzet anyagi célkitűzéseit szolgálni. Az a munka tehát, amely ezekben az irányokban helyezkedik el, mindenkor *termékeny* lesz. De csakis ez a munka. Ennek van ugyanis meg az a tulajdonsága, hogy csereértéket hozzon létre. Az államférfi, tudós, színész, cseléd munkája lehet hasznos, de a nemzet gazdagsága szempontjából nem termelékeny. Az ilyen irányú munkát végző egyének ugyanis csereértéket vonnak el anélkül, hogy helyébe újabb értékeket adnának.

Smith szerint a gazdagság felé való törekvésben két lehetőség áll rendelkezésre: a társadalomban véghezvitt termékeny munka *minőségi*, illetve *mennyiségi* szaporítása. Az államnak súlyt kell fektetnie arra, hogy anyagi erőit egyrészt mennyiségileg szaporítsa, másrészt a technikai fejlődéssel lépést tartva, minél „olcsóbb áron“ minél jobb idő- és költségmegtakarítással termeljen. (Racionalizálás.)

A *takarékosságra* azonban az embereket egyéni érdekeik ösztökélik. Mindannyiunk csendes óhaja; gazdagságot szerezni és azt meg is tartani. Így válik a közületi érdek legfőbb védőjévé az *egyén*. Ebből a látszólag helyes levezetésből adódnak a *liberalista* tan termelékenységi szempontjai.

A közületi érdeknek visszavezetése a magángazdasági

érdekre, eredményezi azt a sajátos eltolódást, amely a *merkantilizmussal* szemben megkülönböztetővé teszi a *klaszszikus* és a *fiziokrata* tant. Amíg a merkantilistáknál a termelékenység megtartja a maga *közületi* jellegét, addig az utóbbi két gazdasági rendszerben általános közgazdasági elvvé táguul. Náluk még az az általánosan elfogadott megkülönböztetés is elveszti jelentőségét, amely a *magángazdasági jövedelmezőség* (rentabilitás) és a *közületi termelékenység* (produktivitás) között vonható.

Akárcsak a fiziokraták, épen úgy *Smith* szeme előtt is tulajdonképen egy tisztán *dologi termelékenységi* eszmény (*termékenység*) lebeg, mégis ő a dologi termelékenység fogalmát kiterjeszti, mivel nemcsak a földművelés, hanem az ipar és kereskedelem termelékeny voltát is elismeri.

Amikor *Smith* a termékeny munka szempontjaihoz jut el, utal az ismereteknek, az ügyességnek és a célszerűségnek fokára is, amellyel egy nemzet ezt a termékeny munkát gyakorolja. Így szerinte a munka végzésére szolgáló *képesség* sem lehet közömbös az előállítandó értékek mérlegelésénél. *Smith* itt némileg megközelíti a *produktív erő fogalmát*. A hangsúly nála mégis a csereértéken van. Ezért nevezi *Baxa* a *Smith* által lefektetett termelékenységi tant „*érték-termelékenység*“-i elméletnek. Vele szembeállítja a fiziokraták „*tevékenység-termelékenység*“-i elméletét.⁷ A fiziokratáknál ugyanis a földművelés nem azért termelékeny, mert értékeket állít elő, hanem mert az egész nemzetet táplálja, élelmezi, mert a létszükségleti termékeket állítja elő, amely nélkül senki sem élhetne meg a földön. A termelékenységi gondolat náluk tehát arra a *tevékenységre* irányul, amely által egy nemzet megélhetési viszonyai fenn tarthatók.

Ricardo David termelékenységi felfogása erősen símul a *Smith*-féle felfogáshoz. Ő is különbséget tesz produktív és inproduktív tevékenység között. Így pl. ő is tagadja az állami kiadások termékeny voltát. Egy ország jólétének eme-

⁷ *Baxa*: id. m. 35. l. — Ha az ellentétes szempontok kihangsúlyozására ennek a két fogalomnak a felállítására alkalmas is lehet, arra aligha gondolhatunk, hogy a „tevékenység“-i, illetve az „érték“-termelékenységi elméletek lényegileg különböznek egymástól.

lése — amely nála is, mint gazdasági cél szerepel — kétféleképp lehetséges: 1. Hogy a jövedelemnek egy nagyobb részét fordítják produktív munka végzésére, 2. vagy pedig az adott munkamennyiséget termékenyebbül használják ki. Az első esetben a terméketlen munkára kevesebbet fognak fordítani. A második esetben hasonló mennyiségű termékeny munkával többet fognak termelni. A jólét mindkét esetben emelkedni fog.

Az általa továbbépített munkaértékelmélet lett később *Marx Karl* érték-többség elméletének bázisa.

III. A szocialisták. Marx termelékenységi tanai.

A szellemi rokonság — melyre az imént utaltunk — teszi indokolttá, hogy *Smith* és *Ricardo* után közvetlenül a *szocialistákkal* foglalkozzunk. Itt természetesen csupán a *munka-termelékenység* szempontjai érdekelnek bennünket.

Rodbertus szerint csakis a munka — mint termelési tényező — termelékeny. Az általa hirdetett gazdasági rendszerben a tőke és a föld államosítása válik elsőrangú gazdaságpolitikai feladattá, ami által a munkás is elnyerheti azt a bért, melyet megérdemel. Addig is azonban, amíg ez a rendszer a megvalósulás stádiumába nem jut, olyan *reformok* életbeléptetését tartja szükségeseknek, amelyek a munkásság megélhetési viszonyait kedvezőbb keretek között lehetnek hívatra biztosítani. Normális bérszisztémák, értékmunka-napok stb. megvalósítása válik így a közület feladatává.

St. Simon, Fourier, Owen, Blanc, Proudhon, még többek között azok a szocialisták, akik a kézi-munkára vonatkozó termelékenységi fejtegetéseikkel emelkedtek jelentőségre.

A szocializmus legkimagaslóbb egyénisége *Marx*, aki tanításában tudományos rendszerességgel foglalta egységes keretbe a szocialisták tantételeit. A gazdagság szerinte nem más, mint... „eine ungeheuere Waarensammlung die einzelnen Waare...”⁸

Jószág azonban csakis az, ami egy külső árút, tehát *anyagot* ábrázol. Minél több ilyen árút termelünk és halmozunk fel, annál gazdagabbak vagyunk. A gazdagság nagysága az egyes árúk értékétől függ, ez viszont ismét a munka-

⁸ *Marx*: „Das Kapital“, 5. kiadás, Hamburg 1903. I. köt., 1. lap.

órától, amely egy árúban foglaltatik. Így vezetnek *Marx* termelékenységi szempontjai az *eleven munka* fogalmához. A tőke már elvégzett, — új értéket elő nem állító — tehát terméketlen munka. Ebben él *Marx* híres érték-többlet tana. A munkásnak az egész termelés eredményére van joga; a tényleges béren kívül tehát arra a „*Mehrwert*“-re, amelyet a kizsákmányolás, erősebb joga alapján a vállalkozó és a tőkés vesz el tőle. A föld *kommunizálása* és a tőke *államosítása* válik így elsősorban fontos, megoldandó problémává.

A munka egyedüli termelékenységi szempontjainak gyakorlati érvényesülése *Marxot* a szabadelvű gazdasági rendszer harcosává avatja. Ugy látta ugyanis, hogy a gazdasági szabadságban találhatók meg leginkább azok a feltételek, amelyek az általa hirdetett szociális alapokon felépülő gazdasági rendszer mielőbbi bekövetkezésének lehetőségét magukban rejtik.

A gazdasági erők szabad érvényesülése ugyanis elsősorban az üzemi *koncentrációt* eredményezik. A nagyüzem és a kisüzem küzdelmében végül is a nagyüzem győzedelmeskedik. Ez vezet el a tőke *akkumulációs* elméletéhez: mind kevesebbek kezében mind nagyobb tőke összpontosul és így mind többen lesznek elégedetlenek. A munkabérek csökkenése nem ismer határt, mert mindig akad elegendő munkás, aki a felkínált még alacsonyabb munkabérért is hajlandó dolgozni (*ipari tartaléksereg*). Ez viszont a munkásréteg mind nagyobb nyomorához, az egymást követő válságok mind kirívóbb elmélyüléséhez vezet, amelynek betetőzése a *kapitalizmus válsága* és ennek romjain az új társadalmi és gazdasági rendszer kikristályosodása lesz.

IV. Az univerzalista romantikusok és a történeti iskola. Nemzetgazdasági és világ gazdasági termelékenység.

A termelékenység *helyes* alapelveit a romantikusok rakták le. Az a küzdelem, amely addig az egyes termelési tényezők között lejátszódott, *Müller Adam*, a romantikusok megalapítója által erős *támadásban* részesült. Eredmény: a nemzetgazdasági termelékenység elméletének egészségesebb fejlődése lett.

Az univerzális irányzat gyökerei visszanyúlnak a filozófus *Fichte* munkásságáig, aki teljesen elveti a produktív és az in produktív munka közötti különbséget. Igen helyesen mutat rá arra, hogy a kereskedő, iparos stb. mellett szükségképpen kell lennie olyanoknak is, akik a törvények alkotásával, a külső és a belső rend biztosításával, kardforgatással foglalkoznak, hogy így az államot akár külső, akár belső ellenséggel szemben megvédelmezzék. Ezek nem művelhetik a földet, nem gyárthatnak, kereskedelmet nem űzhetnek, mivel hivataluk egész energiájukat igénybe veszi. Mégsem lehet azt gondolni, hogy ezek az állam csökkentett értékű polgárai. Fáradtságuk a kormányzásra, nevelésre, tanításra és a nemzet megvédésére *egyenértékű* azokéval, akik „gazdasági” tevékenységet folytatnak.⁹

Fichte szerint tehát valamennyi hivatali alkalmazás termékeny, ha a *nemzet szükségletével egybehangzó*. Így egy jól rendezett ész-államban „terméketlen” foglalkozás nem is képzelhető el. A túltengéseket, vagy hiányokat, amelyek az

⁹ *Fichte*: „Der geschlossene Handelsstaat“, Leipzig 1800, 30. l.

egyes foglalkozási ágakban átmenetileg mutatkozhatnak, az állam szerveinek kötelessége kiegyenlíteni.

A fichtei bölcsélet gazdasági megalapozói a *romantikusok* és köztük elsősorban *Müller*. Az állam *felsőbbrendűségének* hangsúlyozása a gazdálkodás különálló céljainak elvetésében nyilvánul meg. A gazdálkodás céljának az *állami öncélúság* alá rendelése, bizonyos vonatkozásban a merkantilista ideológia felelevenedését jelenti. Az ókori és a középkori valláserkölcsei felfogásban Isteni, az univerzális államszemléletben az állami érdekkeretben kell valamennyi — és így többek között a gazdasági — tevékenységnek a maga végső célját megtalálnia. Az *állam organizmus*, amelynek részei szerves kölcsönhatásban vannak egymással. A gazdálkodás nem választható el a többi állami életmegnyilvánulástól, épen az organikus egybekötöttségnél fogva. Ez a szerves összeműködés azonban az egyes életmegnyilvánulások, mint rész-egészek keretében külön-külön is észrevehető; így a gazdálkodás tekintetében is. Tehát a *gazdaság is organizmus*. Célja az egymással harcban álló gazdasági elemeknek optimális egyensúlyban tartása.

Müller a klasszikus tanítás termelékenységi tanáról adott bírálatában a következőket írja: „Die idealischen Produkte nämlich, die schönste und erhabendste Gewinn einer Nation, die Erzeugnisse ihrer edelsten Geister hatten nach *Smith*, wenn es auf einen Anschlag des Nationalreichtumes ankam, keinen ökonomischen Wert. Der Gedanke eines Staatsmannes, welcher vielleicht Millionen wirklichen Geldes hervorbrachte; die Worte des Geistlichen, des Künstlers, welche vielleicht das Herz oder die Erfindungskraft der Nation um vieles bereicherten oder veredelten; — diese herrlichsten Staaten, diese ergiebigsten Manufakturen wurden nicht gezählt, wenn das Gesamtvermögen einer Nation überschlagen wurde. *Die Nationalexistenz selbst in ihrem ganzen Umfang ist der wahre Reichtum einer Nation*“.¹⁰) Ebben a bírálatban már benne van *Müller* termelékenységi

¹⁰ *Müller*: „Ausgewählte Abhandlungen“, kiadta Baxa. Jena 1931, „Adam Smith 1808.“, 39. l.

felfogása, amelyet *Baxa idealisztikus* termelékenységi elméletnek nevez.¹¹

A nemzet gazdagságának és ezen keresztül a nemzeti *vagyonnak* szellemi alkatelemei, tehát először *Müller* felfogásában jelentkeznek. Ő látja meg elsőnek, hogy a köz- és a jogbiztonság a gazdaságnak egyik legfontosabb kelléke, de egyben azt is, hogy ugyanaz a vagyon erős kezekben, öntudatos és erős nemzeti akarattal rendelkező államokban, sokkalta nagyobb belső erővel bír, mintha gyenge, öntudatra nem ébredt állam tulajdonában van. A nemzeti érzés, a hazafias szellem; általában az állam *produktív erejének* emelésére, ápolására irányuló szellemi munka, nemcsak hogy jelentőséggel bír a nemzet gazdagodása szempontjából, de azt képes mennyiségileg is növelni.

Müller épen ezért a szellemi munkát a testi munka fölé helyezi. Ha ugyanis a jog és biztonság garanciája hiányzik, úgy az egész termelési rend felbomlik. A szellemi munka tehát mintegy „conditio sine qua non“-ja a „gazdasági“ munkának. Ezt a gondolatot *Müller* a következőképen fejezi ki: „Jede einzelne produktive Kraft kann... nur produzieren oder vermitteln, insofern sie selbst wieder von einer höheren produktiven Kraft, der bürgerlichen Gesellschaft oder der Nationalkraft nämlich, produziert und vermittelt wird“.¹²

Müller ismerte ugyan a produktív és az inproduktív munka közötti különbséget, ez azonban egészen más síkú megkülönböztetés, mint amelyekről eddig beszéltünk. Termékeny — *Müller* szerint — minden munka, amely a társadalmi ellentétek kiegyenlítésére és így a harmonikus egész megvalósítására törekszik.¹³ Ezzel szemben: „diejenige, wel-

¹¹ *Baxa*: id. m. 60 lap. — *Diehl* szerint nem helyes a materialis és az idealis termelékenységi elméletek szembeállítás. Helyesen utal arra, hogy a fiziokrata-klasszikus tanítás alaptévedése élesebben megvilágítható, ha az előbbi, mint *technikai*, az utóbbit pedig, mint *nemzetgazdasági* termelékenységi elméletet tekintjük. — *Diehl*: „Zur Lehre von der Produktivität“, *Schmollers Jahrbuch*, 51. évf., II. félköt., 1927, 534. lap.

¹² *Müller*: „Elemente der Staatskunst“, magyarázó jegyzetekkel kiadta *Baxa*, Jena 1922, I. 395. lap.

¹³ A termelékenység relativitási szempontja először *Fichtenél* jut kifejezésre.

cher einseitig das blosse Handwerkszeug auf das Material losarbeiten lassen wollte, der Staatsmann, welcher die blos- sen Gesetze anstatt der Nationalkraft, der Künstler, welcher die blossen Regeln und Handgriffe anstatt der produzierenden Lebenskraft arbeiten lassen wollte, würde ein unproduktiver... zu nennen sein“.¹⁴

¹⁴ Müller: „Elemente der Staatskunst“, I. 393. l. — A teljesség kedvéért itt utalni kívánunk még azokra az írókra, akik az *ideális* és a *dologi* termelékenységi elmélet vitájában részt vettek: — Say (Cours complet d'Economie Politique pratique, Paris 1928 I. kötet) a dolgok hasznosságát emeli ki, amely minden egyes dolog értékének forrása. Elismeri a szellemi munka teremtő termelékenységét is, sőt annak még a primátusát is bizonyos vonatkozásban. — Jakob (Grundsätze der National-Oekonomie oder Nationalwirtschaftslehre, II. kiadás 1809.) szerint minden hasznos dolog, amely valamely nemzet tulajdonává lett, része a nemzeti vagyonnak. Épen ezért az inmaterialis jószágokat is, mint a nemzeti vagyon alkotó elemeit fogja fel. „Mann kann... die persönlichen Dienstleistungen in vielen Fällen als Bestandteil eines besonderen Reichtums ansehen, den man den persönlichen oder den inneren Reichtum nennen könnte, indem sie wahre Güte oder Mittel sind, menschliche Bedürfnisse zu befriedigen.“ (i. m. 57–58. l.) — Schön (Neue Untersuchung der Nationalökonomie und der natürlichen Volkswirtschaftsordnung, Stuttgart 1835.) inkább Smithhez áll közel. Felfogása szerint névleg csak a földművelés, az ipar és a kereskedelem produktív. Ő már azonban tisztán látja, hogy ha csupán „gazdasági“ munkák lennének és így mindenkinek a földműveléssel, az iparral, illetve a kereskedelemmel kellene foglalkoznia, az ország költők nélkül maradna és a tudósnak le kellene alacsonyodnia, így elveszne a nemzet számára. Épen ezért Schön meg van győződve a „nem gazdasági“ hivatalok jótékony gazdasági hatásairól. Ezek igen gyakran közvetlenül is érinthetik a nemzet gazdagságát, akkor ugyanis, ha pl. a külföld a tudós tanulmányát, a feltaláló találmányát, a művész alkotását megvásárolja. Schön termelékenységi tanába erősen belejátszanak a *jövedelmezőségi* szempontok is. Azon üzletek ugyanis, — szerinte — amelyek egyébként termelékenyeknek tekinthetők, amennyiben a költséget meg nem haladó eredménnyel zárják üzleti évüket, a szó szorosabb értelmében nem termékenyek. Schön tehát tagadja az *abszolút* termelékenységet. Csakis azok a vállalkozások termékenyek, amelyek forrásai a nemzeti jövedelem mennyiségi növekedésének. — Rau (Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, VIII. kiadás, Heidelberg 1868. I. kötet) szerint a szellemi foglalkozások általában nem vezetnek anyagi jószágok létrehozásához, mégsem lehet azt állítani, hogy ezek előállításához semmi közük sincs. Nagy munkamennyiség irányul például a jogtalanság kiküszöbölésére, a biztonság megőrzésére, az igazságérzet és az erkölcsösség ébrentartására. Ezeknek erős behatásuk van a gazdasági cselekvésekre. Ebből következik, hogy a szellemi tevékenységek nagy részét gazdaságilag is lehet értékelni. — Storch (Betrachtungen über die

Ha már most az eddigi fejtegetések termelékenységi szempontjait akarjuk pontosabban körülírni, a következő megállapításra jutunk: termelékenység nem más, mint állami ideológia; az állami existencia megőrzése és fejlesztése. Ami pedig a termelékenység mértékét illeti — Müller szerint — mérésére semmi más mérték nem adódhatik, mint a *nacionalitás*.¹⁵

Ebből a termelékenységi eszményből érthetők csak meg Müller gazdaságpolitikai tanai. A nemzeti függetlenség gondolatából vezeti le a kereskedelmet elítélő, a földművelést

Natur des Nationaleinkommens. Halle 1825.) felfogása szerint, a nemzetgazdaság csakis azt a munkát tekintheti alkotónak, amely nemcsak az individuumok, hanem egyben a közösség érdekeit is szolgálja. — v. Hermann (Staatswirtschaftlichen Untersuchungen, II. kiadás, München 1870.) a személyes szolgáltatásokat épen úgy termékenyeknek ismeri el, mint a gazdasági tevékenységeket. „In jedem weitesten Sinne produziert, wer überhaupt einen Gedanken in befriedigender Weise äusserlich darstellt... wer irgend bloss persönlichen Dienste leistet, in denen er bestimmten Gedanken genügt, produziert.“ (i. m. 145. l.) A szellemi javak értékelése nála igen magasán áll. A szabad művészet alkotásai, tanításai, megörvendeztetnek, felemelnek bennünket, kiterjesztik látókörünket. Ha egyszer az értelem és a szellem felemelkedett és megnemesedett, a kíváncsiság is meg fog erősödni ilyen javak birtoklása iránt. Ezáltal viszont ezek a szellemi értékek *csereértéket* is nyernek. Alacsonyabbat, vagy magasabbat az elismerés nagysága szerint. A szellemi alkotások termelékenységi fokmérője mégsem lehet azoknak csereértéke. A mélyen szántó tudományos alkotások csak ritkán jelennek a szerzőnek nagy anyagi értéket és csak az állam, vagy valamely mecénás támogatásával tudnak megjelenni. Inkább a gondolat szépsége, jelentősége és igazsága, tehát az a hatás vehető fel fokmérőnek, amelyet valamely alkotás a tudomány szellemkincstárára gyakorolt. — Schmitthenner (Zwölf Bücher vom Staate, oder systematische Enzyklopedie der Staatswissenschaften, I. kötet, 1839.) termelékenységi tana már teljesen fedti Müller, Adam tanítását. „Produktiv heisst dasjenige, was unmittelbar und mittelbar zur Güterzeugung wirkt; unmittelbar produktiv was selbst ökonomische Güter erzeugt, mittelbar, was die Kräfte und Bedingungen der Produktion gewährt... nicht bloss diejenigen Kräfte produktiv sind welche sich unmittelbar in einem materiellen Produkt darstellen, sondern alle, die in einem Produktionsprozess, durch den materielle oder immaterielle Werte dargestellt werden, mitarbeiten.“ (i. m. 342. 1-től.) — Legújabbán különösen Brinkmann tette részletesebben vizsgálódás tárgyává a fizikai és a szellemi tevékenység termelékenységi problémáját. (Produktivität und ideeller Wert. F Schr. f. O., Frankfurt a Mein 1924, 79—89. l.)

¹⁵ Müller: i. m. I. kötet 394. l.

értékelő szempontjait. Az államférfiak feladata, hogy az egyes gazdasági ágak egymáshoz való viszonyát kiegyensúlyozzák, ahogyan azt épen a nemzet érdekei megkívánják.

Szorosan kapcsolódik *Müller* termelékenységi elméletehez *List Friedrich* felfogása. *List* azáltal, hogy rendszerében a nemzeti szempontot hangsúlyozza és a történeti adottságok, valamint a társadalmi tényezők figyelembevételét írja elő, tulajdonképpen a német történeti iskola előharcosának tekinthető.

A romantikus és a történeti iskola különben is közel áll egymáshoz. Különösen megegyeznek abban, hogy a gazdasági rendszert magasabbrendű szellemiséggel telítik. Az összekötő kapcsot közöttük *List* tanítása képezi.

A produktív erő képletének részletes kiépítése az ő nevéhez fűződik.¹⁶

Egy nemzet gazdasága nem annál nagyobb, minél nagyobb gazdagságot halmozott fel, hanem minél inkább fejlesztette ki a *produktív erőket*. Így van ez az egyénnel is. Bírjon valamely egyén gazdagsággal, azaz sok cseréértékkel, de ha nem bír azon erővel, hogy több értékes tárgyat állítson elő, mint amennyit elfogyaszt, elszegényedik. Viszont bár legyen szegény, de ha azon erővel bír, hogy az értékes tárgyakból nagyobb mennyiséget létesítsen, mint amennyit elfogyaszt, gazdaggá lesz. A gazdagság *okai* tehát egészen mások, — *List* szerint — mint maga a gazdagság. A gazdagságot létrehozó *erők* pedig sokkalta fontosabbak annak jelen állapotánál, mert az előbbiek nemcsak a már megszerzetteknek a megtartását, de az elvesztetteknek a kárpótlását is biztosítják.

Mi tehát a *produktív erő*? A szellem, amely az egyénet megeleveníti, a társadalmi rend, amely ezeknek tevé-

¹⁶ A produktív erő fogalmát már ismerte *v. Soden* is. „Die Nationalökonomie. Ein philosophischer Versuch über die Quellen des Nationalreichtums und über die Mittel zu dessen Beförderung“, Leipzig 1805. IV. kötet című munkájában fejti ki ide vonatkozó álláspontját. E szerint egy nemzet birtokolhat sok anyagot, amely alkalmas élvezeti cikkek megszerzésére és mégis kevés élvezeti cikket rendelkezhet. Nagy anyagkészlet mellett szükségben szenvedhet. Az anyagban való gazdagság ugyanis egymagában még nem jelent nemzeti gazdagságot. Ennek legfontosabb része a *produktív erő*. (i. m. 38. l.)

kenységét gyümölcsözővé teszi, a természeti erő, amelyeknek használata nekik módjukban áll. A produktív erő nagysága szempontjából túlnyomóan a szellemi tényezők játszanak döntően közre: vajjon a *tudományok* és a *művészetek* virágzanak-e? Nyilvános *intézmények* és *törvények* termelvényeznek-e vallásosságot, erkölcsösséget, értelmességet, személyi és vagyoni biztonságot, szabadságot és jogot? Vajjon a nemzetnél az anyagi jólétnek minden tényezője; jelesen a *földművelés*, *kézműipar* és a *kereskedelem* ki vannak-e egyenlőleg és összhangzólag fejlesztve? Vajjon a nemzetnek *hatalma* elég-e, hogy az egyéneknek a jóléti előmenetelét nemzetségről-nemzetségre biztosítsa?¹⁷

Az ifjúság oktatására, a jog ápolására, a nemzet védelmére fordított minden költség nem egyéb, mint értékek széttrontása a produktív erő javára. A cél egészségesebb jövő biztosítása. A közületi politikának olyan iránya, amelynél az évtizedeknek és az évszázadoknak értékmérőjén szűrjük keresztül az egyes aktivitásokat.

Müller-nél és List-nél így a termelékenység még egy merőben új szemponttal bővült, ami a *tartósság* eszméjének fokozottabb előtérbe nyomulásában jelentkezett.

A német történeti iskola megalapítója Roscher Wilhelm. Termelékenységi elméletének kiindulási pontja ugyanaz, mint Mülleré: a gazdaság organizmus. „System der Volkswirtschaft” című hatalmas munkájában ide vonatkozóan a következőket írja: „Soha sem volna szabad szem elől tévesztetni, hogy a nemzetgazdaság (házi és világ gazdaság) szerves egész... amely szerveit mindig tökéletesebbekre fejleszti ki”.¹⁸

A produktív és az inproduktív tevékenység közötti elhatárolásánál is a romantikusokhoz hasonló felfogáson van: „Minden foglalkozás, amelynek munkáját ésszerűen keresik és illendően megfizetik, produktíve dolgozik. Inproduk-

¹⁷ Ezek a gondolatok List: „System der politischen Nationalökonomie” című munkájában részletesen ki vannak fejtve. Magyar fordítás: „A politikai gazdálkodás nemzeti rendszere”, Kőszeg 1843, Sárváry Antal fordítása, II. könyv 31. laptól.

¹⁸ Roscher: „System der Volkswirtschaft” című munkájának magyar fordítása. „A nemzetgazdaság alaptanai”, Kiss János fordítása. 2. kiadás, Budapest 1912, I. kötet, 163. l.

tíve csak akkor, ha munkáját senki nem használja, vagy megfizetni nem tudja: ilyen esetben a gazda, akinek a gabonája vevő hiányában a csűrben rothad, épen úgy, mint az író olvasóközönség hiányában, a színész, akinek játéka senkinek sem tetszik“.¹⁹

Roscher észreveszi azt az éles különbséget is, amely a *magángazdasági jövedelmezőség* (rentabilitás) és a *nemzetgazdasági termelékenység* (produktivitás) között fennförog. „Igen sok foglalkozás van, amely a magánemberre nézve nagy jövedelemmel jár, de, amely az emberiségre nézve egészen inproduktív, sőt káros. Ide tartozik pl. a hazard játékok, uzsorás üzérkedések...²⁰ Másrészt pedig: Kísérletek, közlekedési utak stb. a vállalkozó magángazdaságára nézve egészen inproduktívek lehetnek, az egész emberiségnek azonban sokkalta többet használhatnak, mint amennyibe a magángazdaságnak kerültek“.²¹ Ennek a különbségnek felfedezése vezeti őt arra a megállapításra is, hogy az egyes közületi, — az emberiségre hasznos — tevékenységek értékelésében fokozatokat állítson fel.

Valamely foglalkozás termékenysége szerinte azt a követelményt is szükségképen magában foglalja, hogy azoknál a javaknál, amelyeknek az előállítására a célzott tevékenység közreműködik, ne legyenek értékesebbek azok a javak, amelyeknek rovására az illető foglalkozás létesül. Ezzel a termelékenység elméletének fogalmi keretébe többé-kevésbé új szempontot visz bele, amely a későbbi gazdaságpolitikának egyik értékes alap-összefüggésévé válik.

Egy lényeges *különbség* azonban mégis van a romantikus és a történeti iskola termelékenységi felfogása között, ami jogosulttá teszi, hogy közöttük éles határvonalat vonjunk. Amíg ugyanis a romantikusok termelékenységi szempontjai szorosan símulnak az állami kerethez, addig pl. Roscher újabb fogalommal, az ú. n. „világgazdasági termelékenység“-gel operál.

Roscher szerint a házi- és a világgazdaság között a nemzetgazdaság csakis közvetítő lehet. Ezért leszögezi,

¹⁹ Roscher: id. m. 164. l.

²⁰ Hasonló felfogáson van Spann is.

²¹ Roscher: id. m. 164. l.

hogy... „általában csak azt a foglalkozást kellene produktívnak nevezni, amely a világvagyonot gyarapítja... Mégis minél nagyobb, szabadabb és műveltebb valamely nemzet, annál bizonyosabban feltételezhető róla, hogy a *magángazdasági* produktívitas nála egyszersmind *nemzetgazdasági* is s hogy a nemzetgazdasági produktívitas egyszersmind *világgazdasági* is“.²²

²² Roscher: id. m. 165. l.

V. Az 1909. évi bécsi termelékenységi vita. Az értékelő és az értékmentes irány.

Nagyjában így állt a nemzetgazdasági termelékenységi problémája, amikor a jelen század első évtizedének végén a *Verein für Sozialpolitik* egyik ülésén ezt a kérdést napirendre tűzték.²³ Azok az ellentétek, amelyek az egyes közgazdászok korábbi munkái alapján már ismertek voltak, itt összesűrítve, forrponthoz érkeztek el.

A *bécsi termelékenységi vita*, azzal a határozott céllal indult meg, hogy a problémát végleg dülőre vigye. Több megoldási lehetőség állt rendelkezésére. Kiküszöbölhette volna a termelékenységi fogalmat a közgazdaságtudományból, hivatkozva arra, hogy már eddig is több zavart okozott, mint hasznot. Meghagyhatta volna valamennyi termelékenységi fogalmat, vele párhuzamosan, pontosan körülhatárolva mindegyik helyét és értelmét, hogy így a fogalmi összevisszaságból eredő zavarok és nézeteltérések elkerülhetők legyenek. Kétségtelen legszebb feladat lett volna azonban az ellentétek kiküszöbölése és így egységes fogalom megteremtése.

Az a körülmény, hogy ezek közül egyik sem következett be, talán részben magának a termelékenységnak gazdaságtudományunkban elfoglalt állásából következik. A termelékenység — mint materialis fogalom — oly szorosan simul valamely gazdaságelméleti irány tanításának alapelveihez, hogy annak feladása ezekről az alapelvekről való le-

²³ Az egész vitaanyag megtalálható: *Verhandlungen des Vereins für Sozialpolitik in Wien 1909*, (Schr. d. V. f. Sp.) 132. köt., Leipzig 1910. — A nemzetgazdasági termelékenységről: 327—370. és 550—615. lapok.

mondást is jelentette volna. Már pedig ebben az időben javában folyt az a kíméletlen harc, amelyet az *etikai* és az *értékmentes* irány vívott egymással. A bécsi termelékenységi vitában, ennek a két iránynak legkimagaslóbb képviselői álltak egymással szemben:²⁴ Az egyik oldalon *Philippovich Eugen* és *Herkner Heinrich*, a másik oldalon *Weber Max* és *Sombart Werner*. Így már előre nyilvánvaló volt, hogy az egész termelékenységi vita a közgazdaságtani *értékítélet* melletti és elleni állásfoglalások megismétlése lesz.

Normatív- vagy *explikatív* tudomány-e a közgazdaságtan? Ez a kérdés foglalkoztatta a közgazdászokat, attól az időtől kezdve körülbelül, amikor a régi módszervitának hullámai elcsendesedtek. Ezt a kérdést a tudomány még ma sem tudta közmegnyugvással eldönteni. A termelékenység problémájában való egységes álláspont kialakítását azonban nemcsak ez a kérdés akadályozta meg. A *technika* és a *gazdaság* problémája, amely egyrészt az individualista-klasszikus, másrészt az univerzalista-romantikus termelékenységi harcban már-már elintézettnek látszott, itt újra előtérbe lép.

Ezek a körülmények meglehetősen megnehezítik az egész bécsi termelékenységi vita anyagának áttekinthetőségét. Olyan újabb szempontokat visznek azonban problémánkba, hogy a részletekig menő boncolgatása mindenképpen szükségessé válik.²⁵

²⁴ Az értékelő irány képviselői: Philippovich, Cohn, Herkner, Zwiedineck-Südenhorst, Stolzmann, Pesch, Menger, Wieser, Wagner, Schäffle, Conrad, Dietzel, Lexis, Buchenberger, Eisenhart, Neumann, Scheel, Oppenheimer, Amonn, Marshall, Surányi-Unger, Commons, Földes, Wunderlich, Gaal, Kovács Gyula, Navratil, Balás stb. — Az értékmentes irány képviselői: Max Weber, Adolf Weber, Sombart, Ehrenberg, Pohle, Voigt, Wolf Julius, Gottl-Ottli-Lienfeld, Diehl, Schumpeter, Spann, Liefmann, Tönnies, Brentano, Hasbach, Schield, Nicholson, Hadley, Seligman, Mayo-Smith, Simiand, Croce, Kovács Gábor, Heller, stb. Az osztályozásnál Surányi-Unger: „A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései“, Közgazdasági könyvtár III. kötet, Budapest 1927 című munkájában lefektetett összeállítást (22–23. l.) vettük alapul.

²⁵ Az etikai irány keretében a vita anyagának ismertetésén kívül foglalkozunk a többi ide tartozó közgazdászok tanításával is, hogy az irodalmi áttekinthetőséget ezáltal is megkönnyítsük.

A) Értékelő irány.

Ez az irányzat a gazdasági cselekvés középpontjává és egyben végső céljává az *embert* teszi.²⁶ Arra a nagy átalakulásra, amely a francia forradalmat követő felvilágosodás időszakában gazdasági felfogásunkban végbement, még módunkban lesz rámutatni, itt ennek a körülménynek pusztán *általános termelékenységi* vonatkozásai érdekelnek, azok a vonatkozások ugyanis, amelyek egyben a modern közgazdaságtudomány, helyesebben a tudományos gazdaságpolitika öntudatraébredésének útjait egyengetik.

A transzcendens erkölcsi értékek, a természettudományok területéről áthatolnak a társadalmi tudományok területére. Így lassan-lassan a gazdasági cselekvések is befolyásuk alá kerülnek.²⁷

A *badeni bölcselők* szerint, a külső világ időben változó jelenségei, csupán transzcendens értékek által ismerhetők meg átfogóan és rendszeresen. Így az emberi élet céljának rendszeres magyarázata is csak az értékeknek valamely szilárd rendszeréből indulhat ki.

Ez vezeti egyes közgazdászokat arra, hogy tudományos gazdaságtanunk feladatát is ilyen általánosnak vélt érték kategóriához vezessék vissza. Így jut el az *etikai* irány az *általános jóléthez*, a *biológiai* irány pedig az *emberhez*, mint minden gazdasági cselekvés végső céljához.

a) Etikai irány.

Már *Sismondi* rámutat a fiziokrata és a klasszikus közgazdasági álláspont hibáira és utal azokra az értékekre, melyeket a népesség minél szélesebb rétegének huzamosabb optimális szükségletkielégítésével nyerünk: „Egy nemzet ... akkor gazdagszik ... amikor szaporodó tőkéi egyúttal az általuk fenntartandó nép közt fokozott jólétet terjeszte-

²⁶ A szocialista tanításnak is ez képezi a központi problémáját. Célszerűbbnek tartottuk mégis a szocializmus termelékenységi elméletével a klasszikus tanítással kapcsolatban foglalkozni.

²⁷ *Schmoller*: „Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre“, München 1923, I. könyv, 60. l. című munkájában utal erre a szempontra.

nek“.²⁸ Világosan megismerhetjük benne az etikai iskolával rokon felfogást, amely utóbbi szintén a nemzet *jólétének* emelésében látja a nemzetgazdasági termelékenység helyes szempontjait.²⁹

Az etikai irány első előfutárja *Carey Henry Charles*. Szerinte: „Das letzte Ziel aller Produktion ist der *Mensch*, das Wesen, das seinem Schöpfer ähnlich geschaffen und mit Fähigkeiten begabt wurde, die es ihm möglich machen, Macht über die materielle Welt zu erlangen. Die Produktion besteht in der Leitung der Naturkräfte zum Dienste des Menschen“.³⁰

Hasonlóan *Dühring Eugen* felfogásához, a gazdaságot két részre osztja; az embereknek a jószágok, illetve az emberek feletti hatalmára. A nemzetgazdaság, mint minden hasznosságnak összege, ellentétbe van az értékek összegével. *Hasznosság*: az emberek hatalma a természet felett. *Érték*: a természet hatalma az emberek felett. Az érték egyenlő az anyagi javak előállításának költségének összegével. Minden munka, amely által az ember a természet erejét tökéletesebben szolgálatába tudja hajtani, produktív és így a nemzetgazdasági termelékenységet is fokozni képes. A természetnek szegzett erő a gazdaságot alkotó hatalmi, de egyben tartalmi elem.³¹ *Carey* szerint a fejlődés menete az, hogy az emberek hatalma a természet felett mindig emelkedik, annak ellentállása tehát csökken.

Az emberek — ellentétben *Malthus* tanításával — kezdetben a rosszabb minőségű földeket vették művelés alá.³² Ebből viszont *optimista nézet* vezethető le: A termelékenység fokozása oda törekszik, hogy az össztermelést mindig kedvezőbb módon ossza fel. Mivel az emberek hatalma növekszik a természet felett, a munkatényező érvényének nö-

²⁸ *Sismondî*: „A nemzetgazdaság újabb elmélete“, Enyedi Lukács fordítása, Budapest 1893, I. köt., 45. l.

²⁹ Az etikai irány egyes alaptételei többé-kevésbé megtalálhatók Sartorius, Luden, v. Soden, v. Hermann munkáiban is.

³⁰ *Carey*: „Lehrbuch der Volkswirtschaft und Sozialwissenschaft“, Adler C. német fordítása. München 1866, 482. l.

³¹ *Carey*: id. m. 496. l.

³² Állítását Egyiptom és Amerika felfedezésével is igazoltának véli.

vekednie kell. Vele párhuzamosan csökkennie kell a földjáradéknak és a tőkekamatnak. A tőkésosztálynak is része van azonban a fejlődésben, mert csupán a tőkequóta lesz kisebb, a részesedés abszolút összege természetszerűen növekszik. A *szociális* érdek így találkozik a legszebb harmóniában.

Carey termelékenységi tanait továbbfejleszti *Dühring*. Vele azért is kell foglalkoznunk, mert termelékenységi szempontjai később *Oppenheimer Franz*-nál is megtalálhatók.

A termelékenység szerinte egyrészt termelési, másrészt jövedelemeloszlási probléma. A termelés síkjából nézve a termelékenység nem más, mint a produktív erők összessége. Ez az emberi szükségletkielégítésnek előfeltétele. Így a produktív erők mérésére az egyes *existenciák* nagysága szolgál. „Productivität ist die Ergiebigkeit an Existenzmitteln. Productiv ist etwas, insofern es in geringerem oder höherem Grade dahin wirkt, Nahrung, Kleidung, Wohnung und ähnliche *wirtschaftliche Lebensbedingungen* zu schaffen. Was nicht direct diesen Zweck hat, ist nicht als wirtschaftlich productiv anzusehen, so nothwendig und nützlich es auch aus andern Gesichtsprunkten sein möge“.³³

A termelékenységnek azonban szociális szempontjai is vannak. *Dühring* szerint a felgyülemlett vagyon egymagában még nem jelent gazdagságot. Mihelyt a forgalmi گردش területére lépünk, egy fontos további kérdés merül fel: milyen legyen a termelésben résztvevő személyek között a jövedelemeloszlás. Itt nyomulnak előtérbe a szociális elemek: „Die Productivität will nicht blos im Allgemeinen, sondern auch nach dem socialen Charakter ihrer Ergebnisse beurtheilt sein“.³⁴ Így vezet *Dühring* tana az általános jóléthez.

Schäffle Albert E. F. szerint az a nemzetgazdaság, amely csakis az emberek anyagi szükségleteinek kielégítésére fektet súlyt és materiális köntösbe bujtatva elfeledkezik az ember vallási, erkölcsi és nemzeti életcéljairól, igen szűk területre terjesztette ki működési körét. Ez a nemzet-

³³ *Dühring*: „Kursus der National- und Sozialökonomie“, Berlin 1873, 34. l.

³⁴ *Dühring*: id. m. 35. l.

gazdaság ugyanis figyelmen kívül hagyja az emberek tényleges fejlődését, nemzeti, politikai, vallási és erkölcsi követelményeit, már pedig éppen ezen emberi élet-értékek nyújtják gazdasági életünk irányításának és céljának legerősebb tartalmi elemeit.³⁵

A klasszikus tanítás egyik legszigorúbb bírálója *Ruskin John*, aki rámutat arra a gazdasági szemléletre, amely egész gazdasági életünket tévútra vezette azáltal, hogy az egész termelést túlértékelt. Az emberek azon vannak, hogy mások munkáját hatalmuk alá hajtsák és így a termelés anyagi hasznaiból viszonylagosan többet biztosítsanak maguk részére. Ezért törekszenek többek között arra, hogy a szegénységben és az igénytelenségben tengődő hatalmas munkástáborban ebben az állapotban tartsák. Amint írja: „Es gibt keinen Reichtum, der nicht zugleich *Leben* ist — *Leben* einschliesslich der Macht der Liebe, der Freudigkeit und der Begeisterung. Das Land ist das reichste, das die grösste Anzahl edler und glücklicher Menschen ernährt“.³⁶

A kereskedőnek és gyárosnak ép úgy meg van a maga hivatala, mint a szellemi pályán mozgó egyénnek. Felelőséggel tartozik azokért, akiknek egész munkaerejét igénybe veszi. Ez a felelősség jelenti úgy a jó, mint a rossz üzletmenetben a velük való igazságos osztozkodást.

A gazdasági cél a kultúrcélok összefüggési láncolatába való harmonikus beleilleszkedéssel valósul meg a legtökéletesebben. És mert nagy kultúrértékek fakadnak a társadalmi összefogásból, így a nemzetgazdaság egyik legelőkelőbb feladatává a társadalmi ellentétek kiküszöbölésének szempontja válik.

A gazdasági cél tehát a gazdaság területének tulajdonképeni hatásköréből kilép és vele a nemzetgazdaságot a nemzetélet totalitásának, a „*kultúra* összesség”-nek részegészévé teszi. Az etikai irány egyik vezére *Philippovich*, aki mint a bécsi termelékenységi vita főreferense ennek az iránynak termelékenységi szempontjait részletesen kifej-

³⁵ *Schäffle*: „Mensch und Gut in der Volkswirtschaft“, In: *Gesammelte Aufsätze*. 1886, I. köt., 160—161. l.

³⁶ *Ruskin*: „Diesem Letzten“, *Przychowski* fordítása, Leipzig 1902. 163. l.

tette, ezt — a termelékenység vonatkozásában — a következőképen fejezte ki: „Der... Begriff der Produktivität scheint uns aus dem Bereich der Wirtschaft heraus in das Gebiet der *Ethik* zu führen“.³⁷

Philippovich szerint az anyagi világ a gazdálkodás által felállított feladatot sohasem töltheti be önmagáért, illetve saját erejére támaszkodva. Afelől ugyanis kétség nem lehet, hogy a gazdálkodás feladata az emberi életfenntartásban, illetve ennek előmozdításban (*Lebensförderung*) áll. Abban a pillanatban azonban, mihelyt az anyagi világot kapcsolatba hozzuk az emberi élettel, szorosan fűződik hozzá az életnek *szellemi* tartalma is. Épen ez a szellem az, amely a természeti világ anyagát jószággá dolgozza fel és így az emberi szükségletek kielégítésére alkalmassá teszi. Épen ezért, ha a gazdasági cél közvetlenül az anyagi jószágra is irányul és az elért eredményt így anyagias szempontoknak vetjük alá, mindig tekintettel kell lennünk a szellemi életcélokra is, végsőleg ugyanis tőlük függ valamennyi jószág értékisége. Kizárólag az anyagi eredményre alapozott ítélet tökéletes nem lehet.

A gazdasági eredmény értékítéleti lehetőségének ez a kétfélesége vezette *Philippovich*-ot arra, hogy a nemzetgazdasági termelékenységtől élesen elhatárolja a *termékenységet*. Ha figyelmünket csakis a termelési eljárásra szegezzük és ennek csakis a nemzetgazdasági jószágkészletre gyakorolt közvetlen hatását vizsgáljuk, akkor a *technikai termelékenység* (termékenység) síkján mozgunk. Egészen más megítélési keretbe tartozik, ha a termelési eljárást társadalmi szempontokból nézzük, vagyis tekintettel vagyunk az emberi élet-értékekre. Itt elérkezünk a *nemzetgazdasági termelékenység* területére és figyelmünket az anyagi termelésen kívül fekvő tényezőkre szegezzük, amelyek akár mint a termelés előfeltételei, akár mint velük kapcsolatban lévő hatásösszefüggések jönnek számba.

A nemzetgazdasági és a technikai termelékenység között azonban nemcsak ebben a szempontban mutatkozik kü-

³⁷ *Philippovich*: „Das Wesen der Volkswirtschaftlichen Produktivität und die Möglichkeit ihrer Messung“. Schr. d. V. f. Sp., Leipzig 1910, 132. köt., 336. l.

lönbség. A nemzetgazdasági termelékenység kifejezése is utal már arra, hogy itt a nemzetgazdaságnak, mint organizációnak teljesítőképességéről van szó; szemben a technikai termelékenységgel, amelyben mindig, egy-egy gazdasági cselekvés, termelési eljárás, értéktétele szerepel.³⁸

A vizsgálódás tárgya itt a nemzetgazdaság, mint cselekvő és ható — az egyes magángazdaságokat a forgalom, az erkölcs és a jog által összekapcsoló — egész. Az elérendő cél pedig annak felismerése, hogy az adott gazdasági állapotban a nemzet jólétének milyen mértékű előmozdítása lehetséges.³⁹ Egy ilyen értéktétele alkotásának jogossága azon a tapasztalati tényen épül fel, hogy az egyes magángazdaságok létükben függnek részint a többi gazdaságoktól, részint pedig a társadalmi élet egyéb megnyilvánulásaitól.

Az individuum csakis egy magasabb összefüggésben lesz képes *gazdaságilag cselekedni*. Maga a szükségletfedezet is szoros összefüggésben van az összesség cselekvésével. Így általában az egyén gazdasági jóléte is függni fog attól a jóléti foktól, amelyet a kérdéses időpontban az összesség el tud érni. „Es gibt keinen individuellen Reichtum. Immer ist der Reichtum ein *soziales Produkt*, das durch das zusammenwirkende Arbeiten von vielen ins Leben gerufen und erhalten wird. Diese in dem Gesamtleben der Volkswirtschaft zutage tretende Fähigkeit *Wohlstand* hervorzurufen ist es, die wir als Produktivität der Volkswirtschaft bezeichnen“.⁴⁰

Felmerül a kérdés, meg van-e a nemzetgazdasági termelékenység *mérésének* a lehetősége? A nemzetgazdasági termelékenység mérése után gondolhatunk ugyanis csak arra, hogy az egyes nemzetgazdaságok, illetve ugyanazon nemzetgazdaság különböző időpontjában fennálló struktúrái között, összehasonlító ítéletet alkossunk. A nemzetgazdasági termelékenység mérésének kérdése tehát egész gaz-

³⁸ Ezek a szempontok indokolják *Philippovich* szerint azt az álláspontot, hogy a technikai termelékenységet nem lehet a nemzetgazdasági fejlődés mértékéül felvenni. A gazdaságpolitika nem technika. A termelési processzus technikai tökéletesedése a gazdasági összefüggések láncolatában csak egy tényező.

³⁹ *Philippovich*: id. m. 340. l.

⁴⁰ *Philippovich*: id. m. 340. l.

dasági életünk szempontjából elsőrangú fontosságú. Épen ezért nem lesz érdektelen, ha közelebbi megvilágítás végett kissé a részletekbe hatolunk. Olyan szempontokat meríthetünk ugyanis belőlük, amelyek a továbbiak során egyes fejtegetéseink logikai menetét érthetőbbé teszik.

A nemzetgazdasági termelékenység mérése szempontjából két módszer állhat rendelkezésünkre.⁴¹ Egyik szerint keressük azokat a tényeket, amelyekről a termelés *jövedelmezősége* (Ergiebigkeit) függ. Megkíséreljük ábrázolni a termelési eszközöket és a nemzetgazdasági termelést előmozdító feltételek nagyságát, illetve hatásait. A másik módszer alapján megkíséreljük megállapítani a nemzetgazdasági termelékenység *eredményét*, tehát azt, hogy a nemzetgazdaságba betagolt egyes gazdaságokban az adott termelési eszközök és termelési feltételek milyen mértékben biztosítják a szükségletkielégítést. Ezen utóbbi esetben igyekszünk megbecsülni a szabályszerű *fogyasztást* és ebből következtetünk a nemzetgazdasági termelékenységre.

Mindkét esetben ítéletünk az anyagi jószágmennyiség alakulására fog vonatkozni. Kívüle azonban meg kell ragadnunk egyrészt a *forgalmi* vonatkozásokat, másrészt a *szellemi* elemeket, amelyek által lehetővé vált, hogy a termelési jószágokban a jólétnek egy gyökerét, a fogyasztásban pedig magát a megvalósult jólétet pillantsuk meg.

Philippovich-nál ez a probléma elvezet a *nemzeti vagyon* kérdéséhez.

Már az univerzalista közgazdák rámutattak a fizikokrata és a klasszikus iskola helytelen nemzeti vagyon fogalom meghatározására és utaltak arra, hogy a nemzeti vagyon becslésénél számtalan olyan összefüggést figyelmen kívül hagytak, amelyek a nemzetgazdasági jólét és így a termelékenység szempontjából jelentőséggel bírnak. *Philippovich* szerint a nemzetgazdasági termelékenység számszerű megragadásánál a jószágmennyiségen kívül különösen négy olyan csoportot kell még felvenni, amelyek a nemzeti vagyon elterjedt szerkezeti felépítésében addig figyelmen kívül maradtak: 1. *A munka* teljesítőképességét a termelés-

⁴¹ *Philippovich*: id. m. 341. l.

ben, 2. a kereskedelemben és a forgalomban véghezvitt *szolgálatot*, 3. a nép *képzettségének* fokát és 4. az *államnak* a gazdálkodásban való szerepét.

Nem lehet közömbös — *Philippovich* szerint — a nemzetgazdasági termelékenység fokára, hogy egy adott időpontban létrehozott jószágmenyiség milyen forrásokra vezethető vissza. Sok munkával és kevés tőkével, vagy megfordítva, kisebb vagy nagyobb tudományos iskolázottsággal, a jogrend és nyilvános közigazgatás intézkedéseinek milyen közreműködésével jöttek létre? Aki a XIX. század gazdasági fejlődését áttekinti, nem tagadhatja le azt a hatást, — fejt ki *Philippovich* — amelyet a tudomány és a képzettség a nemzetgazdasági termelékenységre gyakorol.

Még ennél is szorosabb azonban az összehatás a gazdálkodás és az állam között. Az állami biztonság és jogrenduralom nélkül, nem képzelhető el gazdasági életünk nyugodt fejlődése. Mindaz, amit az állam a testi erő és az egészség megtartása és fejlesztése érdekében a munkásvédelem, a munkásbiztosítás és az egészségügyi szolgálat terén tesz, nem más, mint a nemzetgazdasági termelékenység megtartása és fejlesztése.

Ezen tényezők áttekintése mellett, — melyek összehatásukban határozzák meg a nemzetgazdasági termelékenységet — utal még egy körülményre, t. i., a *külföldi tőkebefektetésekre*. Ezek ugyanis a nemzeti vagyon becslésénél legtöbbször nagy szerepet játszanak, mégis a termelékenység szempontjából — szerinte — semmi jelentőségük nincs. A nemzetgazdaság szemében ugyanis a külföldi tőkebefektetések úgy tűnnek fel, mint a birtoklásnak egy ténye, mint egy jog, amely ugyan tulajdonosának jövedelmet biztosít, anélkül azonban, hogy a nemzetgazdaság termelésében — amely nemzetgazdaságban ugyanis a birtokos helyet foglal — ezáltal bizonyos előnyös hatást eredményezne. Így ez mindig az érdekelt külföldi nemzetgazdaság termelékenységének tartozéka. Épen ezért nagyon könnyen megeshetik, — *Philippovich* szerint — hogy egy nemzet csekély termelékenysége mellett, mégis aránylag nagy gazdagság felett rendelkezik, ha ugyanis a vagyon nagyobb része a külföldi kereskedelemről, illetve vállalkozásokról tevődik össze.

Philippovich, amikor a termelékenység emelésének szempontját tűzi ki a tudományos gazdaságpolitika céljául, a gazdasági autarchia mellett tör lándzsát. Mint írja: „A gazdasági autarchia szükségességében jut kifejezésre a termelékenység emelésének, mint elsőrendű feladatnak elismerése, szemben a gazdagság szaporításával; egyben annak a ténynek elismerése is, hogy a gazdagságot létrehozó erő, mint ahogy ezt *List* kifejezte, sokkalta fontosabb, mint maga a gazdagság.⁴²

Foglaljuk most mindezeket össze: Jólét jelenti az embereknek azt a kedvező állapotát, amelyben szükségleteiket bizonyos kedvező fokon tudják kielégíteni. Mindig az életfeltételektől, a kultúra állásától, a társadalmi rendtől függnek a szükségletkielégítés értékelésének mennyiségi és minőségi szempontjai. Arra ugyanis nem gondolhatunk, hogy valamennyi szükségleteink kielégítést nyerjenek. Épen ezért a jólét mértékét, csakis valamely adott társadalmi és gazdasági rend keretében határozhatjuk meg. Itt is azonban mindenkor tekintettel kell lennünk az egyes érvényességre emelkedett szükségletek szociális és kulturális állására.

Philippovich termelékenységi fejtegetéseibe még egy dinamikus elemet visz bele. Szerinte a közületi szükségletkielégítéshez fűződő értékítélet szempontjából nélkülözhetetlen kellék az időhöz — és pedig a jelen időhöz — való kötöttség. Mert hiszen az, ami egy korábbi időben, mint gazdag ellátás jöhetett számba, később az igények fejlődésével, még a közületi értékelés síkjában is, mint átlagnívó jelentkezhet.

Az egyes társadalmi rétegek szükséglet-kategóriája számtalan újabb szükségletekkel bővíthet, ami csakis akkor lehet termelékenységi szempontból kedvező körülmény, ha általa az életfeltételekben tényleges javulás áll elő és az élet szépsége és kényelme tényleg emelkedik. Ellenkező esetben azonban — pl. az alkoholfogyasztás elharapódzása — ártalmas hatásai is lehetnek. Különösen a gyárak egészségtelen viszonyai jönnek itt figyelembe. Az ezekkel szembeni védekezés olyan költséget emészt fel, amelyet egyszerűbb élet-

⁴² *Philippovich*: id. m. 353. l.

viszonyok közepette nem is ismertünk. Ez viszont nem jelent mást, minthogy a jólét hasonló fokának elérésére különböző időkben különböző nagyságú *társadalmi költségeket* kell felhasználnunk.

Philippovich szerint tehát a jólét emelkedéséről, az élet valódi nyereségéről csakis ott beszélhetünk, ahol a jószágtermelés által létrehozott tényleges hasznok felülmúlják a velük kapcsolatban eszközölt társadalmi költségeket.

A társadalmi *haszon* és a társadalmi *költségek* fogalmi szembeállításában csúcsosodik ki így legvégül a nemzetgazdasági termelékenység lényege.

Herkner vezet el bennünket a társadalmi költségek magyarázatához és ezt élesen szembeállítja a magángazdasági költségek fogalmával. A társadalmi költségek fogalma tisztán nemzetgazdasági fogalom, amelynek egyik legfontosabb alkateleme az ú. n. „*munkaköltség*“. Ez viszont szoros kapcsolatban van a munkaidő kérdésével. Ugyanazon termelési eredménynek kisebb időtartam alatti elvégzése jelentheti a társadalmi költségekben való csökkenést és így a munka termékenységében való emelkedést. Ez az összefüggés természetesen nem mindig következik be. *Herkner* szerint ugyanis szigorúan véve nem beszélhetünk a munka termékenységének emelkedéséről ott, ahol az nehezebb, veszélyesebb ábrázatot öltött, noha rövidebb munkaidő alatt végeztek el hasonló nagyságú munkateljesítményt. Ezzel szemben pedig a munkaidőben bekövetkezett változás nélkül is emelkedik a munka termékenysége, akkor ugyanis, ha az kényelmesebb, egészségesebb lett.

Az etikai irány keretében foglalkoznunk kell még *Pesch Heinrich* termelékenységi elméletével is. A nemzetgazdaság feladatát ő a következőkép határozza meg: „Die Aufgabe der Volkswirtschaft in ihrer sozialen Einheit ist lediglich objektiver Art: Die Deckung des Volksbedarfs an äusseren Gütern, als Wohlfarts- und Kulturaufgabe verstanden“.⁴³

Belőle közvetlenül adódik, az irány is, amelyben a termelési processusnak haladnia kell. Mindenek előtt arra kell törekednie, hogy elsősorban a legszükségesebb termékeket

⁴³ *Pesch*: „Produktivität der Volkswirtschaft und volkswirtschaftliche Produktivität“. A. f. R.- u. Wph., 1915/16, IX. kötet, 322. l.

biztosítsa a nemzet számára. Viszont megszűnne kulturális tevékenység lenni, ha olyan jószágok előállításához vezetne, amelyek egyrészt ártalmasak a fogyasztók fizikai vagy lelki egészségére, másrészt magasabbrendű emberi és társadalmi jószágokat veszélyeztetnek.

A termelékenységi és a termékenység kategóriák közötti elhatároló vonalat *Pesch*-nél is megtaláljuk. Csupán az elnevezések mások. Ide vonatkozó fejtegetéseiben az *általános* termelékenységi kategóriából indul ki, amely valamely *siker* kategóriához simul. Keretében felveszi a rentabilitást, a magángazdasági termelékenységet és a nemzetgazdasági termelékenységet (nemzeti prosperitás).

A *rentabilitás* magángazdasági kategória. Azt az arányt fejezi ki, amely valamely termelésben mutatkozó költségek és a nyers hozadék között van. Rentábilis a gazdálkodásunk akkor, ha a nyers hozadék meghaladja a termelési költségeket. És annál jövedelmezőbb, minél nagyobb a kettő közötti különbség. A magángazdasági termelékenység ettől a gazdasági szemponttól függetlenül a termelés *technikai* vonatkozásaihoz kapcsolódik. Azt a relációt keresi, amely a termelési költségek és a termésmennyiség között mutatkozik. Minél kisebb áldozattal vagyunk képesek azonos viszonyok között adott termésmennyiséget kihozni, termelésünk *technikai* sikere — termékenysége — annál kedvezőbben fog alakulni.

A rentabilitás és a magángazdasági termelékenység felett áll a *nemzetgazdasági termelékenység*, vagy *nemzeti prosperitás*, amely az egyes termelési processusoknak a népesség jólétére gyakorolt hatását vizsgálja. Az egyes ténykedések produktív jellegét tehát végsőleg az a szempont fogja eldönteni; mennyiben képesek a nemzetgazdasági feladat kielégítésén közreműködni.

Pesch termelékenységi elméletével kapcsolatban még különösen két körülményt kell kiemelnünk. Az egyik a munka egyedüli termelékenységének elvetése, a másik pedig a nemzeti szempont kihangsúlyozása.

Rámutat arra, hogy a produktív erő fogalma tágabb, mint a munkaerő fogalma. A termelésben jelentős szerepe jut a természeti erőnek is.

Végül utal arra is, hogy sohasem szabad szem elől téveszteni az államnak, az individuum és az emberiség közötti közvetítő szerepét. Az államnak *természetes* feladatai és kötelességei vannak a keretében élő népesség jóléte érdekében. Az emberiség faji, kulturális, történet-politikai és földrajzi tényezők által egymástól elkülönített egységekre oszlik. Ezeknek a tényezőknek különös hatásuk van a termelékenységi kategória materiális szerkezetének kiépítésére. Éppen ezért ez a kategória nem általánosítható az emberiség egyetemére. Ez tulajdonképpen nem más, mint állásfoglalás a világgazdasági termelékenységgel szemben.⁴⁴

b) *Biológiai irány.*

A biológiai irány megalapítója *Goldscheid Rudolf*. A gazdálkodás szerinte nem az etikának, hanem a *biológiának* van alávetve. *Goldscheid* a bécsi termelékenységi vitában határozottan állást foglal a közgazdaságtan *normatív* jellege mellett. Amint ebben a vitában kifejtette: „... es muss... unbedingt anerkannt werden, dass neben der rein kausal-deskriptiven ökonomie auch die normative Ökonomie ihre Existenzberechtigung hat“.⁴⁵ Az értékelő és az értékmentes vizsgálódásoknak szerinte azonban *élesen* el kell válniuk egymástól.

Goldscheid szerint a *népjólét* fogalma csupán *jelszó* és a tudomány sokkalta előbbre van, mintsem hogy ilyen egészen homályos (undifferenzierten) *ideálokkal* megelégedhetne.

Ami nélkülözhetetlen az elmélet számára, azok az exakt kipuhatolt *normák* és *értékek*. Enélkül nem szolgálhatja az elmélet a gyakorlatot. Ha hiányoznak az exakt feladatok, melyet a társadalmi gazdálkodásnak ki kell elégítenie, ép annyira a sötétben bujkálunk, mint amikor a gazdasági mechanizmusnak okozati összefüggései nincsenek világosan kidolgozva.

⁴⁴ *Pesch* termelékenységi elméletéről kifejtettek megtalálhatók: *Lehrbuch der Nationalökonomie*, Freiburg im Bresgau, I. köt., 1922, 108. l. — III. köt., 1926, 48. l. — IV. köt., 1922, 314—317. l., 334—340. l., 367—368. l., 392—440. l. és 504—528. l.

⁴⁵ *Goldscheid*: *Schr. d. V. f. Sp.*, 132. köt., Leipzig 1910, 595. l.

De viszont minden egyes tudomány speciális állásának megfelelően köteles az ő *értékelőfeltételeit* vizsgálat tárgyává tenni. Exakt *normatív* közgazdaságtudomány hiánya eredményezhette csak szerinte azt, hogy az egész bécsi termelékenység-vita, a termelékenység legfontosabb kérdését figyelmen kívül hagyta; tudniillik a nemzetgazdasági termelékenységnek magukra a gazdálkodó erőkre való vonatkozását. Innen van, hogy az egész vita alatt az a probléma, hogy vajjon mai gazdasági rendszerünk *milyen típusú embert* termelt ki, milyen emberfogyasztással dolgozik és miként hat ki a generációk váltogatásának tempójára, fel sem merült.

Goldscheid a gazdálkodás célját a természeti energiáknak *kultúr-energiákká*, a külső munkának, *belső munkává* való átalakításában; az organizmus hatalmának a természet fölé való emelésében látja. „Wir wollen das unser Organismus sich erhält und dass er die Unvollkommenheiten, die ihm anhaften, immer mehr verliert und, wenn schon nicht während der Dauer seines Individuallebens, so doch auf dem Wege der Fortpflanzung stetig verringert“.⁴⁶

A gazdasági és emberi törekvés végső célja, csakis úgy érhető el, ha az *organikus tökével*, azaz az *emberekkel*, épen úgy gazdálkodunk, mint az a többi gazdasági jószágokkal történik. Így jön létre az *embergazdálkodás* követelménye.

Az ember egyrészt a gazdálkodás célja, másrészt eszköze. Épen ezért a legdrágább eszköz. Legveszedelmesebb, mert minden visszaélés generációkra hat ki. Az ember mihelyt egyetlen egy értékét, t. i. a *munkaerejét* elveszti, vagy nem használhatja, olyanná válik, mint a levegő és a víz; szabad jószággá, melyeknek gazdasági életünk mérlegelésében nem jut szerep. Épen ezért nála elsőrendű gazdasági problémává válik az energiapazarlás kérdése. A kapitalista gazdasági rendszer a munka-energiát maradék nélkül a vásárlóerő szolgálatába helyezte és ezzel hatalmas fejlődési értékeket áldozott fel viszonylagosan kisebb jelenbeni értékekért. Ilyen *fejlődési érték* pl. a gyermek- és az asszony-munka.

⁴⁶ *Goldscheid*: „Entwicklungswerttheorie, Entwicklungsökonomie, Menschenökonomie“, Leipzig 1908, 31. l.

Ezeknek az értékeknek a kizsákmányolása sokkalta súlyosabban károsítja a társadalmat, mint az a nyereség, amely munkaerejük kihasználásával pillanatnyilag elérhető. A gazdálkodás feladatának beteljesülése az az állapot, amikor olyan értékek létesülnek a termelés eredményeként, amelyek a *fejlődést* és a *kultúrát* szolgálják.

B) Értékmentes irány.

Az etikai és a biológiai irányokkal szemben zárt sorokban sorakozik fel az értékmentes gazdaságelmélet négy különböző termelékenységi elmélete.

Azok az elvi szempontok, amelyeket *Philippovich*, mint a bécsi vita főreferense a nemzetgazdasági termelékenységgel kapcsolatban lefektetett, az értékmentes irányzat képviselőit kényes kérdés elé állította. Ugy látszott ugyanis, hogy az egész termelékenységi elmélet az értékelő iránynak egyik fegyvere, amely részbeni igazolása annak, hogy értékelésre a közgazdaságtudománynak nélkülözhetetlenül szüksége van. Éppen ez okozta többek között azokat a *véleménykülönbségeket* is, amelyek az értékmentes irány keretében a termelékenység fogalmával kapcsolatban mutatkoztak.

a) A nemzetgazdasági termelékenység tagadása.

Az etikai iránnyal legélesebben v. *Gottl—Ottlilienfeld* és *Weber* fordultak szembe, akik a fogalom létjogosultságát is tagadásba vették. v. *Gottl—Ottlilienfeld* szerint a termelékenység nem más, mint... „die Idee der Wertung eines Erfolges. Und damit hat das Wort bereits seinen zulässigen Dienst getan und kann dorthin kommen, wo es eventuell hingehört, in die *Rumpelkammer*. Denn nun frage ich mich einfach: wo sind die Gelegenheiten innerhalb der Nationalökonomie; bei denen ein Erfolg seiner Wertung unterzogen werden kann... von einer „Produktivität der Volkswirtschaft“ zu sprechen, erscheint mir als ein Widerspruch in sich; Produktion wird in und unter der Bedingung der Volkswirtschaft geübt, aber doch niemals in der Weise

„durch“ sie, dass ich die Volkswirtschaft selber als blosses Mittel der Produktion würdigen dürfte“.⁴⁷

Weber a bécsi vitában szigorú kritikát gyakorolt az etikai iránnyal szemben. Az általa elért látszatsikereket és így magát a kiindulási alapelvet tudományos vizsgálódás alapjául nem tartja elfogadhatónak. Ebből az álláspontjából vezeti le egyben a nemzetgazdasági termelékenység elvetésének szempontját is.⁴⁸

b) *A nemzetgazdasági termelékenység, mint meta-
ökonomikus fogalom.*

Az értékmentes irány másik csoportjának keretében Salz Arthur nevét kell megemlíteni.

Salz különös gondossággal építi ki termelékenységi szempontjait és igyekszik az ellentétes felfogások tekintet-bevételével általános érvényű nemzetgazdasági termelékenység fogalmat felállítani. Az ellentétes felfogások magyarázatát abban találja, hogy valamely cselekvés termelékenységének kérdése végsőleg mindig a gazdálkodás célkérdésén dől el. Ezen utóbbi pedig igen sokféle lehet.

Oda veti a különböző termelékenységi tan képviselőinek, hogy ők mindenkor csak a *kapitalista* gazdasági rendszert tartják szem előtt, amikor ezzel a problémával foglalkoznak. Az értékmentes irány alapján álló közgazdász szemében viszont a kapitalista rendszer és így annak termelékenységi elmélete csak egy a többi között.

Mindenek előtt tisztában kell lennünk — fejti ki igen helyesen Salz: — „dass der Begriff der Produktivität... kein rein ökonomischer, sondern ein *metaökonomischer* Begriff ist“. Ez következik... „aus dem Hineinragen der Wirtschaft in andere wirtschaftliche Lebensbeziehungen, aus ihrer Verankerung im gesamten Kulturleben...“⁴⁹

⁴⁷ v. Gottl—Ottilienfeld: Schr. d. V. f. Sp., 132. köt. Leipzig 1910, 576. l.

⁴⁸ Weber: Schr. d. V. f. Sp., Leipzig 1910, 132. kötet, 583. l. — „Nun ist uns heute ein Begriff vorgeführt worden, der in dieser Hinsicht zu den allerschlimmsten zählt, die es gibt, und anstatt diesen Begriff in den Orkus zu werfen, wohin er gehörte, hat man versucht, ihn zu retten“.

⁴⁹ Salz: Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 592. l.

A termelékenység tehát általános fogalom. Ha nem akarjuk teljesen mellőzni, csakis *formailag* határozhatjuk meg. Épen ennyire formai, tartalomszegény lesz a *mérték* is, ha egyáltalában sikerül ilyen felállítani.

c) *A technikai termelékenység.*

Az értékmentes irány harmadik termelékenységi fel fogása *Sombart* nevéhez fűződik, aki legutóbbi 1928-ban megjelent termelékenységi tanulmányában szembe fordulva *Weber*-rel azt írja: „Mir scheint, dass diejenigen recht behalten haben, die den Begriff als *unentbehrlich* für unsere Wissenschaft erklärten“.⁵⁰

A bécsi vitában történt felszólalása alkalmával az etikai irány termelékenységi elméletének bírálatán keresztül vezetett el a szerinte egyedül helyes termelékenységi fogalomhoz. *Sombart* felteszi a kérdést: „Was ist Wohlstand? Können wir uns darüber irgendwie verständigen?... Zum Wohlstand gehört die Ernährung... Aber auch Weinbergsproduktion? Da wird der Antialkoholiker sagen: Nein, Weinberge sind keine produktiven Anlagen... Bedeutet der Bau einer Kirche die Förderung des Wohlstandes? Der gläubige Mann wird natürlich sagen: Gewiss, das gehört dazu... der Atheist wird sagen: es ist eine Schande, dass schon wieder eine Kirche gebaut wird, das Geld für so unproduktive Ausgaben zu verzetteln“.⁵¹

Igy végsőleg minden egyes értékítélet az emberek világnézeti meggyőződésében csúcsosodik ki. Az individualista világnézet pedig, mivel mindig metafizikai alapokon nyugszik, olyan területen mozog, amely a tapasztalati világon kívül fekszik. Ilyen mélységekbe a tudomány már nem ereszkedhetik le.

Sombart termelékenységi tana tisztán *technikai*. Azt a relációt érti alatta, amely egyrészt a termésmennyiség, másrészt a ráfordított költségek között fennforog. Ezen az alapon akkor beszélhetünk a termelékenység emelkedéséről, illetve süllyedéséről, ha a fenti reláció megváltozik. *Sombart*

⁵⁰ *Sombart*: „Produktivität“, Ww. A., 28. kötet, 1928 II. 1—32. l.

⁵¹ *Sombart*: Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 568. l.

a munkaóra — azaz a gabonatermelés összes munkaköltségeinek időben való kifejezése — és a hektoliter gabonamennyiség viszonyában állítja fel termelékenységi elméletét. Ha ugyanolyan számú hektoliter gabonamennyiséget fele annyi idő alatt termelünk, mint eddig, úgy a munka termelékenysége kétszeresére emelkedik.

1928-ban megjelent „Produktivität“ című tanulmányában a technikai termelékenység részleteibe hatolva, annak három különböző kategóriáját állította fel; az *érték*-, a *tulajdonság*- és a *mérték*-termelékenységi fogalmakat.⁵²

d) *A nemzetgazdasági termelékenység, mint gazdasági fogalom.*

Az értékmentes gazdaságelmélet képviselői közül csak *Liefmann Robert* és *Spann Othmar* kísérelték meg a fogalom gazdasági vonatkozásokban való kiépítését.

Ez annak volt tulajdonítható, hogy általában a nemzetgazdaság termelékenységi konstrukcióját az etikai irány „magánművének“ tekintették. Nemcsak az értékmentes irány egyes képviselői voltak ezen az állásponton, hanem az értékelő irány képviselői is. *Goldscheid* szerint: „... in dem Begriff der Produktivität ... liegt ebenso wie in dem Begriff Ökonomie das *Wertmoment* bereits darin, wenn wir ihn nicht rein quantitativ begreifen, was wir nicht können“.⁵³ Ennek az álláspontnak a „diadala“ könnyen azt a veszélyt vonhatta volna maga után, hogy a nemzetgazdasági termelékenység elmélete egy gazdaságelméleti irány „játéksze-

⁵² *Értékfogalom*: Kétféle lehet. Egy dolog mibenlétét kapcsolatba hozhatjuk a gazdálkodás immanens értékeivel, de a termelési értékek optimális kihasználásával is. *Tulajdonságfogalom*: A termelékenység fogalma itt egyes emberi cselekvések tulajdonságai szerint osztályozható. Így termékeny valamely emberi cselekvés, ha a termelésben közvetlenül részt vesz (1), ha előfeltétele a termelés megindulásának (2), vagy ha előmozdítja a termelést (3). *Mértékfogalom*: Vele kapcsolatban elsőnek az a kérdés merül fel, vajjon felállítható-e egy olyan mérték, amelyhez valamennyi gazdaságilag értékesíthető tevékenység igazodhat. Itt ismét különbséget lehet tenni földtermelékenység (1), munkatermelékenység (2) és nemzetgazdasági termelékenység (3) között.

⁵³ *Goldscheid*: Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 595. 1

révé“ válik és így érvénye is szorosan símul gazdaságelméleti állásfoglalásunk mikéntjéhez.

Hogy ez az eset nem következett be, elsősorban is *Spann* nevéhez fűződik, aki értékmentes elméleti alapon építi ki a nemzetgazdasági termelékenység képletét. *Spann* tanítása azonban már átvezet a világháború utáni termelékenységi elméletek keretébe, így vele később foglalkozunk.

A másik közgazda, akit itt meg kell említenünk, *Liefmann*. Neki azonban nem sikerült célját elérnie. A termelékenység fogalmi elemeinek boncolgatása közben ugyanis a *magángazdaság* területére „csúszott“ át és innen nem is tudott elszakadni.

Liefmann szerint a nemzetgazdálkodásnak feladata az optimális szükségletfedezet biztosítása. Ennek azonban a rendelkezésre álló termékek mennyiségi alakulásával nincs összefüggése. Kizárólag az organizáció kérdése ugyanis, hogy feladatát mennyiben tudja megvalósítani. Itt kapcsolódnak bele *Liefmann* termelékenységi szempontjaiba a *jövedelmezőségi* elemek: „Die grösste allgemeine Wohlfahrtsförderung ist dann gegeben, wenn auf jeden Erwerbszweig soviel Kapital und Arbeitskräfte, nicht mehr und nicht weniger verwendet werden, dass seine durchschnittliche Rentabilität derjenigen anderer Erwerbszweige ungefähr gleichkommt, praktisch unter Berücksichtigung verschiedenen Risikos“.⁵⁴

Mindezek alapján jut el *Liefmann* ahhoz a végső eredményhez, hogy: „a legnagyobb termelékenység, a nemzeti jólétnek legnagyobb emelkedése akkor következik be, ha valamennyi magángazda a legnagyobb pénzjövedelmet húzza“.⁵⁵ Ez a körülmény nem zárja ki a *szellemi jószágok* termelékenységét. Ez akkor fog bekövetkezni, ha általa nagyobb értéket nyerünk, mint pl. az anyagi termeléssel.

De mert a *jövedelmezőség* alakulása dönt minden egyes gazdasági cselekvés termelékenysége tekintetében, ezért a tudományos gazdaságpolitikának ebben a célkiválogató műveletben csak igen szűkreszabott szerepe lehet. An-

⁵⁴ *Liefmann*: „Grundlagen einer ökonomischen Produktivitätstheorie“, Jahrbücher., III. folyt., 43. köt., 1912, 306. l.

⁵⁵ *Liefmann*: Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 580. l.

nak megállapítása, vajjon miként használja fel a magángazda a pénzjövedelmét; mezőgazdasági, ipari, akár léghajó stb. befektetésre, nem lehet a tudományos gazdaságpolitika feladata.

Nincs tudomány, amely azt tanítja, miként lehet az embereket megbékéltetni, jobbá és boldogabbá tenni. Így a nemzetgazdasági elméletnek is csupán, a pénzgazdálkodás eljárásainak tanulmányozására, illetve vizsgálatára kell a maga érvényét korlátoznia.

VI. A termelékenység elméletének fejlődése a világháború után és annak mai állása.

A legújabb gazdaságtudományi irodalom a termelékenység elméletének további tarkításához vezetett. A „bécsi“ vita, amelynek anyaga az idevonatkozó elméleti fejtegetések kiindulási pontját képezhette volna, szinte teljesen feledésbe ment. Azok, akik a termelékenység elméletével foglalkoztak, igen sokszor azokhoz a szempontokhoz nyultak, amelyek a *Jevons*, *Menger* és *Walras* nyomán kikristályosodó *határhaszonelméletből* önkéntelenül is kínálkoztak. Ezek a szempontok viszont lényegükben különböznek azoktól, amelyekre a *bécsi* vita a hangsúlyt tette.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy azok az értékek, amelyek a romantikus és a történeti iskola nyomán képződtek, ebben az időszakban nem találtak termékeny talajra. Ellenkezőleg; ha kevesen is, de annál nagyobb lendülettel és meggyőző erővel fejtették ki termelékenységi elméletüket az általuk lerakott alapokon felépülve egyrészt az ú. n. *neoromantikusok*, másrészt a *gazdaságpolitika* modern *tudományos* művelői.

A vizsgálódásoknak tehát, amelyeknek célja, hogy ezeknek az elméleteknek közelebbi megismeréséhez jusson, két irányba kell tagozódnia:

Először is foglalkoznia kell azokkal az elméletekkel, amelyek az *egyes termelési tényezők* termelékenységi szempontjai köré épülnek fel; így a munka, a tőke és a természeti erő termelékenységi elméletekkel. Ugyancsak ennek keretében az ú. n. *határtermelékenységi* elméletekkel is, amelyek tulajdonképpen nem mások, mint az egyes termelési tényezők termelékenységi elméleteinek egy-egy megjelenési formái.

Azután — ezektől függetlenül — foglalkoznia kell a *nemzetgazdasági* termelékenység problémájával. Tehát azokkal az elméletekkel, melyek kiindulásuknak alapjául a gazdasági élet egészét tekintik.

Külön vizsgálódási körbe vonható — végül — azok az elméletek, amelyek a *világgazdasági* termelékenység problémájához kapcsolódnak. Ez a kérdés-komplexum a legutóbbi időkben ismét nagyobb érdeklődést váltott ki. Ez ad neki nagyobb jelentőséget.

A) Az egyes termelési tényezők termelékenységi elméletei. A határhaszonelmélet.

A gazdaságtudomány művelésének kezdetén — amint azt láttuk — a termelékenység problémája hamis vágányokon indult el. Túlságosan individualisztikus és atomisztikus színezetű volt. A fiziokrata-klasszikus közgazdaságtan nem tudott megkülönböztetést tenni a jövedelmezőség és a termelékenység között, mert nem látott a magángazdaság felett álló, külön célokkal és külön érdekekkel rendelkező gazdálkodó alanyt.

A gazdasági kutatás azóta már elég nyomatékosan rámutatott ennek a tanításnak tévedéseire. Felhívta a figyelmet nevezetesen arra, hogy valamely *nemzet*-ben lejátszódó gazdasági megnyilvánulások, zárt rendszerbe foghatók össze, amelynek alapelveit és irányát a nemzet, mint magasabbrendű egység anyagi jólétének szempontja határozza meg.

Ha pedig létezik ilyen „zárt” gazdasági rendszer, kell lennie olyan általános értékmérőjének is, amely figyelmét az egyes rész-egészekre kiterjesztve, lehetőséget nyújt ahhoz, hogy ennek a rendszernek a „sikeréről”, „eredményességéről” értékítéletet alkothassunk. A *termelékenység ennek a követelménynek akar eleget tenni!* A termelékenység tehát olyan eredménykategória, amely szorosan simul a gazdasági élethez, mint organikus egészhez. Épen olyan téves tehát ennek a kategóriának a tagadása, amiként hibás az is, ha ezt, a gazdasági élet egyes rész-egészei eredményességének megjelölésére vonatkoztatjuk. A gazdasági rész-egészek-

nek tehát *nincs termelékenységi törvényük!* Hiszen valamely foglalkozási ág, gazdasági tevékenység termelékenységi kérdése már eleve magába foglalja azt a viszonyt, amelyet az illető foglalkozási ág, vagy gazdasági tevékenység az organikus egésszel felmutat. A termelékenységi probléma tehát izoláltan valamely gazdasági jelenség keretében fel sem merülhet.

Erre a körülményre azért is erőteljesebben kívánunk rámutatni, mert különösen az ú. n. *határhaszonelmélet* nem képes ebben a kérdésben éles határvonalakat húzni. Így gyakran bele esik azokba a hibákba, amelyekben a *fiziókrata-klasszikus* tanítás szenved.

Ha a *határhaszonelmélet* termelékenységi tanát meg kívánjuk érteni, szembe kell állítanunk a jövedelmezőségi kategóriával.

A jövedelmezőséget a termelékenységgel szemben úgy határozhatjuk meg, hogy amíg az első magángazdasági, addig az utóbbi közgazdasági kategória. A *határhaszonelmélet* ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedik, hogy a két kategória között nincs ilyen fokozati különbség. Különbség közöttük csak annyi, hogy amíg a termelékenység *technikai*, addig a jövedelmezőség *gazdasági* fogalom.

A termelékenység — eszerint — az egyes termelési tényezők *hozadékképességére* vonatkozik. Azt a viszonyt értjük tehát alatta, amely a termelés költségei és a termelési volumen között jelentkezik; függetlenül attól, hogy ugyanakkor a termelés gazdaságilag eredményes volt-e, vagy sem? Ez a kérdés márcsak a jövedelmezőség keretében emelkedhet jelentőségre. A jövedelmezőség tehát forgalomgazdasági fogalom; benne az a viszony jut kifejezésre, ami a termelési költségek és a termékek piaci ára tekintetében mutatkozik.

A *határhaszonelmélet* a kérdést tehát kizárólag *üzemi* szempontból nézi, ahol a rentabilitás a gazdasági, a produktivitás pedig a technikai fokmérő.

Ennek a technikai termelékenységi fogalomnak a lényegét pedig abban látja, hogy valamely termelés keretében a produktivitás csak bizonyos fokig növelhető. Ezen túl — bár a *hozadék* továbbra is növekedni fog — a költségek és a termékek közötti nívókülönbség csökken. „A *termelé-*

kenység tehát mindenhol növekszik addig, míg a termelési tényezők legelőnyösebb csoportosítása bekövetkezett; e ponttól kezdve egyes tényezők növelésével csak csökkenő hozadék érhető el⁵⁴.

A gazdasági beszámítás gondolata vezetett el a *határhaszonelmélettől a határtermelékenységhez*. E szerint a termelésbe betagolt tényezők értékét mindig, azoknak határtermelékenysége dönti el. Ez azt jelenti, hogy a természeti erő, a munka és a tőke abban az arányban osztozkodnak a termelés eredményéből, amilyen arányban ahhoz saját erejükkel hozzájárultak.

A következőkben foglalkozni kívánunk azokkal a termelékenységi elméletekkel, amelyek a leginkább ismertek és amelyek egyben többé-kevésbé, olyan célzattal jöttek létre, hogy a gazdasági élet egészének kategóriáját képezzék. Ezek az elméletek éppen ezért mintegy átmenetet képeznek az egyes termelési tényezők és a nemzetgazdaság termelékenységi elméletei között.

⁵⁶ Heller: „Közgazdasági lexikon“, II. kiadás, Budapest 1937, 196. l. — Megjegyzésre méltó, hogy Heller, változtatva használja a termelékenységi és a hozadéki fogalmat. Pedig a kettő között lényeges különbség van. E két fogalomnak éles elválasztásakor lehetünk csak abban a helyzetben, hogy tisztázva lássuk azokat az összefüggéseket, amelyeket takarnak. Amiről a határhaszonelmélet beszél, tulajdonképpen *hozadéki törvény*. Helyesebb azonban a határtermelékenységi kategória helyett is inkább a határhozadéki megjelölés. Vigyázzunk azonban! Mindezzel nem kívánjuk azt mondani, hogy a határhaszonelméletnek egyáltalában nincs is termelékenységi elmélete. Így pl. többek között Pigou ismeri az egyes termelési tényezők termelékenységi elméletei mellett a határtermelékenység *közgazdaságilag* értelmezett fogalmát („*marginal social net product*). De mások is kísérleteket tettek a határtermelékenység fogalmának univerzaliztikussá tételére. Itt már valóban termelékenységről van szó! A fejtegetéseknek ezt a részét azonban élesen el kellene különíteni azoktól, amelyek a rentabilitás, a hozadéki törvény, vagy akár a *termékenység* fogalma köré épülnek fel.

A határhaszonelmélettel kapcsolatban magyarázzák a termelékenység elméletet többek között: Aftalion, Amcroso, Antonelli, Barone, Birck, Boninsegni, Böhm-Bawerk, Carver, Clark, Davenport, Douglas, Edgeworth, Fischer, Gide, Heller, Jevons, Landauer, Landry, Malthus, Marshall, Mayer, Menger, Mises, Pályi, Pantaleoni, Pareto, Piersen, Pigou, Pirou, Ricardo, Sax, Schneider, Schumpeter, Seager, Seligman, Stuart, Taussig, Truchy, Vogelstein, Walras, Wickcell, Wicksteed, Wiesen és Zuckerkandl.

a) *A munka-termelékenységi elméletek.*

Az egyes termelési tényezők termelékenységi elméletei között legnagyobb jelentőséggel azok bírnak, amelyek a munka produktivitási szempontjait hangsúlyozzák ki. Sokan, akik a nemzetgazdasági termelékenység létezését nem is ismerik, komoly kísérleteket tesznek a munka termelékenysége körüli összefüggések kifejtésére és az egész fogalmi konstrukció matematikai képletbe öntésére, ami által annak mérésére is nagyobb biztonsággal lehet számítani. Megint mások megkíséreltik a munka termelékenységi szempontjainak általánosítását a gazdasági élet egészére. Általa a munka-termelékenység kizárólagosságához jutnak el.

Azok a megfontolások, amelyek itt jelentőségre emelkednek, olyan forrásokhoz nyulnak vissza, amelyek még a múlt század szociális küzdelmeiben termelődtek ki.

Az individuális kapitalista gazdasági rendszer fejlődésével, amikor a szociális kérdés mind égetőbben várt megoldásra, a munkabér kérdése az érdeklődés előterébe került. A gyakorlati politika ezt a kérdést mindenkor a hatalmi viszonyoknak megfelelően igyekezett megoldani. Az elmélet azonban csakis abból a viszonyból indulhatott ki, amely a munka és a termelés között megállapítható.

A két szélsőséges álláspontot ebben a kérdésben a klasszikus iskola és a szocialista munkabérelmélet képviselte.

1. *Ricardo* szerint a gazdasági erők szabad működési lehetősége szükségképen vezet el olyan struktúrához, amelyben a munkabér „természetes” szintje felé törekszik. Ennek okait a primitív ember lelki sajátosságaira vezette vissza. Ha ugyanis a munkabér emelkedik, a munkás könnyebben házasodik, több gyermeket nevel, aminek viszont az lesz a következménye, hogy a nagyobb munkáskínálat a munkabért természetes árszínvonal alá süllyeszti. Ekkor viszont a nagyobb halálozás és a kisebb gyermeklétszám következtében az arány a munkáskeresletre nézve fog kedvezőtlenül alakulni, aminek közvetlen hatása a munkabér emelkedésében mutatkozik. Így törekszik a munkabér tökéletes szabad-

ságban a természetes árszintre, amely mintegy megfelel a létfenntartási költségek mindenkori nagyságának.

2. Ezzel szemben *Marx* a „Recht auf den vollen Arbeitsertrag“ alapján állt. Az itt jelentőségre emelkedő összefüggések tartalmát már fentebb megismertük. *Marx* azonban csak mintegy összefoglalja és rendszerbe szedi azokat a tételeket, amelyeket sokan mások, már ő előtte lefektettek. A javak igazságtalan eloszlására először *Sismondi* mutatott rá. Ide vonatkozó felfogása megközelítette a szocialistáékét: „Ámbár a munkás napi munkájával sokkal többet termelt, mint amennyit felemészt napi fogyasztása, mégis megosztzkodván a földbirtokosokkal és a tőke tulajdonosokkal, ritkán marad részére több, mint amennyi létfenntartására a legnélkülözhetetlenebb“.⁵⁷ *Sismondi* azonban nem megy el a tőkekamat és a földjáradék tagadásáig. Ez a szempont csak a szocialistáknál van kihangsúlyozva; többek között *Saint-Simon*, *Proudhon*, *Owen*, *Rodbertus* stb. tanításaiban.

A két szélsőséges állásfoglalás között a középutat *Thünen* bérelmélete foglalja el. A szocialista tanítást ugyan elvetette, azt azonban követelményként állította fel, hogy a munkabér a létfenntartási költségeknél magasabb legyen.⁵⁸

A világháború utáni munka-termelékenységi elméletek többé-kevésbé *Thünen* elméletén épülnek fel. Különösen *Dietzel* fejlesztette tovább az itt jelentőségre emelkedő összefüggéseket. De közel áll hozzá különösen Amerikában *Carey*, *Walker*, *Clark*, *Seligman*, *Taussig* és *Schoenhof*, Angliában *Marschall*, *Senior*, *Brassey*, Franciaországban *Leroy-Beaulieu*.

A *Thünen*-féle képlet (58. sz. jegyzet) a problémát azonban nem oldotta meg. *Thünen* szerint ugyanis a mindenkori munkabér és a létfenntartási költségek nagysága közötti különbség a munka által előállított termékvolumennel kell hogy szoros kapcsolatban legyen. Ha a kérdést általánosságban,

⁵⁷ *Sismondi*: „A nemzetgazdaságtan újabb elmélete“. Enyedi Lukács fordítása. Budapest 1893, I. köt., 78. l.

⁵⁸ A *Thünen*-féle munkabérképlet: $\sqrt{a \cdot p}$, ahol „a“ négytagú munkáscsalád létfenntartási költségeit, „p“ pedig a munka által előállított terméket jelenti.

a nemzetgazdaság egészére vonatkoztatva vizsgáljuk, figyelmünket egyrészt a munkabér-részesedés, másrészt a nemzetgazdasági termelékenység viszonyára kell irányítanunk.

Ugy elméletileg, mint gyakorlatilag az a legfontosabb kérdés merül itt fel, vajjon a nemzetgazdasági termelékenység változásával, ennek megfelelően változnia kell-e a munkabérnek? Azaz pl. valamely vonatkozásban számszerűen kifejtett nemzetgazdasági termelékenység emelkedése maga után vonja-e a munkabér automatikus emelkedését? Ha *Thünen* munkabér elméletét ilyen vonatkozásban kiterjesztjük, úgy ennek az esetnek szükségképen be kell következnie.

Salz szerint a hullámnak ez az azonossága — termelékenység és munkabér között — kétségtelenül fennforoghat, de az nem szükségszerű: „Allerdings ist die Erkenntnis, dass Arbeitslöhne und Produktivität der nationalen Wirtschaft in einem pragmatischen Ablängigkeitsverhältnisse der Wechselwirkung stehen, durch zahlreiche Erfahrungen bestätigt; aber mehr in einer Abhängigkeit von der Produktivität des *ganzen Erwerbszweiges* als gerade von der Produktivität des Faktors Arbeit allein. Eine Produktivitätssteigerung... kann ebensowohl durch bessere Kapitalausnutzung oder durch Investierung von mehr Kapital auf die Produktionseinheit oder durch bessere Betriebsleitung... als durch grössere Intensität der Arbeit, längere Arbeitszeit u. a. bewirkt sein“.⁵⁹ Ez a fejtegetés viszont egyben annak leszögezése, hogy a nemzetgazdasági termelékenység alakulása nem igazodhatik kizárólag a munkabérhez.

A nehézségekből a *határtermelékenységi* elmélet igyekszik kiutat találni. *Seligman Edwin*⁶⁰ szerint a munkabér nagysága a határmunka bére szerint alakul. Ezen elmélet tanítása szerint mindenkor létezik egy utolsó ú. n. *határmunka*, amely a termék értékéhez valamit még hozzáad. A szabad versenyben, ha az azonos munkák egymással könnyen helyettesíthetők, valamennyi munkás termés-részesedésének többé-kevésbbé egyenlőnek kell lennie. A kiegyenlítődes a határmunka által eszközölt hozadék-emelke-

⁵⁹ *Salz*: „Grundsätze einer Theorie vom Arbeitslohn“, Wth. d. Gw., Wien 1928. III. köt., 65. lap.

⁶⁰ *Seligman*: „Principles of Economics“, New-York 1905.

dés szintjén következik be. Ennek nagysága viszont a munka *határ*-termelékenységétől függ.

Legújabban *Manoilescu Mihail* építette ki munka-termelékenységi elméletét, amely szerint alkalmas arra, hogy a nemzetgazdasági termelékenységet is helyettesítse. „Die Arbeitsproduktivität und Aussenhandel“ című tanulmányában a következőket írja: „Der Reichtum sämtlicher Völker und Klassen beruht auf ihrer jeweiligen *Arbeitsproduktivität* und die Klassifizierung der einzelnen Produktionszweige nach ihrer Arbeitsproduktivität entspricht der Klassifizierung nach ihrem volkswirtschaftlichen Wert“.⁶¹

Ez a tanítás visszatér a *Thünen*-féle tanításhoz. A termelékenységnek ilyen beállítása ugyanis a termelésnek csak egy — és semmiképpen sem valamennyi — tényezőjét veszi figyelembe. *Manoilescu* azonban érzi a fogalom fogyatékoságát, épen azért nem tud kitérni annak megállapítása alól, hogy az így konstruált munka-termelékenységi kategória nemcsak a munka által határozódik meg, hanem többé-kevésbé hatással van rá az összes termelési tényező. Sőt további engedményeket is tesz, amennyiben elismeri a *szociális* és a *nacionális* szempontok tekintetbevételének szükségességét is.⁶²

Ezzel azonban a szó valódi értelmében véve, elmélete nem munka, hanem általános termelékenységi kategóriát képez. Az előbbi mellett felhozott azon indok, hogy az anyagi termelésben a cél mégis csak az ember, s így a munka, mint az ember egyik tulajdonságának megnyilvánulása, messzeemenően kimagaslik a többi termelési tényező közül, a fogalmi megválasztás helyességét nem támasztja alá kellőleg.⁶³

Hasonló jelentőséget tulajdonít munka-termelékenységi elméletének *Eucken Walter* is. v. *Gottl* felfogásával szemben azonban ő is leszögezi, hogy a munka produktivi-

⁶¹ *Manoilescu*: „Arbeitsproduktivität und Aussenhandel. Ein neuer Beitrag zur Theorie des internationalen Handels“, Ww. A., 42. köt., 1. füzet 1935. 19. lap.

⁶² *Manoilescu*: id. m. 20. lap.

⁶³ *Manoilescu* nem tud éles különbséget tenni az embernek mint a gazdálkodás céljának, illetve az emberi munkának, mint a gazdálkodás eszközének szempontjai között. Valójában az egyiknek semmi köze a másikhoz.

tása sohasem dönthető el önmagában, hanem függ: „... von der Gestalt der Produktionsfaktoren, also von der Fruchtbarkeit der Natur und der Qualität der Arbeit, vom Stande des technischen Wissens und vom Umfang der Konsumgüternvorräte, die zu Beginn der Produktionsperiode zur Verfügung stehen“.⁶⁴

A munka-termelékenységi elméletek ezzel a produktív erő képletével jutnak közvetlen kapcsolatba, amelynek jelentőségét eddig csak a nemzetgazdasági termelékenységi keretében ismerték. Még tovább megy ebben a vonatkozásban *Weber Adolf*, aki szerint: „... nicht nur das Herbeischaffen von natürlichen Stoffen, sondern alles, was dazu hilft, die Mittel für die Bedürfnissbefriedigung der zur Volkswirtschaft vereinigten Menschen zu vermehren, bei der Würdigung der Produktivität der Arbeit in Betracht gezogen werden muss“.⁶⁵ A munka termelékenységének valódi emelkedéséről csakis akkor beszélhetünk, ha az emberi ténykedés — a szükségletkielégítésre rendelkezésre álló jószágmennyiség sérelme nélkül — a *produktív erőt* növeli.

Sombart igen helyesen mutat rá, hogy amikor általános termelékenységről beszélünk, ezt sokszor összekeverjük a munka-termelékenységi kategóriával. Szerinte: „Arbeitsproduktivität ist soviel wie die Ergiebigkeit der Arbeit in ihrer Einzelbetätigung: sei es eines einzelnen Arbeiters, sei es einer in einem Betriebe vereinigten Gruppe von Arbeitern. Den Begriff Arbeitsproduktivität bilden wir, indem wir eine bestimmte Leistung, das heisst einen bestimmten Produktionserfolg auf einen bestimmten Arbeitsaufwand beziehen“.⁶⁶

Valamely nemzet évi termelése független *Sombart* sze-

⁶⁴ *Eucken*: „Probleme der Theoretischen Nationalökonomie“, kiadja Eucken, 1. füzet, „Kapitalistische Untersuchungen, mit einer Einleitung in die Sammlung: Was leistet die Nationalökonomische Theorie?“, Jena 1934. 119. lap. — Hogy ezek az elemek miképen hatnak egységesen a munka termelékenységének valamely fokára, ahhoz a „Lohnfond“ elmélete bírálatán keresztül jut el.

⁶⁵ *Weber*: „Allgemeine Volkswirtschaftslehre“, 2. kiadás, München és Leipzig 1929. 150. lap.

⁶⁶ *Sombart*: „Der Moderne Kapitalismus“, II. 2. „Das Europäische Wirtschaftsleben im Zeitalter des Frühkapitalismus“. 930. lap.

rint az évi munka mennyiségétől és teljesítőképességétől. A munka-termelékenység süllyedése mellett így elképzelhető a jószágtermelés növekedése, hogyha közben pl. intenzívebb mezőgazdálkodást folytatunk. „Für den produktiven Erfolg einer Nation kommt also ausser der Arbeitsproduktivität auch... in Betracht... die *Bodenproduktivität*...“.⁶⁷

Ezekhez hasonló megfontolásokra építette fel munka-termelékenységi elméletét v. *Zwiedineck—Südenhorst*,⁶⁸ távolabbról pedig *Loria Achille*.⁶⁹

Meg kell még említenünk *Spann*, az emberi munka „irányító“ termelékenységi elméletét, szemben a jószág „irányított“ termelékenységi elméletével.⁷⁰

A kettő közötti különbség abban a *szellemi* elemben keresendő, amely többé-kevésbé minden egyes emberi munkának tulajdonsága. *Spann* szerint egyes egyedül a szellem az, amely a gazdálkodás menetét, alakulását, irányát megszabhatja, szemben a jószággal, amely ennek a szellemnek az uralmi szférájába tartozik. De mert a munkát a benne megvalósuló szellemi elem teszi *irányítóvá*, ebből szükségszerűen következik, hogy minél több szellemi elemet tartalmaz

⁶⁷ *Sombart*: id. m. 931. lap. — Csupán megemlítjük, hogy a földtermelékenység tana a fiziokrata iskola tanításáig nyúlik vissza. Jelentősége ma már alig van. Legújabban *Englis* kísérelte meg, hogy a termelékenység és a jövedelmezőség fogalmát kizárólag a mezőgazdasági termelés, illetve a mezőgazdasági politika szemszögéből építse ki. „Die produktivität drückt uns das Verhältnis aus zwischen dem Ergebnis der Produktion (der Summe der Produkte) und dem Boden, gibt also die auf die Bodeneinheit entfallende Menge der Produkte an“. („Handbuch der Nationalökonomie“, Brünn—Leipzig 1927. 222. lap.) Ismeri azonban *Englis* a munka és az ipar termelékenységi fogalmát is: id. m. 256—261. lapok.

⁶⁸ v. *Zwiedineck—Südenhorst*: „Allgemeine Volkswirtschaftslehre“, Berlin 1932. 207., 241. és 242. lapok.

⁶⁹ *Loria*: „Theorie der reinen Wirtschaft“, németre fordította: Heiss Clemens, München—Leipzig 1925. 228—247. lapok.

⁷⁰ Az irányított és az irányító termelékenység közötti különbségtétel logikai folyománya *Spann* jószág-képletének. Gazdálkodásunknak kétféle eszköze van; egy aktív, azaz a munka és egy passzív, azaz a jószág. A munka is józággá válhat valamely magasabbrendű munka viszonylatában. Minden munka tehát egyben feltehető jószág. Ezt a gondolat-képletet találjuk kifejezve *Spann* munka-termelékenységi elméletében is.

a munka, a gazdasági élet szempontjából annál inkább vezető és alapvető a termelékenység. Viszont minél inkább hiányzik belőle a szellemi elem, annál közelebb fekszik az *irányított* jóságok termelékenységi kategóriájához és ezzel aránylagosan veszti el az előbbiekhöz fűződő tulajdonságait is.

Ennek az elméletnek következetes keresztülvitele részben a *marxizmus* ellentétéhez vezet, részben pedig — legalább is látszólag — vele bizonyos fokú rokonságra mutat. Az előbbi abban a vonatkozásban jelentkezik, hogy az anyag helyébe a szellem vezető szerepét ülteti, az utóbbi pedig, hogy a *Spann*-féle munkatermelékenységi elmélet következetes keresztülvitele a tőkekamat jogosultságának tagadását eredményezi.

Spann azonban az „irányított” és „irányító” termelékenységi szempontjaiban csakis *fokozatokat*, de nem az ellentéteknek végső fokát látja: „Allerdings ist die dem Gut zukommende Fruchtbarkeit nur eine veranlasste, genützte; aber darum darf nicht das ganze Mehrergebnis eines Wirtschaftsablaufes über die Aufwände hinaus *allein der Arbeit* zugerechnet werden, wie *Marx* dies tut”.⁷¹

b) *A tőke-termelékenységi elméletek.*

A kapitalista gazdasági rendszer a „tőke” szervező erején épül fel. Az elméleteknek beláthatatlan sokasága tette vizsgálat tárgyává a tőke gazdasági szerepét és vele kapcsolatban elsősorban a tőkekamat jogosságának szempontjait. Jelen fejtegetéseink ezek közül csupán az ú. n. *termelékenységi* tőkekamat elméleteket teszik vizsgálat tárgyává.⁷²

Ezeknek két csoportját különböztethetjük meg: a *naiv* és a *motivált* termelékenységi elméleteket.

A *naiv* (naiven) termelékenységi elméletek a tőkének közvetlen értéktermelő erőt tulajdonítanak és a „többlet”-

⁷¹ *Spann*: „Fundament der Volkswirtschaftslehre”, I. kiadás, Jena 1918. 226. lap.

⁷² *v. Böhm-Bawerk*: „Das Kapital und Kapitalzins”, 4. kiadás, Jena 1921, I. köt., 99. lap. — Ebben a részben (96–170. lapok) *Böhm-Bawerk* a kamat-termelékenységi elméletek történeti és elméleti anyagát teljes részletességgel ismerteti.

értéket erre a szempontra alapozzák. Alapítója Say J. B. Szerinte a tőkekamat jogossága hasonló megfontolásokból táplálkozik, mint a munkabér, mert a tőke ép olyan munkát végez a termelésben, mint a munkás.⁷³

A *motivált* (motivierten) termelékenységi elméletek, szemben az előbbiekkal a „többlet” érték jogosságát logikai magyarázat útján igyekeznek megállapítani. Alapítója Lord Lauderdale,⁷⁴ aki a kamat jogosságát abban látja; dass in jedem Falle, in dem ein Kapital gewinnbringend beschäftigt ist, der Gewinn übereinstimmend hervorgeht entweder daraus, dass das Kapital eine Quantität von Arbeitersetzt, die sonst durch Menschenhand hätte verrichtet werden müssen; oder daraus, dass dasselbe eine Quantität Arbeit verrichtet, deren Vollführung ganz aussen dem Bereich der persönlichen Anstrengung von Menschen gelegen ist“.⁷⁵ A tőkében tehát munkahelyettesítő, illetve munkakiegészítő tulajdonságot lát.

A Böhm—Bawerk-féle termelékenységi kamatelmélet visszanyúlik Senior Nassau W. kamatelméletéhez. Senior szerint a takarékoság (Enthaltsamkeit), mint külön termelési tényező jön tekintetbe. A tőkés amikor tőkáját a termelés rendelkezésére bocsátja, erkölcsi áldozatot hoz. Ezt ugyanis csakis akkor teheti, ha a jelenben felmerülő szükségleteit bizonyos fokig kielégítetlenül hagyja. Ennek a gazdasági mértékletességnek prémiuma a kamat.

Böhm—Bawerk termelékenységi kamatelmélete símul a Senior-féle elméletéhez. A takarékoság helyébe itt az „idő”, a „várás” tényezője lép. A tőketulajdonos csakis egy bizonyos idő elteltével jut ismét tőkéjéhez. Ez az időbeni veszteség magyarázza meg az „ázsíót”.⁷⁶

⁷³ Böhm—Bawerk: id. m. 106. l. — Ehhez az irányhoz tartozik még Schön, Riedel, Roscher, Kleinwächter stb.

⁷⁴ Lord Lauderdale: „An Inquiry into the nature and origin of public wealth”, Edinburgh 1804.

⁷⁵ Lord Lauderdale: id. m. 161. l. — Ehhez az irányhoz tartoznak még Carey, Malthus, Peschine, Smith, Thünen, Glaser, Roesler, Strasburger.

⁷⁶ Böhm—Bawerk kamat-termelékenységi elméletéhez közel állanak Marshall, Pierson, Gide, Taussig, Fetter, Wicksell, Cassel, Sax, Oswalt, Budge stb. Az ide vonatkozó irodalmat megtalálni Honegger: „Volkswirtschaftliche Systeme der Gegenwart” című munkájában (Karlsruhe 1925, 38. l.).

c) *A hitel-termelékenységi elméletek.*

A *Böhm--Bawerk*-féle tőke-termelékenységi elméletnek egyik folyománya az a legújabb törekvés, amely a tőke helyébe a hitelt kívánja ültetni. A hitel elméleti jelentősége különösen a legújabb irodalomban emelkedik ki.⁷⁷ Ennek egyik eredménye az lett, hogy a tőkével addig fennálló szoros kapcsolatát többé-kevésbé elvesztette, amivel együtt járt a hitel fogalmának önállósulása is.

A „*produktív hitel*“ tanát elsőnek talán *Hahn Albert* fejtette ki.⁷⁸ *Hahn* szerint nem a tőke, hanem a hitel az elsőrendű termelési tényező. A hitelben megtestesülő belső erő volt ugyanis elsősorban megindítója annak a nagy ívelű fejlődésnek, amelyet az individualis-kapitalista gazdasági rendszer létrehozott és amely oly lényegesen változtatta meg a művelt világ egész képletét. A hitel mellett a tőkének csak másodrangú szerep jut. A tőke egy levezetett termelési tényező. *Hahn* szerint a hitel produktivitásának kérdése annak következő tulajdonságában jut kifejezésre: „Der Kredit... steigert... die Zahl der in der Volkswirtschaft vorhandenen Güter“.⁷⁹

*De Macleod H. C., Schumpeter, Honegger Hans*⁸⁰ stb. szerint is a hitel a gazdasági élet hajtó ereje.

Az egész hitel-termelékenységi tanból a tőke és a hitel viszánya fejlődik ki. A jól végiggondolt hitel-termelékenységi elmélet szerint ugyanis a kamat nem a tőke, hanem a hitelt illeti meg, amelyet a hitelnyújtó kap a „*hitel-bizonytalan*ságért“.⁸¹

⁷⁷ Különösen *Macleod, Proudhon, Schumpeter, Davenport, Hahn, Honegger* stb. neveit kell itt megemlíteni.

⁷⁸ *Hahn*: „Theorie des Bankkredits“, 2. kiadás, Thübingen 1924.

⁷⁹ *Hahn*: id. m. 119. l.

⁸⁰ *Honegger*: „Der Schöpferische Kredit“, Jena 1928.

⁸¹ Napjainkban olyan hangokat is hallunk, amelyek a kereskedelem produktivitását hangsúlyozzák ki. Így többek között *Weber*: „Volkswirtschaftslehre“, IV. köt., „Handels- und Verkehrspolitik“, München—Leipzig 1933. 3. lap és *v. Zwiedineck—Südenhorst*: id. m. 142. lap.

B) A termelékenység, mint a nemzetgazdaság általános eredménykategóriája.

A munka, a tőke, vagy akár a hitel a termelésnek csupán egy-egy tényezője és mint ilyenek, közöttük és a nemzetgazdasági termelékenység között kétségtelenül van kapcsolat. Egy azonban bizonyos, hogy a nemzetgazdasági termelékenység egészen más, mint az egyes termelési tényezők „termelékenység”-ének matematikai összessége. A nemzetgazdaság ugyanis organizmus, alkatelemei tehát nem *mechanikai*, hanem *szervi* kapcsolatban vannak egymással. Így a nemzetgazdasági termelékenység vizsgálata csakis a gazdasági élet *egészéből* indulhat ki.

Tapasztalati tények alapján bizonyosodtunk be arról, hogy az egyes gazdasági lehetőségek és kívánalmak elmulasztása mellett a gazdasági erők egyoldalú kihasználása is súlyos veszélyeket rejthet magában. Gazdasági életünk előterébe így a *proporcionalitás* szempontja lép. Ez viszont nem jelent mást, mint az egyes termelési tényezők különálló „termelékenység”-ének tagadását.

Pusztán ez a megállapítás még nem foglalja magában azt, hogy a részletekbe menő vizsgálódásnál, a „termelékenység”-nek ezen speciális területei nem bírnak jelentőséggel, de igenis jelenti, hogy az egyiket a másiktól élesen el kell határolni.

a) A termelékenység, mint közgazdasági kategória.

A nemzetgazdasági termelékenység irodalmának új korszaká indul el *Spann* munkásságával, aki ezt a problémát teljes egészében megvitatás tárgyává teszi és visszavezet ahhoz az egyedül járható úthoz, amelynek kitaposásában különösen a *romantikusok* működtek közre. Így őt kell a legújabb termelékenységi harc *vézéralakjának* tekinteni.

Spann a „Fundament der Volkswirtschaftslehre”⁸² című hatalmas munkájában fejti ki ide vonatkozó elméletét. Ebben a munkájában a termelékenység, a gazdálkodás rendszerének központi problémáját képezi. Szerinte a gazdálko-

⁸² *Spann*: „Fundament der Volkswirtschaftslehre“, I. kiadás, Jena 1918.

dás egy mérlegelő tevékenység, amelyben az érvényes célok között osztjuk meg a rendelkezésre álló közös, de mennyiségükben viszonylagosan elégtelen eszközöket. Mivel pedig a gazdálkodásnak legfőbb feladata az, hogy célját elérje, így figyelmét első sorban a *jószágelőállítás* mennyiségi és minőségi fejlesztésére kell, hogy fordítsa. Csakis ez által lesz ugyanis abban a helyzetben, hogy a célok minőségi és mennyiségi emelkedését követni tudja.

Spann különbséget tesz *pihenő*, azaz *nyugvó és kifejtett*, azaz *valódi* jószágok között. *Pihenő* jószágok azok, amelyek valamely szükséglet kielégítésére ugyan alkalmasak és csupán azért nem tudnak bekapcsolódni a termelésbe, mert még nem ismerték fel produktív tulajdonságukat. Ide tartoznak mindenekelőtt a képességek és a tehetségek, amelyek úgy az egyesekben, mint az egész nemzetben szunnyadnak. Ezeknek valóságos jószágokká való kifejtése az államművészet legelőkelőbb feladata. Ezzel szemben a *kifejtett* jószágok azok, amelyek ugyan a jelenben korlátlan mennyiségben találhatók és így a velük való gazdálkodás szükségességének alig vagyunk a tudatában, a gazdasági feltételek változásaival azonban mégis az elégtelenség állapotába kerülhetnek. Így lesznek pl. a víz, a levegő és a világosság stb. egy városban gazdasági jószággá, legalább is olyan mértékben, hogy egyes gazdasági jószággal való szerencsés összeműködésük által azoknak magasabb értéket kölcsönöznek. (déli fekvésű lakás stb.).

Mindig egy nemzetben felhalmozott belső erőktől függ, miként tudja az egyes pihenő javakat az emberi szükséglet-kielégítés szolgálatába állítani és mennyiben képes a „szabad javak” nemzetgazdasági szempontból értékelhető felhasználásáról gondoskodni. Ez a kérdés közvetlen összefüggésben van a termelékenységgel is és annak fokára erős befolyást gyakorol.

Spann különbséget tesz egyrészt az egyes gazdasági tevékenységek termelékenysége (Ergiebigkeit), másrészt az egyes tevékenységeknek a nemzetgazdaság keretében megállapítható viszonylagos ú. n. magasabbrendű termelékenysége (Fruchtbarkeit höherer Ordnung) között. A tulajdonképeni termelékenység — már mint az utóbbi — *relatív*

fogalom. Az egyes gazdasági ágaknak és ezek egyes fokai-ban megállapítható termelékenységnek a gazdasági egész keretében csakis akkor van sikerességük (Ergiebigkeit), ha más gazdasági ágak, illetve fokozatok termelékenységével összehangban, megfelelő arányban vannak (Proportionalität). Így a nemzetgazdasági termelékenységet közvetlen adottságában nem is lehet megérteni, csupán a többi gazdasági ágak és fokozatok kapcsolatában. Csak egy aránylagos, (verhältnismässig) megfelelőszerű, (entsprechungsgemäss), illetve vonatkozászerű (beziehungsweise) termelékenységről beszélhetünk.⁸³ Vele szemben áll a magángazdasági termelékenység: Einträglichkeit, Rentabilität.

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy a nemzetgazdasági termelékenység, szemben a magángazdasággal, általános fogalom, mint ahogy ezt *Spann* fentebb már idézett munkájának ide vonatkozó címe is kifejezésre juttatja: „Die Gesamtbewährung oder allgemeine Erfolgskategorie der Wirtschaft: wirtschaftliche Fruchtbarkeit oder Produktivität“.⁸⁴

De nemcsak általános fogalom, hanem egyben gazdaságelméletének központi problémáját is képezi: „Notwendig muss das ganze leistende Räderwerk der Wirtschaft in allen seinen Teilen zuletzt im Erfolg seine Bewährung finden... Dieser Erfolg der Wirtschaft heisst ihrer Fruchtbarkeit oder Produktivität“.⁸⁵

Melyek azok a tényezők, amelyek részt vesznek az eredmény megvalósításában? A termelékenység mindenkor eredménytényezői: a jövedelmezőség, a viszonylagos termelékenység és a tartósság.

A *jövedelmezőség* a magángazda irányítója, amely öt időnkénti megfogható teljesítmény végzésére bírja. Legtöbb esetben csak egy gazdasági körfogásra terjeszkedik ki.

Nemzetgazdasági szemszögből egy évnek eredménye különösebb jelentőséggel alig bír. Csak ezen gazdasági körforgás sokszori visszatérése után — ha az összes cselekvő elemek teljesítő képessége az idő síkjában vétetik tekintetbe — igazolódik, vajjon a jövedelmezőség állandósult-e,

⁸³ *Spann*: id. m. 219. l.

⁸⁴ *Spann*: id. m. 114. l.

⁸⁵ *Spann*: id. m. 114–115. l.

vagy csak átmeneti jellegű? Egyetlen egy gazdasági év jövedelmezősége ugyanis rablógazdálkodás eredménye is lehet. Ma az erdőgazdálkodáson kívül különösen a munkában való rablógazdálkodás ismeretes. Ezzel szemben lehetséges, hogy egyes kiadások pl. propaganda célra, egyes üzemek rentabilitását évekig befolyásolják, sőt ideiglenesen meg is szüntetik, később azonban annál inkább kifizető jövedelmezőséget biztosítanak. A *tartósság* mindenképen felette áll a *pillanatnyi* eredményességnek.

A nemzetgazdasági termelékenység keretében tehető további megkülönböztetések: 1. *célközeli*-, *céltávolsági*-, különböző gazdasági rétegek és fokozatok termelékenysége, 2. *irányított*- és *irányító* termelékenység.

1. Hogy a tevékenység a mezőgazdaságban, az iparban, az első vagy az utolsó termelési fázisban (nyersanyag termelő, nyersanyag feldolgozó vállalkozás), alacsonyabb, vagy magasabb fokon, (háztartás, nemzetgazdaság, világgazdaság), fontosabb, vagy kevésbé fontos gazdasági célokért létesül, a termelékenység szempontjából közömbös. Ami jelentőséggel bír, az csupán az egyes hivatások között megállapítható arányosság, megfelelő viszony. A megvalósult arányosság keretében valamennyi teljesítmény egyenlően termelékeny. (Gleichwichtigkeit, Aquipollenz).

Az évi nemzetgazdasági termelési eredményénél azonban a szellemi produktumokat épen úgy számításba kell venni, mint a mezőgazdasági, ipari stb. munka eredményeit. Az anyagi és szellemi produktumok között csupán annyi a különbség, hogy az utóbbiakat legtöbbször termelésükkel egyidejűleg el is fogyasztjuk, amíg az előbbieket legtöbbször tartós teljesítményeket hoznak létre. Ez a különbség azonban jelentőséggel nem bírhat. Egyetlen tekintetbe jövő momentum az *aránylagosság*. Így ha pl. egy országban túlsok a hivatalnok, akkor csak ez a többlet lesz terméketlen, de nem maga a hivatalnoki állás. De pl. aránytalanul sok mezei munkás ép annyira terméketlen lesz.

A produktív és az inproduktív munka közötti különbség tehát *Spann*-ál is hiányzik. Legfeljebb azokat a tevékenységeket lehet terméketleneknek tekinteni, amelyek ártalmasak a társadalom részére: pl. hamiskártyások.

2. Az „irányító“ és az „irányított“ termelékenység közötti megkülönböztetéssel már fentebb a munka-termelékenység keretében foglalkoztunk. Itt csupán utalunk mindarra, amit már ott mondtunk.

Ehhez az irányhoz lehet még sorozni Baxa-t is, aki „Geschichte der Produktivitätstheorie“⁸⁶ című tanulmányával nagy lökéssel vitte előre a termelékenység problémáját. Noha már majdnem teljesen tisztán látja a termelékenység tulajdonképeni értelmét, tanulmánya mégis inkább a produktív és az in produktív munka problémájának történeti ismertetésében merül el. Ettől a kérdéstől nem is tud elszakadni. Így nála a termelékenység nem nyer minden vonatkozásban megvilágítást.

Tanulmányában utal arra, hogy a *termelékenység* fogalmát élesen el kell választani a *termelés* fogalmától, mert amíg a termelés tisztán technikai eljárás, addig a termelékenység merőben technikamentes. Van ugyan szerinte is a termelékenységnek technikai értelme és ez nem más, mint: „... die Fähigkeit, durch einen technischen Vorgang technisch einwandfreie Erzeugnisse herstellen zu können...“, ettől azonban élesen el kell különíteni az ú. n. gazdasági termelékenységet, ami viszont nem más, mint: „... die Eigenschaft einen wirtschaftlichen Erfolg, eine Leistung im Rahmen der Gesamtwirtschaft zu erzielen“.⁸⁷

Foglalkoznunk kell itt *Wunderlich* elméletével is, aki „*Produktivität*“⁸⁸ című hatalmas munkájában ezt a problémát a legkisebb részletekig menően kiépítette. Neki köszönhető többek között, hogy eloszlatta azokat a homályokat, amelyek az egész problémát körülvették és erősen zavarták

⁸⁶ Baxa: „Geschichte der Produktivitätstheorie“, Jena 1926.

⁸⁷ Baxa: id. m. 2—3. l. — Vele szemben *Diehl* csupán a technikai értelemben vett termelékenység létjogosultságát ismeri el. „Um den vielen Missverständnissen über den Begriff Produktivität überhaupt ein Ende zu bereiten, wäre es am besten den Begriff Produktivität überhaupt nur im technischen Sinne zu gebrauchen und den Ausdruck ganz zu vermeiden, wenn wirtschaftliche und volkswirtschaftliche Momente in Frage kommen“. (Zur Lehre von der Produktivität“, Schmollers Jahrbuch., 51. évf., II. féléket, Leipzig 1927, 533—544. l.)

⁸⁸ *Wunderlich*: „Produktivität“, Jena 1926.

azoknak tisztán látását, akik a termelékenység lényegét akarták megismerni.

Wunderlich szerint a gazdálkodás végső célja a *termelékenység*; ez tehát nem más, mint „die Erfolgskategorie der Wirtschaft”.⁸⁹ Felfogásának közelebbi kifejtése így visszavezet bennünket a gazdálkodás tulajdonképeni lényegéhez. A gazdálkodás természeti szükségszerűsége — szerinte — két alaptételen nyugszik: 1. Szükségeinket ki kell elégítenünk, 2. ezek kielégítésére alkalmas eszközök korlátolt mértékben állnak rendelkezésünkre. Ez a két körülmény, amelyből folyik a szükségletek és az eszközök közötti *feszültség* (Spannung). Cél a feszültség megszüntetése. *A gazdálkodás végső célja tehát, hogy saját magát feleslegessé tegye.* Noha ezt el nem érheti, mindenkori feladata marad a feszültség enyhítése azoknak az erőknél a fejlesztése által, amelyek segítségével a jelentkező szükségleteket kielégíteni alkalmas eszközöket hatalmába hajthatja.

Wunderlich a termelékenységnek három alkotó elemét különbözteti meg; 1. a technikai racionalizálást (technische Rationalisierung), 2. az organizációt és 3. a jövőbe tekintést (Produktive Kraft). Amint írja: „Auf das Optimum dieser drei Faktoren zielt Produktivität”.⁹⁰

1. A *technikai racionalizálás* nem mindenkor kritériuma a nemzetgazdasági termelékenységnek. Amennyire együtt haladhatnak, épen úgy megvan annak a lehetősége is, hogy egymástól elváljanak, sőt hogy egymással ellentétbe jussanak. A technikai racionalizálás nem specifikus nemzetgazdasági fogalom. Csak az egyes eljárásokat érinti, amelyek jelentőségüket gazdaságilag az összességgel való viszonylatukban nyerik. Az egyoldalú tervszerűtlen racionalizálás, más oldalról tekintve károsnak mondható. Ebből is világosan következik, hogy a technika egymagában a termelékenység fogalmának megértéséhez nem elegendő. Ami pl. egy üzemben belől optimális eredményhez vezet, előnytelen lehet az egész ipar részére. Ami az iparnak technikailag használ, előnytelen lehet az egész nemzetgazdaság számára. Itt már el is jutottunk a második alkotóelemhez: az organizációhoz.

⁸⁹ *Wunderlich*: id. m. 114. l.

⁹⁰ *Wunderlich*: id. m. 128. l.

2. Az *organizáció* nem más, mint a technikai racionalizálásnak a gazdasági egészre való vonatkoztatása.

3. A jövőbe tekintés keretében jelentőségre emelkedő szempontok a már ismert *produktív erő* képletében sűríthek össze. *Wunderlich* szerint ennek két egymástól — többé-kevésbbé — elkülöníthető részét lehet megkülönböztetni; 1. a gazdasági és 2. a gazdaságon kívüli erők csoportját. Az első keretében különösen a *tőke* és a *munka*, a másodiknál pedig a *földrajzi fekvés*, *klima*, általában a természeti viszonyok, az *állam* az általa képzett képletekkel, a *tudomány* és általa a szellemi áramlatok minden fajtája.

Diehl Karl szerint a termelékenység *technikai* fogalom, amely a termelési eszközöknek anyagi eredményességét, hozadékképességét méri. Általa valamely nemzet *produktív erejét* ragadjuk meg, amelyek lehetővé teszik, bizonyos nagyságú hozadékok biztosítását. Ettől a fogalomtól élesen elhatárolja a „gazdasági értékesítési” kategóriát (*wirtschaftliche Verwertbarkeit*), amely a termelékenység gazdasági jelentőségét világítja meg. Amint írja: „Produktivität und wirtschaftliche Verwertbarkeit fallen zusammen, wenn die Produkte wirtschaftlich verwertet werden können. Sie fallen auseinander, wenn dies nicht der Fall ist”.⁹¹

Diehl elméletének kritikájaként annyit kívánunk megjegyezni, hogy a termelékenység jövedelemeloszlási kategória, így a gazdasági értékesítési szempont nem különíthető el tőle. Kétségtelenül van a termelékenységnek technikai fogalma is, ez azonban nem zárja ki a gazdasági termelékenységi fogalmat. Így külön kifejezés konstruálására nincs szükség. A két kategória tehát, amelyet *Diehl* felállít; „produktivität” és „wirtschaftliche Verwertbarkeit”, nagyjából megfelel a termékenység és a termelékenység már ismert kategóriáinak.

Sombart szerint: „Unter volkswirtschaftlicher Produktivität haben wir die Leistungsfähigkeit einer Volkswirtschaft als eines Ganzen zu verstehen. Wir fassen die Wesenheit dieses Begriffes am besten, wenn wir uns die Volkswirtschaft... eines wachsenden und sterbenden Organismus

⁹¹ *Diehl*: „Die Grundbegriffe der Volkswirtschaftslehre”; Jena 1934. 4. l.

vorstellen. Dann entspricht die volkswirtschaftliche Produktivität der Leistungsfähigkeit dieses Volkswirtschaftlichen Körpers: sie hängt ab von dessen Gesamtbeschaffenheit in quantitativer und qualitativer Hinsicht, von dem Ausmasse des ganzen Körpers und von dem richtigen und zweckmäßigen Ineinandergreifen der einzelnen Organe. Der Körper wächst und steigert damit seine Leistungsfähigkeit, er schrumpft zusammen und vermindert damit seine Leistungsfähigkeit... Die Leistungsfähigkeit beruht auf der Produktivkraft: *die volkswirtschaftliche Produktivität ist die Äusserung der Produktivkraft des Volkskörpers*“.⁹²

b) *A termelékenység, mint közületi gazdaságpolitikai kategória.*

A termelékenység és a jövedelmezőség között fellelhető különbség sohasem volt gyakorlatilag olyan érezhető, mint a világháborút követő harmincas években. A világháború tapasztalatai ugyanis beigazolták, hogy valamely állam szempontjából nem is annyira a jelenben felmutatható legnagyobb anyagi haszon, hanem sokkal inkább a közelebbi, de egyben a távolabbi jövőt szem előtt tartó eredményesség a fontos; tehát a *termelékeny* gazdaságpolitika. Így vált a termelékenység részint a tudományos, részint pedig a gyakorlati gazdaságpolitika általános eredménykategóriájává.

Ennek keretében a fejlődésnek három szakaszát különböztethetjük meg. Az első az amerikai szellem hatása alatt születik meg és az egész termelékenységi problémát a „prosperity” síkjába állítja, többé-kevésbbé azonban a tartósság szempontjára is tekintettel van. Jellemzi még ezt az irányt az anyagi-kötöttség (1). A fejlődés második szakaszához az ú. n. *neoszocialisták* jutottak el. Náluk az anyagi összefüggések mellett nagy jelentőségre tesznek szert a társadalmi kérdések is. Ők teremtik meg a „Sozial-Ökonomik” általános eredménykategóriáját (2). A fejlődés utolsó szakasza, a termelékenység tágabb értelemben vett közületgazdaságpolitikai kategóriája. (3).

⁹² *Sombart*: „Der moderne Kapitalismus“, II. 2., München—Leipzig 1928, 930. l.

Ebben a fejtegetési keretben csupán a fejlődésnek első szakaszára vagyunk tekintettel. A fejlődés másik két szakaszában jelentőségre emelkedő összefüggési láncolatot külön tárgyaljuk.

Mindenképen nagy figyelmet érdemel az a legújabb törekvés, amely a nemzetgazdasági termelékenység vizsgálataánál azokra az eredményekre akar támaszkodni, amelyeket a közgazdaságtudomány egyik legújabb hajtása a konjunktúra-kutatás eddig felmutatott. Az értékessége az ilyen elméleteknek abban rejlik, hogy a termelékenység problémáját a „miszticitás” homályából a vizsgálódások pozitív talajára segítik, ami által gyakorlati használhatósága tekintetében is nagyobb eredményességre számíthatnak, még akkor is, ha minden számszerűségtől tartózkodni kénytelenek.

Gazdasági életünkben végbemenő hullámszerű változások egyes szakaszai kétségtelenül rokon fejlődési tendenciákat mutatnak a termelékenység fokozásának szempontjával. Ez a körülmény vezette *Eppstein Paul*-t arra a gondolatra, hogy a termelékenység és a konjunktúraelmélet között bizonyos kapcsolatot állapítson meg. „*Oekonomische Produktivität*” (1930)⁹³ című tanulmányában ennek az összefüggésnek kimutatására törekszik.

Fejtegetéseinek gyökerei a termelékenység és a fellendülési-ciklus (prosperitás) sajátosságainak lefektetéséhez nyúlnak vissza. *Eppstein* szerint a gazdasági termelékenység nem más, mint: „... die möglichst reichliche Güterversorgung der Gesamtheit in einer Wirtschaft, oder ... eine rationelle Vorratsbewirtschaftung an Menschen und Gütern im Hinblick auf die *Nachhaltigkeit* des Produktionserfolges”.⁹⁴ A fellendülés kritériumai pedig: árak, kamatok, bérék, hozadékok, termésmennyiségek, vállalkozói nyereségek emelkedése, a munkanélküliek csökkenése.

Ha fel akarjuk tenni a kérdést, vajjon a nemzetgazdasági termelékenység, levezethető-e a *kapitalista* gazdasági rendszer konjunkturális fellendüléséből, a felelet nemcsak azon fog mulni, vajjon a fellendülés kritériumai mennyiben

⁹³ *Eppstein*: „*Oekonomische Produktivität*“, Jahrbücher., III. folyt., 77. köt., 481—499. l.

⁹⁴ *Eppstein*: id. m. 486. l.

képesek a termelékenység célját szolgálni, de elsősorban is attól, hogy a fellendülésben meg vannak-e azok a garanciák, amelyek a *tartósság* kritériumát minden vonatkozásban biztosítani képesek.

Eppstein ennek a problémának vizsgálatánál elválasztja egymástól a konjunktúra *ciklus*- és a konjunktúra *fejlődésméletemet*. Az előbbi a hullámmozgást, mint belső gazdasági szükségszerűséget tekinti. Itt a fellendülés — a termelékenység szemszögéből nézve — csupán egy „látszateredmény”. A fellendülésnek ilyen magyarázata éppen ezért nem lehet alkalmas arra, hogy a termelékenység szempontjai vele felcserélhetők legyenek. A *fejlődés-elmélet* szerint a „válság” a hibás piaci organizáció következménye, amely megfelelő intézkedések alkalmazásával megakadályozható, illetve lefolyásában enyhíthető: „Mit unserer Frage stehen wir also vor der Position jener Entwicklungstheorie, die konjunkturpolitisch eine Verabsolutierung des Aufschwungs, eine Hausse in Permanenz erstreb, wodurch also optimale Produktivität gewährleistet erschienenen“.⁹⁵

A közületi gazdaságpolitika megmaradhat a kapitalista gazdasági rendszer alapján. Feladata csupán az, hogy megfelelő monopólium-, kartell- és konjunkturpolitika által a piaci organizmust oly módon szabályozza, hogy azok a megrázkódtatások, amelyek a kapitalista gazdasági rendszer hibái következtében időnként visszatérnek, lehetőleg kikerülhetők legyenek. A közület tehát megfelelő *tervszerinti* gazdálkodás alapjára helyezkedve, állandósíthatja a fellendülési-ciklust, azáltal, hogy a fejlődés tempóját meglassítja. „Es ergibt sich, dass wir an der Produktivität des kapitalistischen Systems nur unter bestimmten aus dem Konjunkturzyklus sich ergebenden Opfern teilnehmen können, dass die Phase der Prosperität Produktivitätselemente, aber nur für ihren Zeitraum, enthält, die durch eine Erzeugungsplanwirtschaft stabilisiert werden könnten... Damit wird von der Konjunkturtheorie aus eine Dynamisierung, eine Mobilisierung des Produktivitätsbegriffes möglich“.⁹⁶

⁹⁵ *Eppstein*: id. m. 494. l.

⁹⁶ *Eppstein*: id. m. 495. l.

Miután a termelékenység problémáját dinamikus oldalról vizsgáltuk, nézzük azokat a szempontokat, amelyeket *Eppstein* a termelékenység statikus mivoltához fűz: „Produktivität ist als eine *Erfolgskategorie* zu betrachten. Sie bedeutet eine Beziehung zwischen Ziel und Mittel“.⁹⁷ Itt elsősorban azokra a belső — a termelékenység tartalmi elemeit képező — erőkre kell utalni, amelyek az adott eszközöknek jobb kihasználása, vagy szaporítása által a céloknak fokozottabb kielégítési lehetőségéhez vezetnek. Ilyenek: a technikai racionalitás, az organizáció és a produktív erő. A tartalmi elemek mellett jelentőséggel bírnak még a *térbeli és az időbeli* szempontok is. Így beszélhetünk valamely nemzet- vagy világgazdaság termelékenységről, illetve a jövőendő tekintetbevételének szükségességéről.

A termelékenységnek konjunktúra-elmélete, mint láttuk, különösen annak *garanciális* oldaláról nézve bír jelentőséggel. Az ide vonatkozó elméletek végső szálai mindig arra a súlyos problémára igyekeznek kielégítő választ adni, vajon mely gazdasági rendszerben biztosítható leginkább a termelékenység tartósságának követelménye?

Karg Norbert szerint a gazdálkodás közvetlen célja a szükségletek és a javak közötti feszültség csökkentése. Ha a gazdálkodás célját éri, úgy termelékeny, ellenkező esetben terméketlen lesz. *Karg* szerint az egyes magángazdaságok rentabilitási törekvéseikben, összeütközésbe jutnak egymással. Ennek a küzdelemnek az eredménye nem mindenkor felel meg a közgazdasági kívánalmaknak. „A közgazdasági politika feladata, hogy a rentabilitás utáni törekvést lehetőség szerint alárendelje a közgazdasági termelékenységnek és ezzel a közgazdasági szükségletkielégítés törvényének érvényesülését legalább bizonyos fokig elősegítse. Lehetőség szerint, mert másrészt a rentabilitás utáni törekvés, az önérték, a gazdasági egoizmus rendkívül fontos termelésfokozó s így feszültségcsökkentő, amelynek nem elfolytása, hanem a közgazdasági produktivitást szem előtt tartó organizálása a közgazdasági politika feladata“.⁹⁸

⁹⁷ *Eppstein*: id. m. 484. l.

⁹⁸ *Karg*: „A közgazdasági termelékenységről“, K. Sz., LIV. évf., 74. köt., 1930, 876—877. l.

Quesnay technikai termelékenységi elméletével szemben leszögezi: „Nem a jószágelőállítás technikai folyamata, nem az erre irányuló fizikai és szellemi munka, nem az előállított javak mennyisége vagy minősége, hanem a javaknak és a munkának, az eszközöknek és teljesítményeknek az összesség célelérése — (a javak és a szükségletek közötti feszültség csökkentése) — szempontjából való viszonylagos és tartós eredményessége ismérve a közgazdasági produktivitásnak“.⁹⁹

Nagy figyelmet érdemelnek azok a fejtegetések, amelyeket *Imrédy Béla* „Produktivitás és fizetési mérleg“¹⁰⁰ című tanulmányában fektet le. A termelékenység fogalmának meghatározásánál azokból a szempontokból indul ki, amelyekre *Wunderlich* építette fel elméletét. „A produktivitás... a gazdaságnak az a készsége, amelynél fogva képes a szükségletek és a fedezetük között mutatkozó különbséget áthidalni. Mindazt, ami ezt a készséget fokozni alkalmas, produktívnak nevezzük“.¹⁰¹

A termelékenységnek a gazdálkodás lényegével való összefüggése annak valamely gazdasági alannal való kapcsolatát tételezi fel. Természetesen csakis olyan alanyokról lehet szó, amelyekben belől a termelés és a fogyasztás folyamata lezajlik és lezárul. *Imrédy* szerint: „A munkamegosztás és a közlekedés mai állása mellett... theoretice csak egy ilyen önmagában teljes gazdasági alanyt, gazdasági kört ismerhetünk el: a világgazdaságot. Elméleti szempontból tehát a produktitásnak fogalmát olyképen fogalmazhatjuk, hogy produktív mindaz, ami a világgazdaság szükségletei és a szükségletek fedezésére rendelkezésre álló eszközök között a feszültséget enyhíti“.¹⁰² Hozzá teszi ehhez azonban, hogy ma még a világgazdasági termelékenység nem ad kellő alapot a gazdasági politika irányítására. Ebből a fogyatékoságból származik annak szükségessége, hogy tekintetünket a nemzet felé fordítsuk, mint amely a legjobban megközelíti

⁹⁹ *Karg*: id. m. 861—862. l.

¹⁰⁰ *Imrédy*: „Produktivitás és fizetési mérleg“, K. Sz., LII. évf., 73. köt., 1928. 20—41. l.

¹⁰¹ *Imrédy*: id. m. 20—21. l.

¹⁰² *Imrédy*: id. m. 21. l.

az önmagában lezáruló gazdasági kör fogalmát, de amelynek mellett megvan az akarata, a szervező hatalma és ezt az akaratot végrehajtó képessége is. A nemzetgazdasági termelékenység primátusát ez igazolja. Közte és a világgazdasági termelékenység között „komoly ellentétekkel állunk szemben, amelyeknek a feloldása, vagy amelyek közt közbenső útnak a találása a gyakorlati gazdasági politikának legnehezebb feladatai közé tartozik”.¹⁰³

Imrédy termelékenységi elméletében szerephez jut az idő kérdése is és a „jövő biztosítása”-nak kritériumával ezt a szempontot is beleviszi elméletének középpontjába.

Navratil Akos szerint: „A közgazdasági és a pénzügyi politika minden felmerülő feladatánál tulajdonképpen a produktivitás kérdésével kerülünk állandóan szembe. A gazdaságpolitikai cselekmények mindig produktivitást kívánnak biztosítani, ill. a termelés és a jövedelmezőség terén esetleg mutatózó és a produktivitást gátló akadályokat igyekeznek elhárítani”.¹⁰⁴

Navratil az egész termelékenységi problémának azonban inkább elméleti jelentőséget tulajdonít, mert úgy látja, hogy a gyakorlat világában a jövedelmezőség és a termelékenység közötti mélyreható különbségek erősen letompulnak. A termelékenységnélküli jövedelmezőség így csak inkább átmeneti jelensége a gazdasági életnek. Ennek ellenkezőjének bekövetkezését viszont — t. i. jövedelmezőség nélküli termelékenységet — még átmenetileg sem tudja elképzelni.

Navratil-nál hiányzik a tartósság szempontja. Ez a körülmény élesen elválasztja termelékenységi elméletét a többi itt felsorakoztatott elméletektől és közeli rokonságba hozza *Heller Farkas* elméletével.

Heller a termelékenység fogalmánál különbséget tesz a zárt, a csere nélküli gazdaság és a cserére alapított forgalmi gazdaság között. Az utóbbinak termelékenységi fogalma a pénz csereközvetítői szerepén és a pénzrelációkon épül fel. Mértéke a termeléssel kapcsolatos kiadások, illetve a termé-

¹⁰³ *Imrédy*: id. m. 26. l.

¹⁰⁴ *Navratil*: „Közgazdaságtan”, I. köt., 2. kiadás, Budapest 1936, 131. l.

kekért kapott ár különbsége. Lényege pedig a forgalomban elérhető *értéktöbblettel* tekinthető egyenlőnek.

Ezzel szemben a termelékenység valódi — a cseregazdaságtól elvonatkoztatott — lényegét abban ismeri fel, hogy az „általában *hasznosságok létrehozására való képesség*“.¹⁰⁵

Amint a fentebbiek alapján láthatjuk, *Heller Farkas* a termelékenységnek legáltalánosabb — valamely meghatározott gazdálkodó alanytól független — fogalmát veszi fel, amelybe így nemcsak a közgazdasági, de a magángazdasági szempont is belefér. Innen jut el azután a nemzetgazdasági és az individuális termelékenységi kategóriákhoz.

Szerinte: „Minthogy a nemzetgazdaságot egységes egésznek kell tekintenünk, annak, mint *egésznek* a termelékenységre is figyelmet kell fordítanunk. Ennek mértékét az egyes termelési ágak termelési kapacitásában fogjuk megtalálni. A nemzetgazdaság termelési erejének legnagyobb kihasználása akkor történik, ha az összes termelési javak a termelési ágak között egészen a *Gossen-féle törvénynek* megfelelően nyernek feloszlást“.¹⁰⁶ Itt emelkedik jelentőségre azután az állami szervezet, amely a közületi szempontoknak figyelembe vétele mellett az egyes termelési ágak viszonylagos jelentőségét megállapítja, rajta keresztül pedig a termelés menetét és irányát megszabja.

c) *A termelékenység, mint társadalomgazdasági kategória.*

A legújabb közgazdasági kutatás szociálpolitikai iránya értékesítette azokat a szempontokat, amelyeket a termelékenységi irodalom épített ki. Ehhez fűződik a termelékenység elméletének megreformálása; mindenekelőtt szociális elemekkel való kitöltése. Az itt jelentőségre emelkedő összefüggések közeli rokonságban vannak azokkal a megfontolásokkal, amelyeket a munka-termelékenység keretében ismertünk meg. Ennek az a magyarázata, hogy a szociálpolitika gazdasági hatásaiban a *munkapiac* az a lencse, amelyen keresztül mérjük az egyes tevékenységeket.

A különbség mégis jelentős, mert hiszen ott a gazda-

¹⁰⁵ *Heller: „Közgazdaságtan“, I. köt., Budapest 1919, 252. l.*

¹⁰⁶ *Heller: id. m. 253—254. l.*

sági élet egészének csupán egy összefüggési láncolatát vizsgáltuk, eltekintve azoktól a kísérletektől, amelyek az így nyert törvényszerűségek általánosítását célozták. Itt a termelékenység, mint a gazdasági élet általános eredménykategóriája szerepel.

A szociálpolitika létezésének jogosultságát a *szociális kérdés* támasztja alá. Ez viszont a kultúra fejlődésének szükségképeni folyamánya. „Sobald ein gewisser Kulturstand erreicht ist, wird vielmehr ein im Sinne des Ganzen unzweckmässiges (nichtoptimales) Verhältnis der Gesellschaftsgruppen zueinander meist auch subjektiv von den dabei beteiligten Gruppen empfunden. So werden aus Unterschieden Gegensätze, es entsteht eine soziale Frage“. (*Weddigen W.*)¹⁰⁷

És bár nyerjen a szociálpolitika *nemzeti* színezetet, — amikor is a társadalmi osztályok közötti, különösen gazdasági ellentét kiküszöbölésénél kizárólag valamely államban politikailag szervezett *nép* közösségre (Volksgemeinschaft) van figyelemmel, — vagy álljon *nemzetközi alapon*, — amikor is nincs tekintettel az egyes társadalmi csoportok külön önálló létezésének valóságára — vagy ismét legyen akár *államfeletti*, — amikor az egyes népek és nemzetek közötti ellentét kiküszöbölésével, vagy ennek mérséklésével igyekszik azokat a *népek* közösségébe (Völkergemeinschaft) beállítani, — a különböző világnézeti megfontolások háttérében az egységet a társadalmi kérdés mind égetőbben jelentkező valósága garantálja.

*Landauer Carl*¹⁰⁸ szerint a kapitalista piaci mechanizmus nem azt tartja szem előtt, hogy az összeség kellőleg legyen ellátva jószággal, hanem hogy a vállalkozó anyagi haszna minél nagyobb legyen. Ez a rendszer nem is képes megoldani a *válság* problémáját: a jólét, amelyet magából fejleszt, már születésében a válság kitöréséhez van kötve. Így ennek megoldására egyedül a *szocializmus* lehet hivatott, amely a jövedelemeloszlás arányosabb alakulásának garantálásával a jólétnek is őszintébb megvalósítására képes.

¹⁰⁷ *Weddigen*: „Sozialpolitik“, Jena 1933, 3. l.

¹⁰⁸ *Landauer*: „Das Verhältnis von Rentabilität und Produktivität und seine Bedeutung für das Sozialisierungsproblem“, Jahrbücher, III. folyt., 62. köt., 1921. 481—502. l.

Ezek a szempontok a termelékenység materiális fogalmát mind inkább tolják át a *társadalmi igazságosság* szemléleti síkjába. Így *Honegger Hans* szerint is az igazi termelékenység a *szociál*-produktivitás.¹⁰⁹ A hagyományos termelékenységi fogalmat *Oppenheimer*-rel¹¹⁰ egybehangzóan, mint a kapitalista gazdálkodás eredménykategóriáját határozza meg: „Unter Produktivität versteht man gewöhnlich die Fähigkeit, eine bestimmte Güter- oder Warenmenge möglichst wirtschaftlich, d. h. mit möglichst geringem Kostenaufwand, auf den Markt zu bringen“.¹¹¹ Vele szemben leszögezi, hogy a közvetlen piaci eredményesség nem lehet a nemzetgazdaság ideálja, ha megkívánjuk őrizni a nemzet anyagi jólétének jelentőségét. Ezt ugyanis a közvetlen piaci eredményesség sohasem képes megfelelően szolgálni. Így pl. senki sem fogja állítani, hogy gyárat építeni nemzetgazdaságilag termékeny lesz, ha pár év múlva a gyár üresen fog állni.

Különbséget lehet tenni *pillanatnyi* és *tartós* termelékenység között. És csak az utóbbi esetben áll elő nemzetgazdasági termelékenység. Csakis ez rendelkezik ugyanis azon biztosítékokkal, hogy nem pusztán látszateredményekkel, hanem valóban nemzetgazdasági eredménnyel rendelkezik.

Így kapcsolódik *Honegger* termelékenységi elméletéhez a *válság* problémája. Ebben születik meg a szociális kérdés is. A válság kiküszöbölése így ezt a problémát is megoldja. A tartósság garantálása a fejlődés menetének *lassítását*, a gazdasági élet kinövéseinek pedig tompítását jelenti. A válság kiküszöbölésének, illetőleg enyhítésének ugyanis ezek egyedüli orvosszerei. Általuk viszont a gazdasági élet azon jelenségeire gyakorolunk hatást, amelyek a gazdasági egyenlőségi törekvéseknek legnagyobb akadályozói.

¹⁰⁹ *Honegger*: „Produktivität und Soziabilität. Versuch einer sozialen Begründung des Begriffs der marktwirtschaftlichen Ergiebigkeit“. Jahrbücher, III. folyt., 71. köt., 1927, 113–120. l. — Ez a gondolat már kifejezésre jut *Oppenheimer*: „System der Soziologie“, III. 2. „Theorie der reinen und politischen Oekonomie“, Jena 1924. című munkájában is.

¹¹⁰ *Oppenheimer*: id. m. 962. l.

¹¹¹ *Honegger*: id. m. 113. l.

Még fokozottabban jutnak a termelékenység szociálpolitikai vonatkozásai kifejezésre *Weddigen Walter* már idézett „Sozialpolitik“ című munkájában.¹¹² A két kérdés, amelyre feleletet igyekszik találni; egyrészt, hogy a gyakorlati szociálpolitikus intézkedéseinek termelékenységi hatásaiban mennyiben vegye tekintetbe a gazdasági szempontokat, másrészt, hogy intézkedéseinek melyek a gazdaság-termelékenységi hatásai?¹¹³

Az egész kérdéskomplexumot abból a szemszögből tárgyalja, hogy: „Die unmittelbar ideologisch-politischen und die wirtschaftlichen Wirkungen einer sozialpolitischen Massnahme müssen ... in ihrem Einfluss auf die jeweils dringlichsten Ziele der Sozialpolitik verglichen werden“.¹¹⁴

Az amerikai közgazdászok közül legújabban többek között *Patterson R. H.* és *Scholz Karl W. H.*¹¹⁵ emelték ki a „productivity“, illetve „prosperity“ társadalmi szempontjait.

d) *A termelékenység, mint a tágabb értelemben vett gazdaságpolitika kategóriája.*

A termelékenység elméletének további fejlődése szorosán símul azokhoz a reformtörekvésekhez, amelyeknek célja a gazdaságpolitika avult rendszerének friss véredényekkel való gazdagítása volt. A gazdaságpolitikai *elmélet és gyakorlat* közötti ellentétet az utóbbi válságos évek kétségtelenné tették. Mert amíg a tudományos gazdaságpolitika merevséget mutatott a nacionális és a kulturális törekvésekkel szemben, addig a gyakorlati gazdaságpolitika előterébe éppen ezek léptek.

¹¹² *Weddigen*: id. m. — A munkában bő irodalmi anyag van feldolgozva, amely egyrészt a termelékenység és a szociálpolitika viszonya, másrészt a munka-termelékenység szempontjából igen értékes.

¹¹³ *Weddigen*: id. m. 32. l.

¹¹⁴ *Weddigen*: id. m. 33. l.

¹¹⁵ *Patterson and Scholz*: Economic problems of modern life, New York—London 1937. — Szerintük a gazdasági ideál a prosperitás (553. lap). A prosperitás azonban nem mindenkor esik össze a produktivitással. „Equitable Distribution also essential to Prosperity“. Vagyis a társadalmi szempontok, amelyekből a termelékenység függetlenül, behatolnak a gazdasági ideál keretébe.

Az egyetemes közületi érdek nem vezethető le pusztán anyagi és szociális értékekből. Figyelmét szükségképen ki kell terjesztenie a nacionális és a kulturális értékekre is. Ha tehát a közületi gazdaságpolitika olyan irányelveket kíván felállítani, amelyek szerint való cselekvést a gazdaságpolitikustól joggal elvárhatja, úgy rendszerét a nemzeti és a kulturális kívánalmaknak is megfelelően kell hogy felépítse.

*

*

*

Nemzeti szempontok a közgazdaságban.

A nemzeti érdeknek és a gazdasági érdeknek csaknem mindenkor voltak egymást érintő pontjai. Így még a legmesszebbmenően szabadelvű alapokon álló államokban is letörlik a gazdálkodás nemzetellenes kinövéseit. Ezeknél az államoknál természetesen a nemzeti szempontokkal való harmóniába illeszkedés szükséglet-érzete csak erősen letompítva jelentkezik. A kettő közötti kapcsolat erősségének foka általában azoktól a világnézeti megfontolásoktól függ, amelyek a történelem folyamán nemcsak a közgazdaságtani elméletek kialakulására, de a különböző idők államalakulataira is döntő befolyást gyakoroltak.

A középkori világszemléletet — amely közgazdasági tudományunkban *Aquinói Szent Tamás* munkásságában jut leginkább kifejezésre — a testvéri szeretet és a transzcendens erkölcsi igazságosság feltétlen érvényesülése jellemmez. Hatását az emberi élet valamennyi megnyilvánulási körére; így a gazdálkodásra is kiterjeszti. Ezzel pedig a gazdálkodás már kezdetben *szupernacionális* színezetet nyer.

A pápaság és a császárság világuralmi törekvései az egyes népek öntudatra ébredésének csakis addig tudtak gátat vetni, amíg nem született meg a népek széles rétegeiben a nemzeti alapon felépülő államalkotás gondolata. Az az erős visszahatás, amely a középkori irányzattal szemben bekövetkezett, a gazdaságpolitika művelői között gr. *Pecchio* munkásságával indul meg. Betetőzi a fejlődésnek ezt az irányát *Machiavelli*, aki a nemzet anyagi hatalmának szükség-szerűségét hangsúlyozta ki és ezzel mintegy a *merkantilis-*

ták előfutárjává vált. A merkantilisták, ha nem is dolgoztak még ki egységes közgazdasági rendszert, azokban az alap-tételekben, amelyekben a helyes gazdálkodás irányait rakták le, jelentős szerepe jut a *nemzeti érdeknek*.

Az ellentétes hatásoknak egymást váltogató szempontja, amely minden a történelemben fejlődő jelenség alakulásában kimutatható, közgazdasági tudományunkban is megtalálható. Így a merkantilistákkal szemben, akik az erős gazdasági beavatkozástól sem riadtak vissza, ha azt az ország anyagi érdeke megkívánta, lassan-lassan erőre kap egy *szabadelvű* irányzat, amely fokozottabb mértékben mutat rá az egyénre, mint az összes gazdasági tevékenység kiinduló pontjára és egyben végső céljára.

Már *Law John* állást foglal az erőteljes központi gazdaságpolitikával szemben. A fejlődés végső szakasza a gazdaságpolitikát teljesen tagadó *liberalizmus* lett. Valójában a gyakorlatban megvalósult liberalizmus sohasem tudott olyan messze menni, hogy az egyéni szabadságot az életmegnyilvánulás minden vonatkozásában megvalósítsa. Hisz a liberális gazdasági rend zavartalan működésének egyenesen előfeltétele a közrend, a közbiztonság és a törvények uralmának szempontjai, amelyeket jóval azelőtt már *Serra Antonio* is mint az állam cselekvési szféráját jelölt meg. Ebben a rendszerben azonban a nemzeti érdeknek csak anyagi vonatkozásai elégűnek ki. Ezek is csak akkor, ha őket az előretéteként követelményétől megtisztítjuk. A nemzeti lét minden szellemi valóságától és az évtizedekre való előretéteként gondosságától idegen gazdasági érdek ugyanis önmagából mást, mint merőben *pillanatnyi anyagi értéket*, nem bír levezetni.

Innen van, hogy az általános felfogás a fiziokrata és a klasszikus tanítást, illetve ezeket a rendszereket nemzetietleneknek tartja. Pedig eme irányzatok két legkiválóbbika — ha tévesen is — de a nemzeti érdeket igyekeztek szolgálni, amikor a földművelés, illetve az ipar termelékenységi szempontjait hangsúlyozták ki. *Quesnay* a kereskedelmet éppen azért vetette el, mert szerinte az a nemzet, amelynek jövedelme a kereskedelemről, de különösen a külkereskedelemből származik, mindig függési viszonyban van a földmű-

velésre berendezett államokkal. A kereskedői társadalmat pedig nemzetietleneknek tartotta. Amint írja: „A kereskedők nemzet nélküliek és egy univerzális, kereskedelmi köz-társaságot képeznek“. (Vgl. Physiokratischen Schriften II. Jena 1921. Sammlung sozialwissenschaftlicher Meister, 52. l.). Viszont *Smith* az ipart és a kereskedelmet épen nemzeti szempontból tartotta szükségesnek ápolni és fejleszteni. Amint írja: „Az az állam, melyben a kereskedelem és az ipar virágzik, sokkal inkább van abban a helyzetben, hogy mezőgazdasági helyzetén javítson, azt megszilárdítsa, mint egy tisztán mezőgazdasági állam...“ (Untersuchungen über das Wesen und die Ursachen des Volkswohlstandes, Berlin 1878, 229. lap.).

Kétségtelen, hogy *Quesnay* és *Smith* a nemzeti érdeknek csakis *anyagias* vonatkozásaira voltak tekintettel. A nemzeti érdek tulajdonképeni lényegét, ahogyan azt ma ismerjük, ők nem látták. Viszont kétségtelen, hogy abban az időben az anyagias vonatkozások sokkal nagyobb jelentőséggel bírtak. A nemzeti állammá való fejlődés után az első lépés az anyagi gazdagodás volt. A szellemi értékkategóriáknak az állami érdek-szférába való beszívárgása csak később következett be. *Quesnay* és *Smith* tanításával kapcsolatban ennyit mindenesetre le kell szögeznünk.

A nemzeti szempont tulajdonképeni béklyóba kötése csak az „epigon“-oknál következett be. *Cooper* már a nemzetiség létezését is tagadja. A nemzetet csak nyelvtani tárlálmánynak tekinti: olyan nem-lénynek (non-entity) a neve, amely csak a politikusok fejében zajong. *Malthus* népese-dési problémája is ehhez az anyagias gondolkozáshoz kapcsolódik. Ma az az állam, amely kellőleg értékelni tudja belső erőforrásait, a népesedés szaporodását nemhogy megakadályozni, de amennyire csak lehet előmozdítani igyekszik.

A liberális tanítás egyoldalúságával maga is tézisévé vált azoknak az újabb rendszereknek, amelyek részint ennek antiszociális, részint pedig antinacionális jellegéből fakadó súlyos veszélyek felismeréséből jutottak el egy szociálisabb, illetve nacionálisabb gazdasági képlet megteremtéséhez. A szocializmus és az univerzalizmus világné-

zete az a két forrás, amelyből az egyik, illetve a másik sarjadzik.

Gazdasági életünkben a *nemzet* jelentőségét legrésztetesebben és legpontosabban talán *List* határozta meg. *List* a fiziokrata rendszer főbaját három körülményben jelölte meg: 1. *nemzetközi* alapon nyugszik, 2. *anyagias*, azaz a nemzet szellemi szükségleteire nincs tekintettel, végül 3. *egyéniess* szemlélete van. A hagyományos tanítás hibái birták őt arra, hogy gazdasági rendszerét új alapokra fektesse le. Benne a nemzetköziséggel szemben a nemzeti, az anyagias-sággal szemben a szellemi, az egyéniességgel szemben pedig az egyetemes szempontok a legteljesebb harmóniában egyesülnek.

List végső célul maga is a *nemzetek egyesülését* tartja a leghelyesebbnek, ami talán — legalább is látszatra — kissé kétségessé teszi gazdasági rendszerének alapelveiről alkotott kritikánkat. Hiszen a szocializmus is — mint a másik ellenirányzat a klasszikus tanítással szemben — belátja a nemzeti szemponttal való átmeneti kiegyezkedés szükség-szerűségét (kivéve az anarchizmust). A két felfogásban azonban lényeges különbség van. Amíg emitt a nemzet csak eszköz a nagy politikai és gazdasági „internacionálé” célkeretében, addig *List* politikai gazdaságtanában a nemzetközi unió, ha ugyan végcél is, csakis eszköz és mindig csak ez marad a nemzet szolgálatában. Így ez csakis az egyes nemzetek tökéletes gazdasági egyenlősége esetében valósulhatna meg.

A *romantikus* irány képviselői is nagyjából *List*-hez hasonló álláspontot foglalnak el a nemzeti elv érvényre juttatásában.

A ma uralmon lévő különböző rendszerek, — kivéve az orosz bolsevik rendszert — gazdasági szempontjaiban teljesen a „nemzeti” kívánságok hatása alatt állanak: a faji-öncélúság (Németországban), illetve az „állami-öncélúság” (Olaszországban) primátusából indulnak ki.

XI. *Pius* pápa 1931 május 15-én kiadott körlevele a *keresztényi erkölcsöt* teszi minden gazdasági cselekvés alapjává. A „*Quadragesimo anno*...” nem valamely egységes közgazdasági rendszer, csupán kifejezője azoknak a konkrét jelentkező irányelveknek, amelyek a testvéri szeretet

és az erkölcs primátusából vezethetők le. Nem áll nemzeti alapon, amiképen nemzetközinek sem mondható, hanem szupernacionális.

Kulturális szempontok a közgazdaságtanban.

A közgazdaság és a művelődés kapcsolata tudományunkat már régóta érdekli. Még a szabadelvű közgazdász is, aki nem igen szeret beszélni a gazdasági kérdések nemzeti és társadalmi háttéréről, élénkebben figyel fel, minden olyan gazdasági összefüggésre, amely a művelődéssel kapcsolatos.

A gazdálkodásnak a művelődésre gyakorolt jelentőségét, annak kultúraalapító és kultúraelőmozdító hatása igazolja. A kultúrának ugyanis olyan előfeltételei vannak, amelyek csakis intenzív gazdasági életben fejlődhetnek ki. Éppen ezért ha végignéznünk a művelt világ történelmén, azt fogjuk látni, hogy a nagy kultúrmozgalmak — igen sokszor — szoros kapcsolatban vannak a gazdasági mozgalmakkal. A kultúrának első apostolai legtöbbször a kereskedők voltak.

Ami ebben az összefüggési komplexumban a nehézséget okozza; a felelet arra a feltehető kérdésre, vajjon a nemzeti kultúrszínvonal megállapításánál a lakosság *egészének*, vagy csupán az ú. n. „*kiváltságos*“ osztály műveltségi fokát kell-e alapul venni?

A liberalizmus kultúrát előmozdító értéke mindenesetre másképp fog minősülni a kérdés más-más síkú megoldásánál. Talán *Sismondi* az első, aki rámutat arra, hogy: „Az a nemzet, amelynek kötelékében senki sem szenved ugyan, de nem is élvez senki elég üdülést, vagy elég jólétet, hogy élénken érezhessen, vagy mélyen gondolkozhasson, csak félig művelt. Viszont az a nemzet, ahol a népesség nagy tömege szüntelen nélkülözéseknek van kitéve... az szolgaságba görnyed, habár felsőbb osztályai sorában egyesek az emberi boldogság legmagasabb fokára emelkedtek...” („A nemzetgazdaságtan újabb elmélete“. *Enyedi Lukács* fordításában. Budapest 1893, I. köt., 3—4. lapok).

A gazdaság és a kultúra közötti kapcsolat *List*-nél az ipar ápolásának tekintetében lefektetett kultúrpolitikai meg-

fontolásaiban tűnik ki. *List* szerint az ipar szószólója a vallási türelmességnek, a papokat néptanítókká és tudósokká változtatja. A nemzeti nyelv és az irodalom művelése, a képzőművészetek és a polgári intézmények tökéletesbülése egyenlő lépést szokott tartani a kézműipar és a kereskedelem fejlődésével.

A történeti iskola és a romantikusok mellett az ú. n. *etikai* irány képviselői is messzemenően a kultúrpolitikai befolyás hatása alatt állanak. Tanításuk lényege és alapja már maga mintegy hivatkozás ezek létezésének valóságára; de arra is, hogy a helyesen értelmezett gazdálkodásnak reájuk kell felépülnie. *Pesch* szerint: „Zum Volkswohlstand gehört die dauernde Versorgung eines an Zahl wachsenden Volkes mit materiellen, der Befriedigung steigender Bedürfnisse genügenden Mitteln, gemäss den Anforderungen fortschreitender Kultur, so zwar, dass neben einer grösseren Anzahl mässig reicher Personen... allen Gliedern, auch den unteren Klassen, ein der erreichten Kulturhöhe... zum mindesten menschenwürdiges Dasein gesichert wird...” (Lehrbuch der Nationalökonomie, II. köt., Freiburg i. B. 1909, 260. lap).

De megtartotta jelentőségét a „kultúrideál” a szocialistáknál is. Hiszen a szocializmus legfőbb feladata nem is gazdasági, hanem kulturális ideál megvalósítása; amelyben az emberi szabadság megvalósítása viszonylagosan a legnagyobb értéket képviseli. Ez a kultúrideál persze már nem a nemzeti kultúrának jegyében születik meg.

A modern uralkodó társadalom-gazdasági rendszerek, részint a romantikus nemzeti, részint pedig a szocialista nemzetközi kultúrideál hordozói. A kettő közötti kapcsolat belső forrásait azonban sem pusztán gazdasági, sem pusztán kulturális szempontokból nem lehet levezetni. Kultúra és gazdaság, az állami (fascizmus), népi (nemzeti szocializmus), vagy az univerzális társadalmi (bolsevik rendszer) egészek, mint magasabbrendű értéknek egyenlően alárendelt rész-egészei. A harmoniába illeszkedés szükségszerűsége így ezekből folyik.

*

*

*

A termelékenység elméletének valamely nemzet hatalmpolitikai, kultúrpolitikai és társadalmpolitikai szempontjaira — mint a közületi tevékenységnek három primér célkitűzési kategóriájára — való kiterjesztése rendszerbe foglalva először *Surányi-Unger Tivadar*-nál található meg.¹¹⁶ A közületi gazdaságpolitika velük szemben csak másodrangú jelentőségű. A bennük nyert irányelvek fogják ugyanis megszabni azokat az általános szempontokat, amelyek szerint a közület rendelkezésére álló anyagi eszközöknek a primér célok közötti megoszlása történhetik.

Surányi-Unger először „A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései”¹¹⁷, legújabbban pedig a „Magyar nemzetgazdaság és pénzügy”¹¹⁸ című munkájában fekteti le ide vonatkozó fejtegetéseit.

Surányi-Unger különbséget tesz mindenekelőtt a *szűkebb* és a *tágabb* értelemben vett közületi gazdaságpolitika között. Az elsőnél kizárólag az anyagi termelés és a vele kapcsolatos forgalmi élet keretében megnyilvánuló közületi irányítás emelkedik jelentőségre. A tágabb értelemben vett közületi gazdaságpolitika jogosultságát pedig épen a közület „heteronom” célkitűzéseinek jelenléte támasztja alá.

A legújabb elméleti kutatás ugyanis kimutatta, hogy a gazdálkodás lényege nem az anyagi-kötöttség, hanem a rendelkezésre álló közös, de viszonylagosan elégtelen eszközöknek a jelentkező *több* cél közötti mérlegelő megosztása.¹¹⁹ A gazdasági cselekvés végső logikai szálai most is a jóléthez vezet. Az út azonban tekervényesebb és szélesebb lesz. Ezt az áldozatot azonban azért is meg kell hozni, mert azok a gazdaságpolitikai intézkedések, amelyek a közület „heteronom” célkitűzéseire nincsenek tekintettel, *tartósan* a jólét eszményét sem szolgálhatják. Ennek indoka azokban a —

¹¹⁶ Többé-kevésbé hasonló megfontolásokra építette fel termelékenységi elméletét *Salz* is. Lásd: V. fejj., B) b., „A nemzetgazdasági termelékenység, mint meta-ökonómikus fogalom”. Vele kapcsolatban a 49. jegyzet.

¹¹⁷ *Surányi-Unger*: „A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései”, Közgazdasági könyvtár III. köt., Budapest 1927.

¹¹⁸ *Surányi-Unger*: „Magyar nemzetgazdaság és pénzügy”, Budapest 1936.

¹¹⁹ *Surányi-Unger*: „Magyar nemzetgazdaság és pénzügy”, 8. l.

sokszor súlyos — hatásokban ismerhető meg, amelyekben a közület szellemi céljai az anyagi javak jövő alakulásának mennyiségi és minőségi síkjára gyakorolnak.

A *több* cél és a *közös*, de viszonylagosan *elégtelen* eszközök közötti összhang előteremtése — az élet mai szemlélete mellett — csupán az eszközök szaporítása útján történhetik; a tágabb értelemben vett gazdaságpolitika központi fekvésű problémájává így az *eszközök gyarapításának* szempontja válik.

Ez az eszközgyarapító tevékenység azonban nem lehet öncél, hanem pontos tükörképének kell lennie annak a célkeretnek, amelyeknek érvénye kiváltotta az eszköz-teremtő tevékenységet. Ezért az eszközök gyarapításánál csakis az a módszer kínálkozhatik helyesnek, amely a célok érvényes rangsorából indul ki. Azokról a célokról van itt szó, amelyekre fentebb nagy általánosságban már utaltunk.

Fejtegetéseinek ide vonatkozó részében a vallásos, észszerű és a bölcséleti világnézetből indul ki. Közülük is azonban csupán az utóbbit hangsúlyozza ki, mint amely világnézeti irány az emberi társadalom szellemi és anyagi fejlődésének összes vívmányaira figyelemmel van. A jól átgondolt közületi célkitűzések gyökerei is benne absztahálódnak. Az összekötő kapcsot közte és a közületi célok között a *művelődési* célok alkotják. Művelődésünk nagyrabecsülése ugyanis annyira belénk van oltva, hogy bármilyen jelenségre gondolunk is, azt mindenkor művelődési eszményeink síkjában értékeljük. A *népesség jólétének tényleges emelése*, mint a közület egyetemes és elsődleges célkitűzése a művelődési megfontolásokon épül fel.

Ebből vezethetjük le azután a tágabb értelemben vett közületi gazdaságpolitika már érintett „heteronom” célkitűzéseit. Ahhoz ugyanis, hogy a közület a népesség jólétének tényleges emelését szolgálhassa, elsősorban is önmagának fennállását és olyan általános helyzetet kell teremtenie, amely lehetővé is teszi számára népessége javáról gondoskodó tevékenysége szabad kifejtését. Egyrészt kifelé a függetlenség, erős fegyveres hatalom, másrészt befelé a közigazgatás, közbiztonság és az igazságszolgáltatás biztosítása válik így

elsőrangú közületi feladattá. A *hatalompolitika* ezek köré épül fel.

A *jólét* részint szellemi, részint pedig anyagi vonatkozásaiból táplálkoznak egyrészt a vallás, a művészet és a tudomány kérdéseinek keretére kiterjeszkedő *kultúrpolitika*, másrészt a gazdaságilag gyengébbek, a munkásréteg és a középosztály védelmét szolgáló, a közegészségügyet, a közélmezésügyet és a közjótékonyaságügyet magába foglaló *társadalompolitika*. A termelékenységnek ezekre a célkitűzésekre is ki kell terjesztenie figyelmét. Így szerinte: „A termelékenység eszménye állandóan tekintettel van a nemzet hatalompolitikai, kulturpolitikai és szociálpolitikai céljaira. *A helyesen felfogott termelékenységi eszmény ilyképpen a nemzeti lét egészének függvénye*“.¹²⁰

Mindezekből a megfontolásokból fakadnak azok az *autonóm gazdaságpolitikai* célkitűzések is, amelyek a közgazdaság belső forrásaiból fakadó törvényszerűségeket nyújtják. Itt mindenek előtt az *általános termelékenység fokozását* kell kiemelnünk. Mellette még egyrészt a *társadalmi szükségletek rangsorának követése*, másrészt a *gazdasági egyensúly megőrzése* szerepel.

Surányi-Unger szerint: „... a nemzetgazdasági termelékenység igen tág és igen bonyolult összefüggéseket foglal magában. Nemcsak térben foglalja magában az egyéni és a közületi gazdálkodás szempontjából tekintetbejövő összes javakat, hanem *időben is több nemzedék távlatában nézi őket*“.¹²¹ A tartósság szempontja tehát, amely a legújabb termelékenységi irodalomban lassan-lassan, mint ennek a fogadalomnak — általánosan elfogadott — lényeges kritériuma jelentkezik, nála is kifejezésre jut.

¹²⁰ Surányi-Unger: „Állam és tőke“, Polner- emlékkönyv, II. köt., Szeged 1935, 143–144. l. — Közel áll hozzá Gruntzel is, aki szerint: „Die Wirtschaft ist kein selbstständiger Ausschnitt des Lebens... Sie stellt... nur einen Zweig der Politik dar, deren Richtung des Interesse, der Allgemeinheit angibt und deren Ziel die allgemeine Wohlfahrt ist. (Die Produktivität, ihre Messung und Steigerung. Zeitschrift., 1931 II. 279. l.)

¹²¹ Surányi-Unger: „Magyar nemzetgazdaság és pénzügy“, 177. l.

Bizonyos fenntartással ehhez az irányhoz lehet sorozni v. *Stakelberg Heinrich*-et is.¹²² *Stakelberg* a gazdálkodásnak a nemzet életére gyakorolt jelentőségének analizálása közben három alapelvet állít fel: 1. A gazdálkodás elsősorban materiális funkció. Célja a népesség anyagi jólétének megőrzése. 2. A gazdálkodás a nemzet életének egy szférája. Amint írja: „Wir lehnen es ab, die Wirtschaft als selbstständiges isoliertes Gebilde zu bewerten, sondern beziehen sie auf das Volk. Die Wirtschaft hat keine andere Aufgabe, als der Nation zu dienen“.¹²³ 3. A nemzetgazdaságtan egyben politikai kategóriájú tudomány.

Stakelberg az így kifejtett alapelveket azonban csak részben veszi figyelembe a termelékenység elméletének felépítésénél. Amint írja: „Die Produktivität ist eine Kategorie zur Beurteilung der ersten Teilfunktion der materiellen Seite der Volkswirtschaft: sie soll den quantitativen Erfolg der Produktion an dem quantitativen Aufwand messen“.¹²⁴ Így szerinte a termelékenység nem alkalmas arra, hogy a nemzetgazdaság egyetemes megítélésének alapjául szolgáljon. Annak csupán egyik komponense.

Többé-kevésbé a *Surányi-Unger* által felállított termelékenységi elméletet fogadja el legújabban *Bülow Friedrich*, aki szerint a termelékenység a gazdasági élet egészének kategóriája és mint ilyen nemcsak a jövőt veszi figyelembe, de a gazdaságnak a többi életmegnyivánulásokkal való organikus kötöttségénél fogva az állam politikai, szociális és kulturális céljait is figyelemmel kíséri.¹²⁵ Hatása alól azonban *Manoilescu* sem tudja kivonni magát, noha nála a termelékenység csupán mint a *munka* általános eredménykategóriája szerepel.¹²⁶

¹²² v. *Stakelberg*: „Produktivität und Rentabilität in der Volkswirtschaft“, Jahrbücher., III. folyt., 142. köt., 1935. 257—270. l.

¹²³ v. *Stakelberg*: id. m. 257. l.

¹²⁴ v. *Stakelberg*: id. m. 259—260. l.

¹²⁵ *Bülow*: „Wörterbuch der Wirtschaft“, Leipzig 1936, 303. l.

¹²⁶ Lásd: VI. fejezet, A) a). A munka-termelékenységi elméletek. Vele kapcsolatban a 62. sz. jegyzet.

C) A világgazdasági termelékenység.

Amióta a szabadelvű gazdasági rendszer nagyobb arányú nemzetközi munkamegosztáshoz vezetett, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok problémája az érdeklődés homlokterében áll. A tudományos kutatás ma már nagyjából ismeri azokat a mozgató erőket, amelyek a nemzetközi gazdasági élet konjunkturális fejlődését befolyásolják. Az általános világgazdasági összefüggések foglalatán nyugvó elméleti vizsgálódás néha-néha már az egész probléma-komplexumot kiszakítja a gazdasági jelenségek többi területéből és azt, mint az önálló világgazdaság tudománya építi ki.

Ennek a fejlődésnek hatásai többé-kevésbé valamenyny a közgazdaságtan keretében központi fekvésű kategóriának a tekintetében érezhetők voltak. Ez alól a *termelékenységi* kategória sem lehetett kivétel.

Talán *Roscher* volt az első, aki a világgazdasági termelékenység fogalmát felállította. Ide vonatkozó fejtegetéseit már fentebb megismertük.¹²⁷

A világháború után *Imrédy* foglalkozott először a világgazdasági termelékenység problémájával. Fentebb már kifejtettük, hogy *Imrédy* szerint a világgazdasági termelékenység ma még nem ad kellő alapot a gazdasági politika irányítására. Leszögezi azonban, hogy noha: „vezető principiumként csakis a nemzetgazdasági termelékenységet fogadjuk el. Emellett azonban félszeggel minduntalan figyelemmel kell kísérnünk a világgazdasági termelékenység követelményeit is”.¹²⁸

A két termelékenységi kategória közötti látszólagos ellentétet szerinte az időbeli momentumnak a figyelembe vétele hidalja át. „Igaz, ma a szélső nacionalista irányú gazdasági politika fénykorát éli..., azonban a... világgazdasági öntudatnak mind erősebb kialakulása, az egymásra utaltságnak az érzete, ennek a politikának teljes kíméletlenségében való fenntartását lehetetlenné fogják tenni. Ennek a változásnak az előre való leszámítolása bizonyos fokig kö-

¹²⁷ Lásd: IV. fejezet. Vele kapcsolatban a 22. sz. jegyzet.

¹²⁸ *Imrédy*: id. m. 26. l.

telesség és ezért... *másodrendű szempontként a világgazdasági produktivitás igenis figyelembe veendő*“.¹²⁹

Karg szerint a világgazdasági termelékenység problémája márcsak azért is felmerülhet, mert hiszen a nemzetgazdaság, mint gazdasági kör, csak része a magasabb világgazdaságnak. És vannak a gazdasági életnek olyan törvényszerűségei, amelyek nem tartják tiszteletbe az államhatárokat, hatalmasabbak az állami törvényeknél és így az a tendenciájuk, hogy az egész emberiségre kiterjeszkedő érvénnyel bírjanak.

Karg azonban rámutat arra, hogy: „... az egyes nemzeti közgazdaságok különállását mely természeti népjellembeli sajátosságok mellett az egységes jogrenden, a pénzrendszeren és elsősorban a nemzeti érzésen, nemkülönben a háború esetén való elzárkózás szükséges voltán alapul, semmiféle nemzetközi kapcsolat nem fogja megszüntetni, s melyre így, mint zárt egészekre a közgazdasági célelés eredményessége, a közgazdasági termelékenység vonatkozatható“.¹³⁰ De mert adódhatnak szempontok, amelyek néha a világgazdasági termelékenység érvényesülő tendenciáját emelik ki és mert a nemzetgazdasági termelékenységnek szükségképen egész gazdasági életünk keretében kell a maga súlyos aktivitását érvényesítenie, Karg bizonyos engedelmeket tesz a világgazdasági termelékenység részére. Fejtegetéseinek végső konklúziója az, hogy „az egyes nemzeti közgazdaságok politikájának feladata egyrészt a magán- és nemzetgazdasági, másrészt a nemzet- és világgazdasági termelékenységek összhangba hozatala“.¹³¹

Eppstein¹³² mellett — akivel fentebb már foglalkoztunk —, ismeri a világgazdasági termelékenység kategóriáját Weddigen és Heydel is.

Weddigen értékmentes gazdaságelméleti alapon oldja meg a termelékenység problémáját.¹³³ Ide vonatkozó boncol-

¹²⁹ Imrédy: id. m. 26—27. l.

¹³⁰ Karg: id. m. 877. l.

¹³¹ Karg: id. m. 877. l.

¹³² Lásd: VI. fejezet, B), b). A termelékenység, mint közületi gazdaságpolitikai kategória.

¹³³ Weddigen: „Werturteil und Produktivitätsbegriff in der Wirtschaftswissenschaft“, Jahrbücher., III. folyt., 81. köt., 1932. 481—494. l.

gatásai közben jut el a hozadéki elméletéhez, amelyben megtalálja mindazt a követelményt, amely a termelékenység fogalmának is legjobban megfelelhet. Szerinte a termelékenység *formai* fogalom. A súlyt arra kell helyezni, hogy azokat az előfeltételeket állítsuk fel, amelyek mellett valamely célra törekvő gazdasági eljárás ebből a célból a lehető legtöbbet képes megvalósítani.

A termelékenység fogalmának kifejtésénél *Weddigen* utal a magángazdaságokra. Az individuumok cselekvésük közben anélkül, hogy tudnák, vagy akarnák, a nemzeti vagyont emelik és ezáltal közvetlenül a nemzetgazdaság célját szolgálják. Ez az önkéntelen cél-megvalósítás a nemzetgazdaság és a világ gazdaság viszonylatában is fennforog. Vagyis az egyes nemzetgazdaságok ön-céljaik megvalósításával egyben a világ gazdaság érdekét is szolgálják.

Weddigen az egyes gazdasági-egészeknek ezt a kettős célmegvalósítását alkalmasnak találja arra, hogy rá a termelékenység (Produktivität) illetve a jövedelmezőség (Einträglichkeit) kategóriáit építse ki.

A gazdasági egészeknek és a céloknak ebben az alá- és fölérendeltségében (magángazdaság, nemzetgazdaság és világ gazdaság) a termelékenység „... die Einträglichkeit eines Wirtschaftskomplexes für den Zweck des ihm übergeordneten Wirtschaftskomplexes“, vele szemben a jövedelmezőség „... die Einträglichkeit des Wirtschaftskomplexes nur für seinen eigenen Zweck“.¹³⁴

Ezekután már a világ gazdasági termelékenység fogalma is kézenfekvő lesz: „Die Rentabilität einer Volkswirtschaft ist ... ihrer Einträglichkeit nur für ihren eigenen Zweck, wie sie im internationalen Wirtschaftsverkehr heute etwa durch die „Zahlungs“ und noch umfassender durch die „Forderungsbilanz“ angegeben wird. Die (*weltwirtschaftliche*) Produktivität dieser Volkswirtschaft dagegen meint den Beitrag, den diese Volkswirtschaft zum Sozialprodukt des Weltwirtschaftskomplexes liefert ...“¹³⁵

Heydel Adam többé-kevésbé hasonló szempontokból kiindulva a világ- illetve a nemzet gazdasági termelékenységi

¹³⁴ *Weddigen*: id. m. 490. l.

¹³⁵ *Weddigen*: id. m. 490. l.

kategóriákat az *abszolút*, illetve a *relatív* termelékenységi tan keretében építi ki.¹³⁶

Heydel-t tanulmányának megírására az a látszólag meddőnek vélt harc inspirálta, amely *Mises L.* és *Liefmann* között folyt. Az utóbbi kettő közötti irodalmi harcot az a kérdés váltotta ki, hogy vajjon a görög rizstermés egy részének megsemmisítése produktív-e vagy sem? *Mises* szerint nem produktív, mert az ilyen megsemmisítés korlátozókat jelent a szükségletkielégítés síkjában. Ezzel szemben *Liefmann* azt fejtette ki, hogy ennél a kérdésnél az a döntő, hogy a részleges megsemmisítéssel emelkedett-e Görögország nemzeti jövedelme vagy nem?

Heydel rámutatott az ellentétes álláspontok kiegyenlítődési lehetőségére. Ha Görögország szempontjából nézzük a megsemmisítés tényét és ha ennek olyan méretű áremelkedés a következménye, hogy a megmaradt rizsmennyiség ténylegesen többért értékesíthető, mint amennyiért a megsemmisítés előtti mennyiség értékesíthető lett volna, úgy a megsemmisítés produktív, mert a rizs Görögországban exportcikk. A vele kapcsolatos árpolitika pedig a belső fogyasztók érdekeit nem igen érint.

Ha azonban az egész emberiség szemszögéből nézzük a megsemmisítés tényét, úgy az mindenképpen inproduktív lesz, mert az áremelkedéssel sokan kénytelen kikapcsolódni a fogyasztók táborából.

Minden egyes gazdasági cselekvés megítélése tehát két irányból lehetséges; a relatív (nemzetgazdasági) és az abszolút (világgazdasági) termelékenység nézőpontjából.

¹³⁶ *Heydel*: „Zur Problematik des Begriffes der Produktivität“, Zeitschrift., 1930. I. köt., 237–249. l.

VII. A termelékenység alaki és anyagi fogalma.

Miután a termelékenység történeti fejlődését megismertük, hátra van még, hogy magunk is állást foglaljunk ebben a kérdésben.

A legkíméletlenebb harcot az értékelő és az értékmentes irányok vívták egymással: normatív tudomány-e a közgazdaságtan, vagy nem? Végül ezen a kérdésen fordul meg a termelékenységről alkotandó értékítéletünk. Ezért vele behatóbban kívánunk foglalkozni.

Az értékelő irány úgy látta, hogy az anyagi jólét fogalmában olyan normatív értékre bukkant, amelyre az elméleti kutatás nyugodtan felépítheti tudományos rendszerét. Ezzel szemben az értékmentes irány szerint az értékelési szempontok bevonása a tudományos vizsgálódás objektivitását erősen befolyásolhatná, így azokat feltétlenül mellőzni kell.

A két elméleti álláspont termelékenységi hatásait már ismerjük. Az értékelő irány *anyagi* tanával szemben az értékmentes irány a termelékenység *alaki* képletének kiépítéséhez jutott el. A fentiek alapján a közöttük megállapítható különbséget is könnyen megérthetjük; az első azt az eredményességet nézi, amelyet gazdálkodásunkban az anyagi jólétre való törekvésünk tekintetében feltudunk mutatni, a második pedig azokat a formai előfeltételeket foglalja magába, amelyeket egy célra törekvő tevékenységnek szem előtt kell tartania, ha azt akarja, hogy a célból a lehetőség keretei között a legtöbbet elégítse ki. Az előbbinél a cél adott, t. i. az anyagi jólét, az utóbbinál a cél ismeretlen, a hangsúly a formai előfeltételeken van. Az előbbinél a termelékenység fokozása az anyagi jólét fokozását jelenti, míg az utóbbinál a formai előfeltételeknek — azaz az „eszközök-

nek a célok rangsora szerinti fejlesztése“ elvének — intenzívebb érvényre juttatását.

Igy az első a gazdasági cél, a második viszont a gazdasági módszer problémájával jut szoros kapcsolatba. A vizsgálódásnak tehát, amely ezeknek a fogalmaknak közelebbi tartalmához kíván eljutni, a cél illetve a módszer kérdéséből kell kiindulnia.

A) Az anyagi termelékenység fogalom.

A normatív gazdaságtudomány célja az anyagi jólét. Ez a meghatározás *pozitív* annyit jelent, hogy mindazok az összefüggések, amelyek az anyagi jólét köré csoportosulnak, a normatív gazdaságtudomány keretébe tartoznak. *Negatív* pedig, hogy a normatív gazdaságtudomány az anyagi jólétén kívül semmiféle más értékre nem lehet tekintettel. Amennyiben ilyenek felmerülnek, jelentőséget kizárólag az anyagi jólét alakulására gyakorolt hatásukban nyerhetnek.

Azonban az anyagi jólét fogalma a gyakorlati célkitűzések területén sohasem lépett fel egységesen. Ahhoz képest, hogy ki a gazdálkodás alanya, az anyagi jólét más és más síkú szemléletéhez jutunk. Így emelkedik jelentőségre az *egyéni*, a *társadalmi*, végül pedig a *közületi* jólét. A minőségi osztályozást ezzel meg is ejtettük.

Ezáltal viszont a normatív gazdaságtudomány egyes *szakaszainak* megjelölése is lehetségessé válik: egyéni-, társadalmi- és közületi gazdaság, amihez képest az anyagi termelékenység fogalom is magángazdasági (jövedelmezőség), társadalomgazdasági (szociálproduktivitás), valamint közületgazdasági (tulajdonképeni termelékenység) kategóriákra válik szét. Az utóbbi keretében azonban további megkülönböztetéseket tehetünk. Ennek jogosságát a közület fogalmának *heterogén* volta támasztja alá. Beszélhetünk ugyanis *községi*, *állami* és *világi* közületről. A tulajdonképeni gazdasági termelékenység fogalma ehhez képest feloszlik: *községgazdasági*, *államgazdasági* és *világgazdasági* termelékenységi kategóriákra. Ez a három már *politikai* kategória, mivel az itt jelentőségre emelkedő összefüggések már mind a közületi irányítás körül csoportosulnak.

A normatív gazdaságtudománynak ezzel lezárt rendszerét nyertük: a magángazdaság, a társadalomgazdaság és a közületi gazdaságpolitika. Az utóbbinak keretében ismét: a községi, az állami és a világi gazdaságpolitika. Mindegyikhez egy-egy általános eredménykategória tartozik: jövedelmezőség, szociál-produktivitás és tulajdonképeni termelékenység. Az utóbbinak keretében a község-, állam- és világ-gazdasági termelékenység.

a) *Jövedelmezőség.*

Hogy a termelékenység és a jövedelmezőség egymástól lényegesen különböző fogalmak, általánosan elfogadott az irodalomban. Természetesen itt már csak a tulajdonképeni — szűkebb értelemben vett — termelékenységről van szó. A jövedelmezőség valamely magángazdaság „egy“ gazdasági évének anyagi eredményességére utal. Mértéke a tiszta hozadék. Ha a mérleg ilyet nem tud felmutatni, a vállalkozás a szó szorosabb értelmében véve nem rentábilis. Itt azonban mindjárt bizonyos megszorítást kell tennünk. Gyakran találkozhatunk olyan jelenséggel, hogy a vállalkozó egy-két gazdasági évre szívesen lemond a tiszta hozadékról, ha ennek fejében azt reméli, hogy a későbbi esztendőkből nagyobb eredményességgel termelhet (pl. propaganda kiadások). Az ilyen vállalkozás nagyobb időkeret egységes megítélési síkjában esetleg rentábilisnak fog mutatkozni, eltekintve attól, hogy az ilyen természetű termelési processzusokat logikusan nem is lehet kisebb időszakok — akár egy gazdasági év — anyagi eredményességétől függően értékelni. Az „egy“ gazdasági évre való utalás épen ezért inkább csak mint elv kíván érvényesülni.

Az egyes magángazdaságok rentabilitási törekvései voltak azok, amelyek kezdetben a közgazdák figyelmét is lekötötték. Többé-kevésbé ezzel függ össze azután, hogy rendszerüket is ezekre a szempontokra építették fel (fiziokraták és a klasszikusok). Pedig ez annál is inkább helytelen volt, mivel az egyes általános eredménykategóriákat felcserélni nem lehet. Amennyiben tehát a jövedelmezőségről van szó, az mindig csak mint magángazdasági eredménykategória

fogható fel. Ennek az oka, hogy az egyes eredménykategóriák fogalmába felszívódnak azok a meta-ökonómikus tényezők is, amelyek az illető gazdálkodó alany sajátosságai-ként jelentkeznek.

De ha az egyes általános gazdasági eredménykategóriák elvileg élesen el is határolódnak egymástól, gyakorlatilag más a helyzet. Így pl. a magángazdaságokban jelentősége lehet a távolabbi jövő szempontjának is, sőt az anyagi hasznosság mellett a termelés folytán jelentkező szellemi értékek is bizonyos fokú szerephez juthatnak. Ebben az esetben viszont a jövedelmezőség át-, meg átszövődik termelékenységi elemekkel. Ez a hatás azonban kölcsönösen, az összes eredménykategóriák tekintetében fennáll. A forgalmi zürzavarnak — amelynek lépten-nyomon tanúi lehetünk — ez a körülmény az oka.

Ezek után most már az is könnyen érthetővé válik, hogy a termelékenység és a jövedelmezőség nem foglalnak magukban *ellentétet*, csupán *különbséget*. Egyik a magán-, másik a közületgazdaság eredménykategóriája. De éppen ebből a különbségből folyik a kölcsönös kiegészítés és egyetértés lehetősége, sőt szükségyszerűsége. Hiszen a közület nem is volna képes termelékeny gazdaságpolitikát folytatni, ha az individuum nem folytat rentábilis gazdálkodást. Ebben az esetben ugyanis megszűnne a közület részére az a garancia, hogy megfelelő piaci feltételek biztosításával a termelést a kívánt irányba terelje és ezen keresztül az általa elérni kívánt gazdasági struktúrát megteremtse. A gazdasági termelékenység éltető elemét tehát helyesen a rentabilitásban kell látni.

b) Szociál-produktivitás.

Már *Aristoteles* különbséget tett a kiosztó és a kiegyenlítő igazságosság között. Az első szerint igazságos mindaz, ami arányban áll a termelt értékekkel, a másik szerint pedig igazságos minden olyan törekvés, amely az ellentétek kiküszöbölésével kiegyensúlyozottságot teremt az élet minden vonatkozásában. Az utóbbi az ú. n. társadalmi igazságosság. A szociál-produktivitás ennek, az anyagi természetű összefüggések keretében való érvényre juttatására vonatkozik.

És mivel a társadalmi lét problémája, legalább is abban a formában, mint az individuális lét kérdése, fel sem merülhet, természetes, hogy itt az anyagi jólét még a *tartósság* szempontjával is bővülni fog. Ami által tulajdonképpen egy lépéssel közelebb jutottunk a termelékenység fogalmához.

Arra az összefüggésre azonban, amelyre fentebb utaltunk, most is hivatkozni kívánunk: azt mondani, hogy a szociál-produktivitás elve uralomra juttatható a közületi gazdaságpolitika keretében, épen olyan tévedés, mint azt hinni, hogy a társadalmi általános anyagi jólét a termelékenységi értékítélet tartalmi elemei között sohasem emelkedhet jelentőségre. Amiképpen tehát beszélhetünk jövedelmezősségszínezetű termelékenységről, illetve szociál-produktivitásról és termelékenységszínezetű jövedelmezőségről, illetve szociál-produktivitásról, épen úgy szólhatunk szociál-produktivitásszínezetű jövedelmezőségről, illetve termelékenységről is.

c) *Községgazdasági termelékenység.*

Az egyes államok centralisztikus törekvéseiben nem igen mehetnek el addig a határig, hogy maguk mellett kizárhatnának minden más közigazgatási hatalmat. Az életviszonyok rendezésének több fajtáját ismerjük, amelyek tekintetében igazságos megoldásra csakis akkor számíthatunk, ha azok kisebb területen a speciális viszonyok figyelembevétele mellett jönnek létre. Innen van, hogy a civilizált államban a központi államigazgatás mellett ismerjük az ú. n. vidéki önkormányzati igazgatást is, vele párhuzamosan pedig az állami gazdaságpolitika mellett a községi gazdaságpolitikát.

A kettő egymással harcban áll, aminek az eredménye az, hogy egyszer az államgazdasági, máskor viszont a községgazdasági termelékenység lesz kénytelen a másik érdekét fokozottabban figyelembe venni. A döntő szempont politikai. Az a körülmény a fontos; milyen közöttük a politikai súlyelosztás.

d) *Államgazdasági termelékenység.*

Ha az államgazdasági (nemzetgazdasági) termelékenység keretében azokból a megfontolásokból indulunk ki, amelyek a jövedelmezőség fogalmának felállításához is elvezettek, figyelmünket különösen két irányba kell kiterjesztenünk; az időkeret és a célok síkjára.

Transzcendens ideálok adják egy nemzet elhivatottságát és sugallják a nemzeti génuszt, amely kifejezésre juthat akár a faj pszichikai és fizikai tulajdonságainak fejlesztésében, akár az állam öncélúságában, létezésében, tekintélyének gyarapításában. Ez viszont feladatává teszi az államnak, hogy átérezze az állandó fennmaradás szükségszerűségéből folyó feladatok elsőrangú voltát, a lemondásnak, az áldozatok vállalásának köteleességét, ha ezzel az elkövetkezendő nemzedék számára sokkalta nagyobb értéket biztosíthat. Ezek a megfontolások a közület anyagi célkitűzéseiben is szükségképen jelentőséggel kell hogy bírjanak. A termelékenység *tartóssági* kritériuma végsőleg ebben nyeri el magyarázatát. Általa viszont a szociál-produktivitással jut közelebbi rokonságba. Azonban nem lehet azonos vele. A termelékenység értékítéleti keretében ugyanis a közületi célkitűzések összességének is jelentősége van. Ezek viszont a társadalomgazdaságban fel sem merülhetnek.

Ne felejtjük el ugyanis: bármennyire áll a közületi gazdaságpolitika érdeklődésének középpontjában az anyagi jólét érdeke, ennek az érdekeknek — épen a tartósság biztosítása végett — sokszor háttérbe kell szorulnia az állam *hatalmi, kulturális és szociális* érdeke mellett. Akkor ugyanis, amikor ezeknek az érdekeknek az anyagi jólétre gyakorolt hatásaitól függ a távolabbi jövő anyagi helyzetének alakulása. Amennyiben így indokoltta válhat a hatalom-, a kulturális és a szociálpolitikai célkitűzések nyomonkísérése, az kizárólag az anyagi jólét szem előtt tartása — a jólétre gyakorolt hatása — alapján történhetik.

e) Világgazdasági termelékenység.

A szociál-produktivitás elve a társadalom, mint ilyen, a világgazdasági termelékenység viszont a jogi keretbe foglalt univerzális társadalom gazdálkodásában felvehető általános eredménykategória. Így ennek a fogalomnak az érvénye elsősorban is a mögötte meghúzódó világrendtől függ. Ez alapon viszont leszögezhetjük: ma még a világgazdasági termelékenység létezéséről nem beszélhetünk.

Mindez még nem jelenti azt, hogy ez a kategória ne juthasson szóhoz az államgazdaság keretében. Arról a problémáról van itt szó, amelyet már a többi általános gazdasági eredménykategóriákkal kapcsolatban megismertünk. Közéleti tartalma itt a következő lesz: általában az egyes államgazdaságokat kifelé — más államokkal való érintkezésükben — a jövedelmezőség szempontja irányítja. Azaz, a legtöbb állam arra törekszik, hogy magának a lehető legnagyobb jelenbeli anyagi hasznót biztosíthassa. Amennyiben ettől az elvtől eltér, azt legtöbbször a belső, ú. n. államgazdasági termelékenység érdekében teszi.

Viszont nincs kizárva az sem, hogy az államgazdasági termelékenység némelykor nemzetközi elvekkel frissüljön fel. Hiszen a nacionalitás elve nem jelenti szükségképpen más államok értékeinek szétrombolását. Minél inkább lépünk a kultúra eggyel magasabb lépcsőfokára, annál jobban látjuk, hogy az ilyen politika előbb vagy utóbb visszahat arra az államra is, amely nem volt tekintettel más államok érdekeire. Így az univerzális anyagi jólét elvének bizonyos fokú érvényesülési tendenciáját már ma sem lehet tagadnunk.

B) Az alaki termelékenységi fogalom.

A fentiekben már leszögeztük, hogy az alaki termelékenységi fogalom vizsgálódása a gazdasági módszer kérdéséből kell hogy kiinduljon. Figyelmünket így a gazdasági módszer problémájára kell korlátoznunk.

A gazdasági módszer fogalmának ismeretéhez a gazdálkodás fogalmát kell tisztáznunk. A legújabb elméleti kutatás kimutatta, hogy a gazdálkodás az a mérlegelő tevé-

kenység, amely több cél között osztja meg a közös, de valamennyi cél tökéletes kielégítésére elégtelen eszközöket. A gazdálkodás tehát arra a tényre van alapítva, hogy a célok és az eszközök között állandó *feszültség* uralkodik. A feladat épen ennek kiküszöbölése; a célok és az eszközök összhangjának megteremtése által. Itt is azonban elvileg két út lehetséges; gyarapíthatjuk az eszközöket és korlátozhatjuk a célokat. Mivel azonban az értékesebb sohasem idomulhat a kevésbé értékeshez; amennyiben az összhang megteremtésének kérdése bármely okból is felmerülhet, az csupán az eszközök fejlesztésének síkjában képzelhető el.

A gazdálkodás keretében felmerülhető probléma tehát odamódosul: az eszközök *milyen struktúrájú fejlesztése* mellett lehetünk abban a helyzetben, hogy — valamely gazdálkodó alany szemléletében — az érvényre emelkedett célok közül minél többet, minél tökéletesebben elégíthessünk ki? *A gazdasági módszer erre a kérdésre kíván feleletet adni!*

Ennek a problémának a jelentőségét az a körülmény adja meg, hogy az egyes célok valamely gazdálkodó alany szempontjából más és más jelentőségűek; értékük tehát különböző. A célok mintegy rangsorba fejlődve jelennek meg előttünk. Ez a rangsor minden egyes részbeni célmegvalósítás esetében változik. Az egyes célok viszonylagos értéke így nem állandó.

Ezzel azonban már el is jutottunk a gazdasági módszer fogalmához, ami nem más, mint: *az eszközöknek a célok mindenkori érvényes rangsorára tekintettel való fejlesztése*. Gazdálkodásunk viszont akkor lesz termelékeny, ha a *gazdasági módszer elvének érvényesülését minél hatékonyabban garantáljuk*.

A termelékeny gazdálkodásban tehát a *helyes* gazdálkodás alapelvei vannak kiemelve. Vigyázzunk azonban! A termelékenységnak így nyert *alaki* fogalma független az anyagi termelékenységtől. Ott az összefüggéseknek anyagi, itt viszont azoknak módszer kötöttsége a hangsúlyt hordozó szempont.

És bár az anyagi jólét fejlesztése feltételezi a gazdasági módszer következetes érvényesülését, adódhatnak a gazdasági módszernek olyan alkalmazási területei is, ame-

lyek függetlenek az anyagi jólét problémájától. A gazdasági módszer problémája így elvileg függetleníthető a normatív gazdaságtudománytól, amiből önkéntelenül is következik, hogy azoknak az összefüggés-komplexumoknak anyagát, amelyek a gazdasági módszer keretében emelkednek jelentőségre, egy különálló *gazdasági módszertudományban* kell feldolgozni.

*

Ha most visszatérünk azokhoz a megfontolásokhoz, amelyeket befejező fejtegetéseink elején fektettünk le, megállapíthatjuk, hogy a tágabb értelemben vett termelékenység két különböző fogalma két különböző gazdaságtudomány felállításához vezet; az anyagi termelékenység a *normatív gazdaságtudományhoz*, az alaki termelékenység viszont a *gazdasági módszertudományhoz*. Közelebbi tartalmakat már ismerjük. Ugyancsak láttuk azokat a kategóriákat is, amelyeket a termelékenység anyagi fogalma takar. Öt ilyen kategóriát állítottunk fel, úgymint: rentabilitás, szociálproduktivitás, községgazdasági-, államgazdasági- és világ-gazdasági-produktivitás.

És ha elméletünk által több olyan problémát hagytunk is nyitva, amelyek felett lehet, sőt kell is vitatkozni, az azokra való kitérés olyan irányba kötné le figyelmünket, amely ennek a tanulmánynak nem lehetett célja.

Ezzel azonban azt is leszögeztük, hogy jelen tanulmányunkat távolról sem tekintjük egy lezárt, a magunk részéről elintézettnek vélt vitaanyagnak. Ellenkezőleg! Általa csupán eddigi vizsgálódásaink egyik határállomásához érkezünk, amelyre további kutató munkásságunkat felépíteni kívánjuk. Ahhoz ugyanis, hogy tudományunk alapvető elméleti kérdéseiben megnyugtató megoldásokra juthassunk, elengedhetetlenül fontos, hogy a termelékenység problémájával jöjjünk tisztába.

És ha tanulmányunk végén mégis olyan megállapításokra jutottunk, amelyek kizárólag a termelékenységből nem vezethetők le — gondolunk itt a két különböző gazdaságtudomány felállítására — ne jelentse ez azt, hogy ennek az elméletnek a valóságáról semmi többet nem tudunk, mint amit

a gazdálkodás módszerének a gazdálkodás céljától való érvényesülési terület-különbség feltételezése mond. Magunkban már végig gondoltuk elméletünket. Az óvatosság és a józan objektivitás azonban arra int, hogy annak teljes lefektetéséig kihasználjuk azokat a szellemi előnyöket, amelyek az alapos, mindenek előtt történeti áttekintésen nyugvó, induktív vizsgálódásból fakadnak.

Die Geschichte der Produktivitätstheorie.

Mit besonderer Rücksicht auf die volkswirtschaftliche Produktivität.

Einleitung. Über die Stellung und Bedeutung, ja, selbst über die Daseinsberechtigung der Produktivität in der Wissenschaft ist es bis heute nicht gelungen, zu einem einheitlichen Standpunkt zu kommen. Das grosse Chaos, welches auf dem Gebiete dieses Begriffs herrscht, motiviert auch die Bedeutung einer geschichtlichen Übersicht.

I. Die Produktivitätsbeziehungen der religiös-ethischen Auffassung des Altertums und des Mittelalters. Ihr Inhalt wird aus zwei Wurzeln, einer weltlichen und einer religiösen Ideologie genährt. Beide stimmen in ihrem wirtschaftswidrigen Charakter überein. Die erstere führte durch die Verachtung der Sklaverei zur Verachtung der Arbeit. Die zweite wendet ihren Blick mit stets grösserer Kraft den seelischen Bedürfnissen zu. Produktivität bedeutet also hier den Zustand der Menschheit, in welchem die Resultante des Wirkungszusammenhanges aller menschlicher Handlungen mit dem göttlichen Zweck im Einklange steht.

II. Die materialistische Anschauung der XVIII. und XIX. Jahrhunderte. Die Produktivitätsgesichtspunkte des Individualismus. An die Stelle der universalistischen Anschauung der Kirche tritt die nationalistische Anschauung des Staates. Allmählich wird die materialistische Denkungsart zur leitenden Idee des ganzen gebildeten Europas. Im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit steht der Staat. Produktiv ist jede wirtschaftliche Betätigung, welche erfolgreich in der Richtung

mitwirkt, dass der Staat reicher wird. Damit sinkt aber das Problem der Produktivität zum Problem der Produktivität einzelner Wirtschaftszweige. Während bei den Merkantilisten die Betonung auf den Gesichtspunkten der Aussenhandelsbilanz liegt, messen die Physiokraten Produktivität ausschliesslich der Landwirtschaft bei. Adam *Smith* macht schon keinen Unterschied zwischen den einzelnen Wirtschaftszweigen und hält für produktiv alle Tätigkeit, die Tauschwert hervorbringt.

III. Sozialisten. Produktivitätslehre von Marx. Zwischen der Arbeitsproduktivitätslehre von Adam *Smith* und der Sozialisten kann man viele verwandtschaftliche Züge feststellen. Der hervorragendste Vertreter dieser Richtung ist *Marx*, nach dessen Feststellung Reichtum ist nichts anderes als „eine ungeheuere Warensammlung der einzelnen Waren...“ Ein Gut ist aber nur das, was eine äussere Ware, also irgend etwas Stoffliches darstellt. Die Folge dieser Begriffsbestimmung war auch die stoffliche Gebundenheit des Begriffes der Produktivität.

IV. Die Universalist-Romantiker und die historische Schule. Volkswirtschaftliche und weltwirtschaftliche Produktivität. Die richtigen Grundprinzipien der Produktivität wurden von den Romantikern festgelegt. Für den Reichtum irgend einer Nation sind nach ihnen nicht nur die materiellen, sondern auch die geistigen Güter massgebend. „Die Nationalexistenz selbst in ihrem ganzen Umfang ist der wahre Reichtum einer Nation“. Das ist die sogenannte idealistische Produktivitätslehre. Der Reichtum einer Nation ist nicht umso grösser, ein je grösserer Reichtum dort aufgesammelt wurde, sondern je mehr sie ihre Produktivkraft entwickelt hat. Und die den Reichtum erzeugende Kraft ist viel wichtiger als der Reichtum selbst. Zu neuen Gebieten der Untersuchungen führt die Produktivitätstheorie von *Roscher*. Nach ihm ist die Volkswirtschaft die Vermittlerin zwischen der Haus- und Weltwirtschaft. Somit knüpfen sich die letzten Wirkungen der Produktivität zur Weltwirtschaft.

V. Die Debatte über die Produktivität in 1909 zu Wien. Die Wiener Debatte wurde mit dem bestimmten Zweck be-

gonnen, das Problem zur endgültigen Entscheidung zu bringen. Dass dies nicht gelang, das ist die Folge dessen, dass die ganze Debatte zum Kampfe der wertenden und wertfreien Richtung geworden ist.

A) *Wertende Richtung*: Nach dieser Richtung ist der Endzweck der Wirtschaft der Mensch selbst. a) *Ethische Richtung*. *Philippovich* legt den Standpunkt dieser Richtung über die Produktivität dar. Nach ihm ist der Zweck der Wirtschaft die Lebensunterhaltung und -beförderung des Menschen. Nach diesem richtet sich auch die Produktivität. Er grenzt auch die technische Produktivität und die volkswirtschaftliche Produktivität scharf voneinander ab. b) *Biologische Richtung*. Dieser Richtung gemäss ist die Wirtschaft nicht der Ethik, sondern der Biologie unterworfen. *Goldscheid* richtet seine Aufmerksamkeit in gesteigertem Masse der Anforderung der Menschenwirtschaft zu. Die Erfüllung der Aufgabe der Wirtschaft ist der Zustand, wo als das Ergebnis der Produktion Werte zustandekommen, die der Entwicklung und der Kultur dienlich sind.

B) *Wertfrei Richtung*: Hier sind mehrere Untergruppen zu unterscheiden. a) *Verneinung der volkswirtschaftlichen Produktivität*. Hieher gehören v. *Gottl-Ottilienfeld* und *Max Weber*. b) *Die volkswirtschaftliche Produktivität als metaökonomischer Begriff*. Hieher gehört *Arthur Salz*. c) *Die technische Produktivität*. Hieher gehört *Weber Sombart*. d) *Die volkswirtschaftliche Produktivität als wirtschaftlicher Begriff*. Hieher gehören *Robert Liefmann* und *Othmar Spann*.

VI. Die Entwicklung der Produktivitätslehre nach dem Weltkrieg und deren heutiger Stand. 1. Produktivitätstheorien einzelner Produktionszweige. 2. Volkswirtschaftliche Produktivität. 3. Weltwirtschaftliche Produktivität.

A) *Produktivitätstheorie einzelner Produktionsfaktoren*. Grenznutzentheorie. a) *Arbeit-Produktivitätstheorien*. Zwischen den gegensätzlichen Arbeitslohntheorien von *Ricardo* und *Marx* vertritt die berühmte *Thünensche Arbeitslohnformel* die Vermittlung. Nach ihm geht die Quantitätsveränderung des gerechten Ar-

beitslohns parallel mit der Quantitätsveränderung der volkswirtschaftlichen Produktivität. Demgegenüber wies *Salz* auf den Umstand hin, dass nebst der Arbeit auch andere Faktoren die Grundlagen der Gestaltung der Produktivität bilden. Jüngst machte *Mihail Manoilescu* den Versuch, die volkswirtschaftliche Produktivität mit dem Begriff der Arbeitsproduktivität zu ersetzen und daraus sucht er ein verallgemeinerndes Werturteil abzuleiten. *Spann* stellt die Theorie der leitenden Produktivität der menschlichen Arbeit der geleiteten Produktivität des Guts gegenüber. b) *Kapital-Produktivitätstheorien*. *Böhm-Bawerk* unterscheidet zwischen zwei Produktivitätstheorien des Kapitals, und zwar 1. naive und 2. motivierte Theorien. Der Begründer der ersteren ist Jean-Baptiste *Say*, der der zweiten Lord *Lauderdale*. Als die neueste muss besonders die Zeitagio-Theorie von *Böhm-Bawerk* erwähnt werden. c) *Kredit-Produktivitätstheorien*. Das ist ein neues Bestreben, welches an die Stelle das Kapitals den Kredit setzen will und dessen Begründer *Albert Hahn* ist.

B) *Die Produktivität als die allgemeine Erfolgskategorie der Wirtschaft.*

a) *Die Produktivität als volkswirtschaftliche Kategorie.* Hier hebt sich der Name von *Othmar Spann* hervor. Er schreibt: „Die Gesamtbewährung oder allgemeine Erfolgskategorie der Wirtschaft: wirtschaftliche Fruchtbarkeit oder Produktivität“. Weiters: „Notwendig muss die ganze leistende Räderwerk der Wirtschaft in allen Teilen zuletzt im Erfolg seine Bewährung finden... Dieser Erfolg der Wirtschaft heisst ihre Fruchtbarkeit oder Produktivität“. Zu dieser Richtung gehört noch *Jakob Baxa*, der die idelle Produktivität von der technischen Produktivität scharf abgrenzt. Auch nach *Frieda Wunderlich* ist der Endzweck der Wirtschaft die Produktivität, deren Bestandteile die technische Rationalisierung, Organisation und produktive Kraft sind. Auf das Optimum dieser drei Faktoren zielt Produktivität.

b) *Die Produktivität als gemeinwirtschaftspolitische Kategorie.* Nach *Eppstein* ist der Zweck der wirtschaftlichen Produktivität „... die möglichst reichliche Güterversorgung

der Gesamtheit in einer Wirtschaft, oder ... eine rationelle Vorratsbewirtschaftung an Menschen und Gütern im Hinblick auf die Nachhaltigkeit des Produktionserfolges“. Die Gemeinwirtschaftspolitik kann auf der Grundlage des kapitalistischen Systems fortbestehen. Ihre Aufgabe ist nur, dieses derart zu regeln, dass Erschütterungen vermieden werden können und die Zeitdauer des Aufschwunges sich ausdehne. Zu dieser Richtung zählen noch: Norbert Karg, Adalbert Imrédy, Akusius Navratil und Wolfgang Heller.

c) *Die Produktivität als sozialwirtschaftliche Kategorie.* Die Produktivität erweitert sich mit sozialen Elementen bei Carl Landauer, laut dessen das kapitalistische System das Problem der Krise nicht lösen könne. Hiezu wäre nur der Sozialismus geeignet. Hans Honegger führt uns zu der Formel der sozialen Produktivität, in welcher jene Elemente zusammengefasst sind, die teils durch die vom kapitalistischen Wirtschaftssystem ausgehende Produktivitätskategorie, teils durch die aus dem Sozialismus abzuleitende Sozialität herausgehoben werden. Der Gesichtspunkt der Dauerhaftigkeit steht auch hier im Vordergrund. Hieher können noch Walter Weddigen, Howard Patterson und Karl W. H. Scholz gezählt werden.

d) *Die Produktivität als eine in weiterem Sinne genommene wirtschaftspolitische Kategorie.* Die weitere Entwicklung der Theorie der Produktivität schmiegt sich eng an die Reformbestrebungen an, deren Zweck die Bereicherung des veralteten Systems der Wirtschaftspolitik mit frischen Blutgefässen war. Die Gegensätze zwischen der wirtschaftspolitischen Theorie und Praxis wurden durch die krisenvollen Jahre der letzten Zeit offensichtlich. Denn während die wissenschaftliche Wirtschaftspolitik einen rigiden Standpunkt den nationalen und kulturellen Bestrebungen gegenüber aufwies, kamen gerade diese Gesichtspunkte in den Vordergrund der praktischen Wirtschaftspolitik. Das universelle Interesse der Gemeinschaft kann nicht bloss von materiellen und sozialen Werten abgeleitet werden, da ja auch die nationalen und kulturellen Werte berücksichtigt werden müssen. Wünscht also die Wirtschaftspolitik der Gemeinschaft Grundprinzipien aufzustellen, in deren Sinne auch

ihre Handlungen mit Recht erwartet werden können, so muss dieses System den nationalen und kulturellen Anforderungen gemäss aufgebaut werden. Dies sind die Gedanken, die die Grundlagen der Produktivitätstheorie von *Theo Surányi-Unger* bilden. Die von ihm in weiterem Sinne aufgefasste Wirtschaftspolitik findet in ihr ebenfalls ihre Vorbedingungen. Mit einem gewissen Vorbehalt können auch *Heinrich v. Stakelberg*, *Friedrich Bülow* und *Manoilescu* hierher gezählt werden.

C) *Weltwirtschaftliche Produktivität*. Die diesbezüglichen Auseinandersetzungen greifen bis *Roscher* zurück. In jüngster Zeit befassten sich *Imrédy*, *Karg*, *Eppstein*, *Weddigen* und *Heydel* mit dem Problem der weltwirtschaftlichen Produktivität.

VII. **Der formelle und materielle Produktivitätsbegriff.** Den erbittertesten Kampf fochten die Anhänger der wertenden und wertfreien Richtung miteinander. Gehört die Bestimmung des normativen Wertes zu der Aufgabensphäre der Volkswirtschaftslehre oder der praktischen Wirtschaftspolitik? Auf diese Frage suchen beide theoretischen Richtungen eine Antwort zu finden. Die ethische Richtung ist der Meinung, im Begriffe des *Wohlstandes* einen normativen Wert gefunden zu haben, auf welchen die volkswirtschaftliche Forschung ihr System getrost aufbauen kann. Demgegenüber stellt sich die wertfreie Richtung auf den Standpunkt, dass die Wissenschaft nicht dazu berufen könne, eines der Ziele, von denen ja mehrere angenommen werden können, herauszuheben; durch diesen eklektischen Standpunkt würde nämlich die Objektivität der Wissenschaft in ihren Grundlagen erschüttert werden.

Wir kennen bereits die Produktivitätswirkungen der beiden theoretischen Standpunkte. Gegenüber der materiellen Lehre der wertenden Richtung gelangte die wertfreie Richtung zum Ausbau der formellen Produktivität.

Auf Grund der oben Gesagten ist auch der zwischen den beiden Richtungen bestehende Unterschied leicht zu verstehen; die erstere betrachtet den Erfolg, den man in der Wirtschaft in bezug auf das Bestreben nach dem materiel-

len Wohlstande aufweisen kann; hingegen fasst die andere Richtung die formellen Vorbedingungen, die von einer nach einem bestimmten Ziel strebenden Tätigkeit vor Augen gehalten werden müssen, wenn man des Willens ist, dass von dem Ziele unter dem Rahmen der Möglichkeit befriedigt werden sollen. Bei der einen ist das Ziel, — d. h. der materielle Wohlstand, — gegeben, während bei der letzteren das Ziel unbekannt ist und die Betonung auf den formellen Vorbedingungen liegt. Bei der ersteren bedeutet also die Steigerung der Produktivität auch die Steigerung des materiellen Wohlstandes, dagegen bedeutet sie bei der letzteren ein intensiveres Zur-Geltung-Kommen der formellen Vorbedingungen, d. h. des Prinzips „der Entwicklung der Mittel je nach der Rangordnung der Ziele“.

Somit kommt der erstere mit dem Problem des wirtschaftlichen Ziels, der zweite mit der wirtschaftlichen Methode in engen Zusammenhang. Die Forschung also, die dem Inhalte dieser Begriffe näherzukommen sucht, muss von der Frage des Ziels bzw. der Methode ausgehen.

A) *Der materielle Produktivitätsbegriff.* Der Zweck der normativen Wirtschaftslehre ist der *materielle Wohlstand*. Doch der Begriff des materiellen Wohlstandes trat niemals auf dem Gebiete der praktischen Zweckbestimmungen einheitlich auf. Je nach dem, wer das Subjekt der Wirtschaft sei, gelangen wir zu je verschiedenseitigen Anschauungen des materiellen Wohlstandes. So gelangt zur Bedeutung der *individuelle*, der *gesellschaftliche*, schliesslich der *gemeinschaftliche* Wohlstand. Damit ist auch die Einteilung in Qualitätskategorien bereits vollzogen.

Auf dieser Grundlage wird aber auch die Bestimmung der Teilgebiete der normativen Wirtschaftslehre möglich gemacht, nämlich der *individuellen*, *gesellschaftlichen* und *gemeinschaftlichen* Wirtschaft, wonach auch der Produktivitätsbegriff der normativen Wirtschaftslehre auf die Kategorien: privatwirtschaftliche (*Rentabilität*), sozialwirtschaftliche (*Sozialproduktivität*), und gemeinwirtschaftliche (eigentliche wirtschaftliche *Produktivität*) zerfällt. Im Rahmen der letzteren können noch weitere Unterscheidungen gemacht werden. Die Berechtigung dieser letzteren wird durch die *Hete-*

rogenität des Begriffes der Gemeinschaft unterstützt. Man kann nämlich über *Gemeinde-, staatliche und Welt-Gemeinschaft* sprechen. Der Begriff der eigentlichen wirtschaftlichen Produktivität zerfällt also demnach auf *gemeindewirtschaftliche, staatswirtschaftliche und weltwirtschaftliche* Produktivität. Dies sind bereits *politische* Kategorien, da die hier zur Bedeutung kommenden Kategorien sich um die Gemeinschaftsleitung gruppieren.

Damit erhielten wir das abgeschlossene System der normativen Wirtschaftslehre: privatwirtschaftliche, sozialwirtschaftliche und gemeinwirtschaftliche Wirtschaftspolitik. Im Rahmen der letzteren: die Gemeinde-, Staats- und Weltwirtschaftspolitik. Zu jeder gehört je eine allgemeine Erfolgskategorie: Rentabilität, Sozialproduktivität und eigentliche wirtschaftliche Produktivität. Im Rahmen der letzteren: gemeindewirtschaftliche, staatswirtschaftliche und weltwirtschaftliche Produktivität.

B) *Der formelle Produktivitätsbegriff.* Zur Kenntnis desselben gelangen wir durch die wirtschaftliche Methode. Hingegen führt dieses Problem zum Begriffe der Wirtschaft zurück. Die neueste theoretische Forschung wies nach, dass Wirtschaft die erwägende Tätigkeit ist, die zwischen mehreren Zielen die zur Verfügung stehenden gemeinsamen, aber zur vollkommenen Befriedigung sämtlicher Ziele ungenügende Mittel verteilt. Die Wirtschaft ist also auf die Tatsache aufgebaut, dass zwischen Zielen und Mitteln eine beständige Spannung herrscht. Die Aufgabe ist die Schaffung der Harmonie. Aber auf welche Weise? Das sucht die wirtschaftliche Methode zu beantworten! In der Anschauung irgend eines wirtschaftlichen Subjekts nehmen die Ziele immer in Rangordnung teil. So ist es natürlich, dass man bei der Entwicklung der Ziele stets die herrschende Rangordnung der Ziele berücksichtigen muss. Damit erkannten wir aber bereits auch die Methode der Wirtschaft. Unsere Wirtschaft wird produktiv, wenn wir das Zur-Geltung-Kommen der wirtschaftlichen Methode je wirksamer garantieren.

Man soll aber achtgeben! Die so gewonnene formelle Produktivitätskategorie ist aber von der Frage des materiellen Wohlstandes unabhängig, obwohl die Entwicklung des

Wohlstandes das konsequente Zur-Geltung-Kommen der wirtschaftlichen Methode erfordert. Es können sich aber auch Anwendungsgebiete der wirtschaftlichen Methode ergeben, die von der Frage des materiellen Wohlstandes unabhängig sind. Somit ist dieses Problem prinzipiell auch von der normativen Wirtschaftslehre unabhängig. Daraus folgt von sich selbst der Schluss, dass der Stoff der zusammenhängenden Komplexe, die in ihrem Rahmen zur Bedeutung gelangen, in einer selbständigen Wirtschaftsmethodenwissenschaft zu behandeln ist.

Die beiden Begriffe der in weiterem Sinne genommenen Produktivität führten also zur Errichtung von zwei verschiedenen ökonomischen Wissenschaften; die materielle Produktivität führte zur normativen Wirtschaftslehre und die formelle Produktivität zur wirtschaftlichen Methodenwissenschaft. Bei der ersten ist die materielle-, bei der zweiten die Methodengebundenheit der Zusammenhänge der Standpunkt, auf welchen die Betonung liegt.

A nemzetgazdasági termelékenység szakirodalma. (Die Fachliteratur der volkswirtschaftlichen Produktivität.)

Aftalion, A., Les trois notions de la productivité. Rev. d'Écon. Pol., 25. évf., 1911. 145—184. és 345—369. l.

Baxa, J., Geschichte der Produktivitätstheorie. Jena 1926.

Brinkmann, C., Produktivität und ideeller Wert. Ein Beitrag zur Volks- und Privatwirtschaftslehre. Fsch. f. O., Frankfurt a. Mein 1924, 79—89. l.

Bülou, Fr., Wörterbuch der Wirtschaft, Leipzig 1936. 303. l.

Diehl, K., Gibt es ein allgemeines Ertragsgesetz für alle Gebiete des Wirtschaftslebens? Jahrbücher. III. F. 65. köt., 1923 I. 1—32. l.

Diehl, K., Zur Lehre von der Produktivität. Schmollers Jahrbuch. 51. évf. 1927 II. 533—544. l.

Diehl, K., Produktivität. Wörterbuch der Volkswirtschaft, 4. kiadás, II. köt., 1932, 1177—1184. l.

Diehl, K., Die Lehre von der Produktivität. Wth. d. Gw., II. köt., Wien 1932, 258—269. l.

Eggenschwyler, W., Zum Problem der Produktivität. Jahrbücher. III. F. 49. köt., 1915 I. 499—513. l.

Eppstein, P., Oekonomische Produktivität. Jahrbücher. III. F. 77. köt., 1930 I. 481—499. l.

Goldscheid, R., Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 594—599. l.

Gottl-Ottlilienfeld, F., Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 572—577. l.

Gruntzel, J., Die Produktivität, ihre Messung und Steigerung. Zeitschrift. 1931 II. 268—280. l.

Heller F., Közgazdasági lexikon, Budapest 1937 426—427. l.

Herkner, H., Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 550—559. l.

Herkner, H., Volkswirtschaftliche Produktivität. Der Deutsche Volkswirt, I. évf., 1927. 1038—1039. l.

Hermann, F. B. W. v., Staatswirtschaftliche Untersuchungen über Vermögen, Wirtschaft, Produktivität der Arbeiten, Kapital, Preis, Gewinn, Einkommen, Verbrauch. München 1832.

Heydel, A., Zur Problematik des Begriffes der Produktivität. Zeitschrift. 1929/30 I. 237—249. l.

Honegger, H., Produktivität und Soziabilität. Versuch einer sozialen Begründung des Begriffes der marktwirtschaftlichen Erziebigkeit. Jahrbücher. III. F. 126. köt., 1927 I. 113—120. l.

Imrédy B., Produktivitas és a fizetési mérleg. K. Sz., 52. évf., 73. köt., 1928, 20—41. l.

Karg N., A közgazdasági termelékenységről. K. Sz., 54. évf., 74. köt., 1930, 851—877. l.

Knapp, G. F., Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 559—563. l.

Landauer, C., Das Verhältniss von Rentabilität und Produktivität und seine Bedeutung für das Sozialisierungsproblem. Jahrbücher. III. F. 62. köt., 1921 II., 481—502. l.

Lemmel, Zur Produktivitätstheorie. Zeitschrift f. Forst- u. Jagdwesen, 56. évf., 1924, 477—496. l.

Liefmann, R., Grundlagen einer Ökonomischen Produktivitätstheorie. Jahrbücher., III. F. 43. köt., 1912 I. 273—327. l.

Liefmann, R., Schr. d. V. f. Sp. 132. köt., Leipzig 1910, 577—580. l.

Manoilescu, M., Arbeitsproduktivität und Aussenhandel. Ein neuer Beitrag zur Theorie des internationalen Handels. Ww. A., 42. köt., 1935 júl., 13—43. l.

Pályi M., Produktivitas. Közgazdasági enciklopédia, IV. köt., 401—403. l.

Pesch, H., Produktivität der Volkswirtschaft und volkswirtschaftliche Produktivität. A. f. R.-u. Wph., IX. köt., 1915/16, 225—234. l. — u. o. 321—332. l.

Philippovich, E., Das Wesen der volkswirtschaftlichen Produktivität und die Möglichkeit ihrer Messung. Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 327—370. l. — u. o. 607—615. l.

Salz, A., Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 592—594. l.

Sombart, W., Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 563—572. l.

Sombart, W., Produktivität. Ww. A., 28. köt., 1928 II. 1—32. l.

Spann, O., Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 588—592. l.

Stackelberg, H. v., Produktivität und Rentabilität in der Volkswirtschaft. Jahrbücher., III. F. 142. köt., 1935, 257—270. l.

Weber, M., Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 580—585. l.

Weddigen, W., Wertunteil und Produktivitätsbegriff in der Wirtschaftswissenschaft. Jahrbücher., III. F. 81. köt., 1932 I. 481—494. l.

Wieser, Fr., Die Lehre von der Produktion und der Produktivität, Fg. f. Sch., I. rész, Leipzig 1908.

Wunderlich, F., Produktivität. Jena 1926.

Zemplén L., Magángazdasági és közgazdasági produktivitas, Budapest 1933.

Zwiedineck-Südenhorst, O. v., Schr. d. V. f. Sp., 132. köt., Leipzig 1910, 585—588. l.

Lezárva 1937 év végén.

NÉVMUTATÓ.

- Adler**, C. 26
Aftalion, A. 47, 107
Amonn, A. 24
Amoroso, L. 47
Antonelli, E. 47
Aristoteles 91
Augustinus, S. 6

Balás K. 24
Barone, E. 47
Baxa, J. 4, 6, 10, 15, 16, 61, 101, 107
Birck, L. V. 47
Blanc, L. 12
Boninsegni, P. 47
Böhm-Bawerk, E. v. 47, 54, 55, 56, 101
Brassey, T. 49
Brentano, L. 24
Brinkmann, C. 18, 107
Buchenberger, A. 24
Budge, S. 55
Bülow, Fr. 83, 103, 107

Carey, H. C. 26, 27, 47, 55
Carver, T. N. 47
Cassel, G. 55
Clark, J. B. 47, 49
Cohn, G. 24
Commons, J. R. 24
Conrad, J. 24
Cooper, Th. 76
Croce, B. 24

Davenport, H. J. 47, 56
Dhüring, E. 26, 27
Diehl, K. 16, 24, 61, 63. 107

Dietzel, H. 24, 47
Douglas, P. H. 47

Edgeworth, F. J. 47
Eggenschwyler, W. 107
Ehrenberg, R. 24
Eisenhart, H. 24
Enyedi L. 26, 49, 78
Englis, K. 53
Eppstein, P. 65, 66, 67, 85, 101, 103, 107
Eucken, W. 51, 52

Fetter, F. A. 55
Fichte, J. G. 14, 16
Fisher, I. 47
Fourier, C. 12
Földes B. 24

Gaal J. 24
Gide, Ch. 47, 55
Glaser, J. G. 55
Goldscheid, R. 36, 37, 41, 100, 107
Gossen, H. H. 70
Gottl-Ottlilienfeld, F. v. 24, 38, 39, 51, 100, 107
Gruntzel, J. 82, 107

Hadley, A. T. 24
Hahn, A. 56, 101
Hasbach, W. 24
Heller F. 24, 47, 69, 70, 102, 107
Herkner, H. 24, 34, 107, 108
Hermann, F. B. W. 18, 26, 108
Heydel, A. 85, 86, 87, 103, 108
Honegger, H. 55, 56, 72, 102, 108

- Imrédy B. 68, 69, 84, 85, 102, 103, 108
- Jakob, L. H. 17
- Jevons, W. S. 44, 47
- Karg N. 67, 85, 102, 103, 108
- Knapp, G. F. 108
- Kiss J. 20
- Kleinwächter, Fr. 55
- Kovács G. 24
- Kovács Gy. 24
- Landauer, C. 47, 71, 102, 108
- Landry, A. 47
- Lauderdale, lord 55, 101
- Law, J. 75
- Lemmel, 108
- Leroy-Beaulieu, P. 49
- Lexis, W. 24
- Liefmann, R. 24, 41, 42, 87, 100, 108
- List, Fr. 19, 20, 33, 77, 78, 79
- Loria, A. 53
- Luden, H. 26
- Machiavelli, N. 7, 74
- Macleod, H. D. 56
- Malthus, Th. R. 26, 47, 55, 76
- Manoilescu, M. 51, 83, 101, 103, 108
- Marschall, A. 24, 47, 49, 55
- Marx, K. 11, 12, 13, 49, 54, 99, 100
- Mayer, H. 47
- Mayo-Smith 24
- Menger, K. 24, 44, 47
- Mises, L. 47, 87
- Müller, A. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20
- Navratil A. 24, 69, 102
- Neumann, M. 24
- Nicholson, J. S. 24
- Oppenheimer, F. 24, 26, 72
- Oswalt, H. 55
- Owen, R. 12, 47
- Pantaleoni, M. 47
- Pareto, V. 47
- Patterson, R. H. 73, 102
- Pályi M. 47, 108
- Pecchio gr. 74
- Pesch, H. 24, 34, 35, 36, 79, 108
- Peschine 55
- Philippovich, E. 24, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 38, 100, 108
- Pierson, N. G. 47, 55
- Pigou, A. C. 47
- Pirou, G. 47
- Pius, XI. 77
- Pohle, L. 24
- Proudhon, P. 12, 47, 55
- Przychowski 28
- Quesnay, F. 8, 68, 75, 76
- Rau, K. H. 17
- Ricardo, D. 10, 12, 47, 48, 100
- Riedel, J. 55
- Rodbertus, K. 12, 47
- Roesler, H. 55
- Roscher, W. 6, 20, 21, 22, 55, 84, 99, 103
- Ruskin, J. 28
- Saint-Simon 12, 49
- Salz, A. 39, 50, 80, 100, 101, 108
- Sartorius, G. 26
- Say, J. B. 17, 55, 101
- Sax, E. 47, 55
- Sárváry A. 20
- Schäffle, A. E. F. 24, 26, 28
- Scheel, V. 24
- Schild 24
- Schmitthenner, F. 18
- Schmoller, G. 25
- Schneider, F. 47
- Schoenhof, J. 49
- Scholz, K. W. H. 73, 102
- Schön, J. 17, 55
- Schumpeter, J. 24, 47, 55
- Seager, H. R. 47
- Seligman, E. 24, 47, 49, 50
- Senior, N. W. 49, 55
- Serra, A. 75
- Simiand, F. 24
- Sismondi, S. de. 25, 26, 49, 78
- Smith, A. 9, 10, 12, 15, 17, 55, 76, 99

- Soden, J. v. 19, 26
 Sombart, W. 24, 40, 52, 54, 63, 64, 100, 108
 Spann, O. 4, 21, 24, 41, 42, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 100, 101, 108
 Stakelberg, H. 83, 103, 108
 Stolzmann, R. 24
 Storch, H. v. 17
 Strasburger 55
 Stuart, C. A. V. 47
 Surányi-Unger T. 4, 6, 24, 80, 82, 83, 103

 Taussig, F. W. 47, 49, 55
 Thomas, A. v. 6, 74
 Thünen, G. H. v. 47, 50, 51, 55, 100
 Tönnies, F. 24
 Truchy, H. 47
 Vogelstein, T. 47
- Voigt, A. 24
 Wagner, A. 24
 Walker, K. 47
 Walras, A. 44, 47
 Weber, A. 24, 52, 56
 Weber, M. 24, 39, 40, 100, 108
 Weddigen, W. 71, 73, 85, 86, 102, 103, 108
 Wicksell, K. 47, 55
 Wicksteed, H. 47
 Wieser, Fr. 24, 47, 109
 Wolf, J. 24
 Wunderlich, F. 4, 24, 61, 62, 63, 68, 101, 109
 Zemplén L. 109
 Zuckerkandl, R. 47
 Zwiedineck-Südenhorst, O. v. 24, 53, 56, 109
-

Rövidítések:

- A. f. R.- u. Wph. = Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophy.
 Fg. f. Sch. = Festgabe für Schmoller.
 Fsch. f. O. = Festschrift für Oppenheimer.
 Jahrbücher. = Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.
 K. Sz. = Közgazdasági Szemle.
 Red. d'Écon. pol. = Revue d'Économique Politique.
 Schmollers Jahrbuch. = Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung,
 Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche.
 Schr. d. V. f. Sp. = Schriften des Vereins für Sozial Politik.
 Wth. d. Gw. = Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart.
 Ww. A. = Weltwirtschaftliches Archiv.
 Zeitschrift. = Zeitschrift für Nationalökonomie.
-

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Bevezetés — — — — —	3—4
I. Az ókori és a középkori vallás-erkölcsi felfogás termelékenységégi vonatkozásai — — — — —	5—6
II. A merkantilizmus közület-anyagias szemlélete. Az individualizmus termelékenységégi szempontjai — — — — —	7—11
III. A szocialisták. Marx termelékenységégi tanai — — — — —	12—13
IV. Az univerzalista romantikusok és a történeti iskola. Nemzetgazdasági és világ gazdasági termelékenység — — —	14—22
V. Az 1909. évi bécsi termelékenységégi vita. Az értékelő és az értékmentes irány — — — — —	23—43
A) Értékelő irány — — — — —	25—38
a) Etikai irány — — — — —	25—36
b) Biológiai irány — — — — —	36—38
B) Értékmentes irány — — — — —	38—43
a) A nemzetgazdasági termelékenység tagadása — — — — —	38—39
b) A nemzetgazdasági termelékenység, mint metaökonómikus fogalom — — — — —	39—40
c) A technikai termelékenység — — — — —	40—41
d) A nemzetgazdasági termelékenység, mint gazdasági fogalom — — — — —	41—43
VI. A termelékenység elméletének fejlődése a világháború után és annak mai állása — — — — —	44—87
A) Az egyes termelési tényezők termelékenységégi elméletei. A határhaszonelmélet — — — — —	45—56
a) A munka-termelékenység elméletek — — — — —	48—54
b) A tőke-termelékenység elméletek — — — — —	54—55
c) A hitel-termelékenység elméletek — — — — —	56
B) A termelékenység, mint a nemzetgazdaság általános eredménykategóriája — — — — —	57—83
a) A termelékenység, mint közgazdasági kategória — — — — —	57—64
b) A termelékenység, mint közületi gazdaságpolitikai kategória — — — — —	64—70

	Lap
c) A termelékenység, mint társadalomgazdasági kategória — — — — —	70—73
d) A termelékenység, mint a tágabb értelemben vett gazdaságpolitika kategóriája — — —	73—83
Nemzeti szempontok a közgazdaságtanban —	74—78
Kulturális szempontok a közgazdaságtanban	78—79
C) A világgazdasági termelékenység — — — —	84—87
VII. A termelékenység alaki és anyagi fogalma — — — —	88—97
A) Az anyagi termelékenységi fogalom — — —	89—94
a) Jövedelmezőség — — — — —	90—91
b) Szociál-produktivitás — — — — —	91—92
c) Községgazdasági termelékenység — — —	92
d) Államgazdasági termelékenység — — —	93
e) Világgazdasági termelékenység — — —	94
B) Az alaki termelékenységi fogalom — — — —	94—97
Die Geschichte der Produktivitätstheorie. Mit besonderer Rücksicht auf die volkswirtschaftliche Produktivität.	
(Deutsche Zusammenfassung) — — — — —	98—106
A nemzetgazdasági termelékenység szakirodalma — —	107—109
Névmutató — — — — —	110—112
Rövidítések — — — — —	113